

AP HOGESCHOOL
ANTWERPEN

AP.BE

De samenhang tussen erfgoed en de *sense of belonging* bij leerlingen in de eerste en tweede graad van het secundair onderwijs.

Opleiding: Educatieve Bachelor – secundair onderwijs

Academiejaar: 2025 - 2026

Io Lemmens, Robbe De Roeck, Isabo Smets

Vicky Colman

Woord vooraf

Werken rond erfgoed was voor ons een makkelijke keuze. We benaderen erfgoed alle drie vanuit een ander perspectief. Io benadert erfgoed voornamelijk vanuit het culturele standpunt doordat ze studeert voor leerkracht muziek en erg geïnteresseerd is in kunst. Robbe en Isabo zijn dan weer veel bezig met materieel erfgoed. Onze gemeenschappelijke deler is natuurlijk geschiedenis waar al deze perspectieven samenkomen.

Voor ons is geschiedenis meer dan een opsomming van feiten of jaartallen. Geschiedenis vind je overal. Het leeft in gebouwen, objecten, tradities en verhalen en het helpt ons begrijpen hoe samenlevingen gevormd worden en hoe mensen betekenis geven aan hun omgeving. Erfgoed maakt geschiedenis tastbaar en zichtbaar en biedt daardoor interessante kansen binnen het onderwijs. We gaan allemaal graag in onze vrije tijd naar musea en vinden erfgoed enorm waardevol. Deze interesse werd nog versterkt door onze uitwisseling met studenten uit Utrecht, waarmee we in gesprek gingen over de Canon van Vlaanderen en de Canon van Nederland. Daarbij leerden we hoe de canon in Nederland wordt geïntegreerd in het onderwijs, terwijl dit bij ons in Vlaanderen niet zo is. Dit prikkelde onze interesse om te onderzoeken hoe erfgoed dan wel aan bod komt en hoe het best geïntegreerd wordt in de lespraktijk.

Daarnaast vinden we diversiteit en de *sense of belonging* bijzonder belangrijk. Als toekomstige leerkrachten willen we een veilige klasomgeving creëren waarin leerlingen zich gezien, gehoord en gewaardeerd voelen. We geloven dat erfgoed hierbij een belangrijke rol kan spelen, doordat het ruimte creëert voor verschillende verhalen, ons inzicht biedt en zo kan bijdragen aan verbondenheid en wederzijds respect.

Allereerst bedanken we graag mevrouw Colman om ons bij deze bachelorproef te begeleiden en vooral om ons gedurende drie jaar te onderwijzen en begeleiden in een boeiend opleidingstraject. Ze is altijd een enorme steun geweest en heeft ons gevormd tot de geschiedenisleerkrachten die we vandaag de dag zijn geworden.

Daarnaast danken we ook onze mentoren: Mathijs Dhoey, Jens Baert, Kathelijne Van Gampelaere, Débora Leite, Sophie Van Moerkercke en Kim Verheyen. Zonder hun bijdrage was het schrijven van dergelijke onderbouwde bachelorproef niet mogelijk geweest.

Abstract

Dit onderzoek werd gevoerd om de integratie van erfgoed binnen de lespraktijk in kaart te brengen. Hoe wordt er vandaag de dag al omgegaan met erfgoed in het onderwijs en wat is er nog nodig om er verder mee aan de slag te gaan?

De integratie van erfgoed werd binnen de eerste en tweede graad secundair onderwijs onderzocht. Daarbij werd ook de *sense of belonging* van leerlingen in kaart gebracht. Dit werd onderzocht aan de hand van zowel kwalitatief als kwantitatief onderzoek: literatuuronderzoek, enquêtes en interviews. Na de resultaten van het gevoerde onderzoek werd er een website ontwikkeld: <https://www.erfgoedindeklas.be>. Daarop zijn de ontwikkelde werkvormen terug te vinden om erfgoed op een meerstemmige wijze te integreren in de lespraktijk om de *sense of belonging* van leerlingen veilig te stellen.

Inhoudsopgave

De samenhang tussen erfgoed en de <i>sense of belonging</i> bij leerlingen in de eerste en tweede graad van het secundair onderwijs	1
<i>Bachelorproef</i>	1
Inleiding	1
Onderzoeksmethode	2
Kwalitatief onderzoek	2
Literatuurstudie	2
Kwantitatief onderzoek	2
Praktijkonderzoek d.m.v. enquêtes	2
Corpus	3
Onderzoeksvraag: Wat is de samenhang tussen erfgoed en de <i>sense of belonging</i> van leerlingen in de eerste en tweede graad van het secundair onderwijs?	3
1 Erfgoed	3
1.1 <i>Wat is erfgoed?</i>	3
1.1.1 Erfgoed als maatschappelijke constructie.....	4
1.1.2 Erfgoed en identiteit	6
1.1.3 Meerstemmig erfgoed	7
1.2 <i>Erfgoed binnen de onderwijsdoelen</i>	10
1.2.1 Erfgoed binnen de eindtermen van het Vlaamse onderwijs.....	10
1.2.2 Erfgoed binnen het leerplan van het gemeenschapsonderwijs (GO!) van de eerste en tweede graad secundair onderwijs.....	17
1.2.3 Erfgoed binnen het leerplan van het gesubsidieerd vrij onderwijs (KOV: Katholieke Onderwijs Vlaanderen) van de eerste en tweede graad secundair onderwijs	21
1.2.4 Erfgoed binnen het leerplan van het gesubsidieerd officieel onderwijs (OVSG: Onderwijskoepel Van Steden en Gemeenten) van de eerste en tweede graad secundair onderwijs	33
1.2.5 Erfgoed binnen het leerplan van het gesubsidieerd officieel onderwijs (POV: Provinciaal Onderwijs Vlaanderen) van de eerste en tweede graad secundair onderwijs.....	39
1.3 <i>Erfgoed in de praktijk anno 2026</i>	40
1.3.1 Erfgoedaanbod op de scholen Perspectief, GO! Atheneum MXM, Avant Jacob Jordaens, GO! Atheneum Lier Zimmer.....	46
1.4 <i>Erfgoed binnen de bestaande geschiedenis-handboeken</i>	48
1.4.1 Erfgoed binnen Memoria, Epic, Storia en Sapiens in de eerste graad.	49
1.4.2 Erfgoed binnen Memoria, Epic, Storia en Sapiens in de tweede graad.	56
2 <i>Sense of belonging</i>	61
2.1 <i>Wat is sense of belonging?</i>	61
2.1.1 Definitie	61
2.1.2 Beïnvloedende factoren op <i>sense of belonging</i>	62
2.1.3 Kwetsbare groepen	63
2.2 <i>De sense of belonging van leerlingen binnen de eerste en tweede graad secundair</i>	65

2.3	<i>De invloed van erfgoed op de sense of belonging van leerlingen</i>	77
3	Erfgoed aanbieden	78
3.1	<i>Noden van leerkrachten om erfgoed in te kunnen zetten in hun lespraktijk</i>	78
3.2	<i>Erfgoedwerkvormen</i>	80
3.2.1	Erfgoedwandeling	80
3.2.2	Mijn erfgoed in een object	91
3.2.3	Erfgoedjournaal	96
3.2.4	Erfgoed in de Canon Van Vlaanderen	102
3.2.5	Emotienetwerken rond erfgoed	113
3.3	<i>Erfgoedwerkvormen uitgetest binnen de lespraktijk</i>	121
3.3.1	Erfgoed binnen muziek op Perspectief (eerste graad)	121
3.3.2	Erfgoed binnen geschiedenis Avant Jacob Jordaens (tweede graad)	125
3.3.3	Erfgoed binnen geschiedenis GO! Atheneum Lier campus Louis Zimmer (tweede graad)	137
	Conclusie	140
	Bibliografie	142
	Bijlagen	152
	Interview/ Vragenlijst leerkrachten	152
	Enquête leerlingen	152
	Posters onderwijsmarkt	157

Inleiding

Dit onderzoek vertrekt vanuit de vraag: “*Wat is de samenhang tussen erfgoed en de sense of belonging bij leerlingen van de eerste en tweede graad secundair onderwijs?*”.

Om deze vraag te beantwoorden, onderzochten we eerst wat erfgoed precies inhoudt en hoe dit vandaag reeds behandeld wordt binnen het onderwijs. Erfgoed omvat niet alleen historische gebouwen en monumenten, maar ook tradities, verhalen, culturele gebruiken en objecten die betekenis krijgen binnen een samenleving. Binnen deze bachelorproef gaan we na hoe erfgoed aanwezig is binnen het Vlaamse secundair onderwijs en welke rol het kan spelen binnen historisch bewustzijn, identiteitsvorming en verbondenheid.

Daarnaast staat ook het begrip *sense of belonging* centraal. Hiermee wordt verwezen naar het gevoel van verbondenheid en erbij horen binnen de schoolcontext. We onderzochten onder meer welke factoren deze verbondenheid beïnvloeden en in welke mate leerlingen zich vandaag erkend en gerepresenteerd voelen binnen de leerstof en de schoolomgeving.

Het onderzoek is zowel kwalitatief als kwantitatief van aard. Enerzijds voeren we een literatuurstudie uit rond erfgoed, erfgoededucatie en *sense of belonging*. Anderzijds namen we enquêtes af bij leerlingen en interviewden we leerkrachten uit verschillende scholen binnen de eerste en tweede graad van het secundair onderwijs. Daarnaast onderzochten we hoe erfgoed aan bod komt binnen leerplannen, handboeken en bestaande lespraktijken.

Naast het onderzoek werden er verschillende erfgoedwerkvormen ontwikkeld en uitgetest binnen de lespraktijk. Deze werkvormen zijn terug te vinden op de website: erfgoedindeklas.be, waarmee leerkrachten op een toegankelijke en praktijkgerichte manier aan de slag kunnen met erfgoed binnen hun lessen. Het onderzoek biedt dus een oplossing om erfgoed te integreren op een meerstemmige wijze zodat de *sense of belonging* van leerlingen niet in het gedrang komt.

Onderzoeksmethode

Kwalitatief onderzoek

Literatuurstudie

Om te onderzoeken wat de rol is van erfgoed is het cruciaal om enerzijds een goed begrip te hebben over erfgoed. Dit werd onderzocht aan de hand van verscheidene wetenschappelijke bronnen. Anderzijds is het nodig te weten hoe erfgoed al aan bod komt in het Vlaams middelbaar onderwijs binnen de eerste en tweede graad. Daarvoor werden de eindtermen en handboeken geraadpleegd. Op basis van deze eindtermen werd er verder gebouwd met bronnenonderzoek over erfgoededucatie.

Daarnaast is het van belang om de huidige *sense of belonging* van leerlingen te onderzoeken in de eerste en tweede graad secundair onderwijs. Dit zowel door literatuuronderzoek om het begrip *sense of belonging* te kaderen als door kwalitatief praktijkonderzoek bij leerlingen. De link leggen tussen erfgoed en *sense of belonging* kan namelijk enkel gebeuren na een goed begrip van beide.

Door interviews met leerkrachten wordt er een dieper inzicht verkregen over hoe erfgoed al in het Vlaams onderwijs binnen de eerste en tweede graad secundair aanwezig is. Voor dit onderzoek werden interviews gevoerd met leerkrachten waarbij de noden van leerkrachten rond erfgoededucatie in beeld gebracht werden. Dit was noodzakelijk om de tool te ontwerpen. Als houvast werd er op voorhand een vragenlijst doorgestuurd die terug te vinden is in bijlage van dit onderzoek.

De hypothese van het onderzoek stelt dat erfgoed, mits goed toegepast in de lessen, de *sense of belonging* eventueel kan verhogen bij leerlingen van de eerste en tweede graad. Dit zal natuurlijk afhangen van verscheidene factoren. Voor elke klas kan dit verschillend zijn. Er wordt over het algemeen verwacht dat de positieve impact groter zal zijn als erfgoed binnen verschillende vakken, multidisciplinair wordt aangeboden.

Kwantitatief onderzoek

Praktijkonderzoek d.m.v. enquêtes

Naast het kwalitatief onderzoek staan de rechtstreekse antwoorden van de leerlingen zelf die verkregen werden door middel van enquêtes. Hierbij waren er 109 respondenten. Deze bieden inzicht in de huidige *sense of belonging* en hoe erfgoed hierop een impact kan hebben.

Corpus

Onderzoeksvraag: Wat is de samenhang tussen erfgoed en de *sense of belonging* van leerlingen in de eerste en tweede graad van het secundair onderwijs?

1 Erfgoed

1.1 Wat is erfgoed?

De term 'erfgoed' slaat op datgene wat we als samenleving ontvangen uit het verleden en in het heden willen doorgeven aan de generaties die na ons komen.¹ Erfgoed kan worden onderverdeeld in drie subcategorieën: roerend, onroerend en immaterieel erfgoed.²

Het verschil tussen roerend en onroerend erfgoed zit hem dus in de verplaatsbaarheid. Beide zijn tastbaar, maar roerend erfgoed is dus ook verplaatsbaar. Immaterieel erfgoed is niet tastbaar.³ Cultureel erfgoed is de verzamelnaam van roerend en immaterieel erfgoed, die vaak niet zonder elkaar kunnen bestaan. In Vlaanderen uit zich dit roerend cultureel erfgoed in de vorm van kunstwerken die bewaard worden in musea, archieven, bibliotheken, kerken, kloosters, etc. Het immaterieel erfgoed omvat zaken die niet tastbaar zijn, zoals tradities, ambachten, gewoonten, dialecten etc.⁴

Onroerend erfgoed vormt de derde subcategorie. Het gaat om onverplaatsbare elementen zoals monumenten, landschappen en archeologische sites. Concreet omvat dit zowel bouwwerken met een duidelijke culturele stempel zoals kerken, kastelen, molens en industriële panden. Ook stads- en dorpsgezichten, cultuurhistorische landschappen en varend erfgoed vallen hieronder.⁵

Erfgoed wordt in Vlaanderen toegankelijk gemaakt door bijvoorbeeld de Erfgoeddag, online archieven zoals Flandrica en de musea die makkelijk toegankelijk zijn.⁶

¹ Over erfgoedwerking aan KU Leuven. (25/2/2026). KU Leuven. <https://www.kuleuven.be/erfgoed/erfgoedwerking-aan-ku-leuven>

² Roerend, onroerend en immaterieel erfgoed. (z.d.). Departement Cultuur, Jeugd Media. <https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/cultuur/cultureel-erfgoed/roerend-onroerend-en-immaterieel-erfgoed>

³ Erfgoed. (z.d.). Vlaanderen.be. <https://www.vlaanderen.be/cultuur-sport-en-vrije-tijd/erfgoed>

⁴ Cultureel erfgoed antwerpen. (z.d.) <https://www.antwerpen.be/info/602a3b568be2ce04fd528c79/cultureel-erfgoed-antwerpen>

⁵ Erfgoed. (z.d.). Vlaanderen.be. <https://www.vlaanderen.be/cultuur-sport-en-vrije-tijd/erfgoed>

⁶ Erfgoed. (z.d.). Vlaanderen.be. <https://www.vlaanderen.be/cultuur-sport-en-vrije-tijd/erfgoed>

1.1.1 Erfgoed als maatschappelijke constructie

Ons persoonlijke leven wordt zowel beïnvloed door erfgoed dat van belang is voor onszelf, zoals oude foto's, maar ook door wat de maatschappij van belang acht. Het is datgene dat de maatschappij vertegenwoordigt en wat ze wil bewaren voor de toekomst. Het is daarom belangrijk om erfgoed niet als iets neutraals of vanzelfsprekends te beschouwen. Het is geen vaststaand gegeven, maar een keuze die gemaakt wordt.⁷

In 2023 werd op initiatief van de Vlaamse regering de Canon van Vlaanderen gepubliceerd. Hierin werden 60 vensters vastgelegd die historische gebeurtenissen, cultuuruitingen en personen behandelen die volgens de canonscommissie betekenisvol zijn voor Vlaanderen. Dit doorheen de volledige geschiedenis, van de prehistorie tot de eigen tijd. De Canon van Vlaanderen werd dus gecreëerd door de Vlaamse regering en is datgene wat we uit het verleden willen bewaren.⁸ Het werd geconstrueerd door een onafhankelijke commissie onder leiding van Emmanuel Gerard. De commissie benadrukt in haar *Woord vooraf* dat zij in volledige vrijheid werkte en zelf verantwoordelijk is voor de inhoud van de canon.

Volgens de coördinator van het beleid van FARO, steunpunt voor cultureel erfgoed in Vlaanderen, was het de intentie van de regering om de canon in te zetten als pedagogisch instrument. Het is niet de bedoeling om er de Vlaamse identiteitsvorming mee te versterken. De canon kan volgens hem wel leiden tot eventuele samenwerking tussen onderwijs en de erfgoedsector.⁹

De canoncommissie zelf verduidelijkt in haar *Woord vooraf* de intentie van de canon. De canon is volgens haar geen volledige of definitieve geschiedenis van Vlaanderen en evenmin een 'sacrale lijst' van grote helden of belangrijke data. Ze beschrijft de canon eerder als een 'richtsnoer' of zelfs als een 'samenzang', waarin verschillende stemmen, thema's en perspectieven samenkomen. De 60 vensters behandelen niet enkel politieke geschiedenis, maar ook kunst, literatuur, economie, religie, wetenschap en het dagelijkse leven. Bovendien wil de canon niet enkel bewondering oproepen, maar ook uitnodigen tot bezinning, kritische reflectie en debat.

De Canon van Vlaanderen heeft echter geen vaste plaats in het onderwijs, terwijl dit in Nederland wel het geval is.¹⁰ Men zou zich dan ook kunnen afvragen wat het nut is van de canon, aangezien deze niet wordt gebruikt als pedagogisch instrument,

⁷ Van der Laarse, R. (red.) (2005). *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering. Amsterdam: Het Spinhuis.*

⁸ Raad van bestuur; Absilis, K., et al. (2023). *Canon van Vlaanderen.* <https://www.canonvanvlaanderen.be>

⁹ Vercauteren, G., (2023). *Canon van Vlaanderen: een uitgestoken hand naar de erfgoedsector? (z.d.). Canon van Vlaanderen: Een Uitgestoken Hand Naar de Erfgoedsector? | FARO Vlaams Steunpunt Voor Cultureel Erfgoed Vzw.* <https://faro.be/blogs/gregory-vercauteren/canon-van-vlaanderen-een-uitgestoken-hand-naar-de-erfgoedsector>

¹⁰ Lezing Hogeschool Utrecht 2024 & *Canon van Nederland.* (z.d.). *Canon van Nederland.* <https://www.canonvannederland.nl/>

terwijl het wel bedoeld is voor pedagogische doeleinden. Het zou eventueel interessant kunnen zijn om verder onderzoek te verrichten naar de vraag of canonisering al dan niet een negatieve impact zou kunnen hebben op de *sense of belonging* van mensen.

Volgens Van Nieuwenhuysse zou de canon een maatschappelijke constructie zijn die feitelijke kennis reproduceren vooropstelt, wat geen goed geschiedenisonderwijs is. De Vlaamse regering stelt dat de canon bevorderlijk zou zijn voor de identiteit van jongeren en een hulp is bij de inburgeringscursus. Hierbij is er volgens Van Nieuwenhuysse een gebrek aan diversiteit.¹¹ In de canon van Vlaanderen zijn er slechts acht van de 60 vensters die gaan over de vrouw (Begijnhoven, De dulle griet, Cathelyne van den Bulcke, keizerin Maria Theresia, Emilie Claeys, Marie Belpaire, Paula Sémer en de pil). Er zijn slechts vier van de 60 vensters die oog hebben voor diverse culturen (Steden op de kaart van Al-Idrisi, Paula Panda Farnana, Multiculturele mijncités en De wereld in Vlaanderen). Over mensen met een ander gender/ geaardheid spreekt men bij het venster over het homohuwelijk. Mensen met een beperking wordt niet benoemd.¹² Hierdoor wordt duidelijk dat erfgoedreflectie nooit volledig neutraal is, bepaalde verhalen worden zichtbaar gemaakt, terwijl andere minder aandacht krijgen. Het is volgens vele historici zoals Tollebeek, Boone en Van Nieuwenhuysse een politiek instrument dat niet voldoende pluralistisch is en geen oog heeft voor diversiteit.¹³

De discussie rond de canon toont daardoor aan dat erfgoed geen objectieve weerspiegeling van het verleden is, maar het resultaat van maatschappelijke keuzes en interpretaties. Door te bepalen welke personen, gebeurtenissen of culturele uitingen worden opgenomen, ontstaat een bepaald beeld van het verleden en van wat een samenleving belangrijk acht om te herinneren en door te geven.

Eenzijds zien voorstanders hierin een meerwaarde. De canon kan bijdragen aan historisch bewustzijn en een gemeenschappelijk referentiekader bieden, zonder noodzakelijk één waarheid op te leggen. Anderzijds vrezen critici dat een canon, ondanks haar pluralistische bedoeling, toch bepaalde perspectieven kan bevoorwaarden en andere verhalen naar de achtergrond kan verdringen. Net die spanning maakt de canon een relevant voorbeeld van erfgoed als een maatschappelijke constructie. Erfgoed wordt niet eenvoudigweg ontdekt, maar steeds opnieuw geselecteerd en geïnterpreteerd om betekenis te geven aan het verleden.¹⁴

¹¹ Lefevere, F. (2019). Historicus KU Leuven: "Vlaamse canon neigt naar superioriteitsdenken.". VRT NWS <https://www.vrt.be/vrtnews/nl/2019/08/13/canon/>

¹² Raad van bestuur; Absilis, K., et al. (2023). Canon van Vlaanderen. <https://www.canonvanvlaanderen.be>

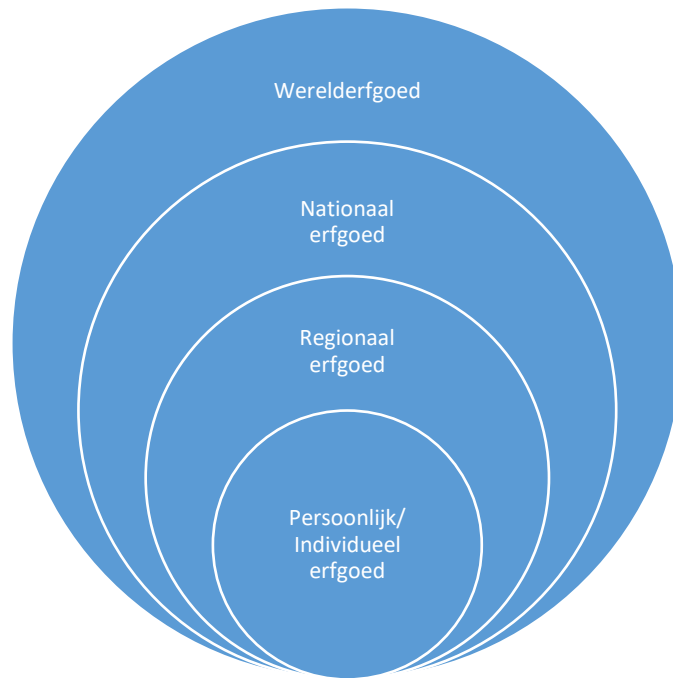
¹³ Tollebeek, J., Boone, M., Van Nieuwenhuysse, K. (2022). Een Canon van Vlaanderen – Motieven en bezwaren. <https://lirias.kuleuven.be/retrieve/701873>

¹⁴ Ibid. Tollebeek, J., Boone, M., Van Nieuwenhuysse, K. (2022)

1.1.2 Erfgoed en identiteit

Erfgoed is onlosmakelijk verbonden met identiteit. Erfgoed geeft zowel de identiteit van een maatschappij uit het verleden als deze van het heden tegelijk weer. Dit gebeurt daardoor op verschillende niveaus en heeft daar weerslag op: ¹⁵

- 1) Het persoonlijk erfgoed
- 2) Het regionaal en nationaal erfgoed
- 3) Het werelderfgoed¹⁶

Daardoor ontstaat natuurlijk ook de kwestie: “Wie hoort er binnen welke bepaalde erfgoedcirkel en wie valt er net buiten?” ¹⁷

Erfgoed kan misbruikt worden op een nationalistische en patriottistische wijze, wat zorgt voor uitsluiting van bepaalde groepen mensen. Algemeen directeur van FARO (Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed) en museoloog Van Oost stelt dat het gevaarlijk is om erfgoed te romantiseren als iets puur en onschuldigs, omdat het ook kan leiden tot uitsluiting. ¹⁸ Een voorbeeld hiervan is de controverse rond het carnaval van Aalst. In 2019 kwam Aalst carnaval in een storm van kritiek terecht nadat carnavalsgroep De Vismooil'n karikaturale afbeeldingen van orthodoxe joden met haakneuzen en zakken geld had ingezet om hun sabbatjaar te verbeelden. UNESCO veroordeelde de racistische en antisemitische voorstellingen op Aalst Carnaval streng. Lokale bestuurders verdedigden de praalwagen als onderdeel van een

¹⁵Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage - UNESCO Intangible Cultural Heritage. (z.d.). <https://ich.unesco.org/en/convention>

¹⁶ World Heritage. (2026, 17 maart). UNESCO. <https://www.unesco.org/en/world-heritage>

¹⁷ Frijhoff, W. (2007). *Dynamisch erfgoed*. p.4.

¹⁸Van Oost, O. (2019). 'Ons' erfgoed? Minder onschuldig dan het lijkt. FARO <https://faro.be/blogs/olga-van-oost/ons-erfgoed-minder-onschuldig-dan-het-lijkt>

volkse, satirische traditie: met andere woorden als *erfgoed*. Dit toont net aan hoe een beroep op erfgoed en culturele identiteit kan dienen om uitsluitende en kwetsende praktijken te legitimeren. UNESCO besloot uiteindelijk dat herhaalde racistische en antisemitische uitingen onverenigbaar zijn met de beginselen van de Conventie betreffende de borging van het immaterieel cultureel erfgoed.¹⁹

Met dit in gedachte is identiteit een precair gegeven en wordt de *sense of belonging* dus mede door erfgoed bepaald. Denk ook aan de canon die bepaalt wat er voor Vlaanderen moet onthouden worden voor de toekomst en wie er dus gerepresenteerd wordt.²⁰ In hoofdstuk 2.1.3. over kwetsbare groepen wordt duidelijk dat deze het grootste slachtoffer kunnen zijn van het misbruik van erfgoed, maar dat er ook de grootste groei mogelijk is op vlak van het verhogen van de *sense of belonging*.

1.1.3 Meerstemmig erfgoed

Vanuit de drang om een inclusievere vorm van erfgoed te ontwikkelen ontstond het meerstemmig erfgoed. Daarbij wordt rekening gehouden met verschillende genders, origines, leeftijden, sociaaleconomische contexten, ...²¹

Hierbij stelt Doesselaere, de adviseur over immaterieel erfgoed binnen FARO (het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed), dat meerstemmig erfgoed de enige goede en ethische vorm van erfgoed is. Er moeten gelijke kansen gegeven worden aan mensen en niemand mag (opzettelijk) vergeten worden in de geschiedenis.²²

Om erfgoed meerstemmig te maken is het natuurlijk van cruciaal belang om te weten welke verschillende stemmen er allemaal zijn. Hierbij kunnen ook hiaten zitten in kennis, maar dan is het belangrijk om deze niet op te vullen met vooroordelen.²³ Het gebrek aan eigen blinde vlekken en gewoon het niet kennen van andere stemmen is niet erg, maar wel de manier waarmee er wordt omgegaan. Het is belangrijk om daar ook open over te communiceren en je open te stellen voor andere stemmen die zich bij het erfgoed kunnen voegen.²⁴ Er moet dus vooral geluisterd worden naar die andere stemmen. Daarbij is het gebruik van inclusief taalgebruik ook van belang.²⁵

¹⁹ Doesselaere, E. (2019). Aalst Carnaval wil zelf af van UNESCO-erkenning. FARO <https://faro.be/blogs/elien-doesselaere/aalst-carnaval-wil-zelf-af-van-unesco-erkenning>

²⁰ Raad van bestuur; Absilis, K., et al. (2023). Canon van Vlaanderen. <https://www.canonvanvlaanderen.be>

²¹ Doesselaere, E. (z.d.). Hoe maak je erfgoed meerstemmig? FARO <https://faro.be/kennis/diversiteitsbeleid/hoe-maakt-u-uw-organisatie-meerstemmiger>

²² Ibid. Doesselaere, E. Hoe maak je erfgoed meerstemmig?

²³ D'Hamers, K. (z.d.) Hoe maak je mensen bewust van hun individuele referentiekaders? FARO <https://faro.be/kennis/diversiteitsbeleid/hoe-maakt-u-uw-organisatie-meerstemmiger/individuele-referentiekaders>

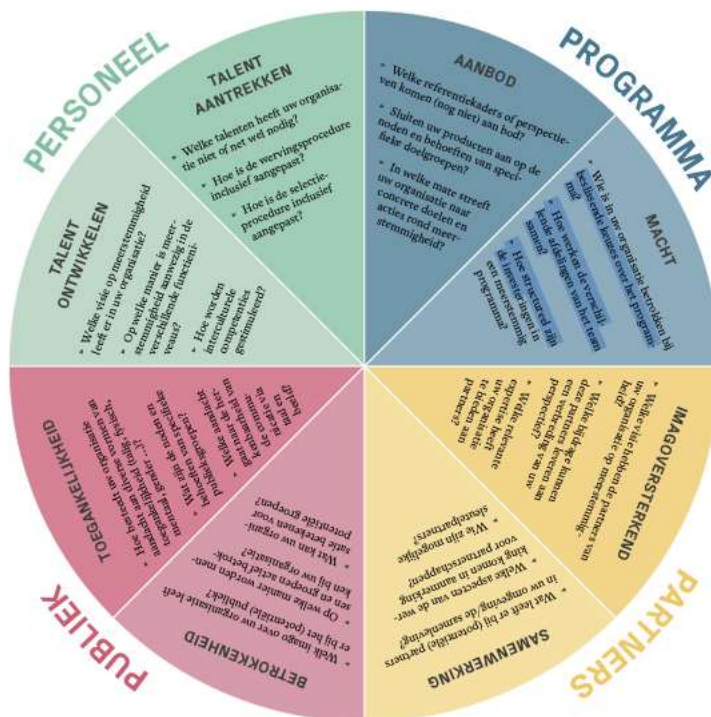
²⁴ D'Hamers, K. (z.d.) Hoe komt het dat groepen alternatieve stemmen niet horen? FARO <https://faro.be/kennis/diversiteitsbeleid/hoe-maakt-u-uw-organisatie-meerstemmiger/alternatieve-stemmen>

²⁵ Doesselaere, E. (z.d.). Hoe luisteren we beter? FARO <https://faro.be/kennis/diversiteitsbeleid/hoe-maakt-u-uw-organisatie-meerstemmiger/kunnen-we-echt-luisteren>

Hoe pak je dan tenslotte de nieuwe inzichten mee in dat erfgoed? FARO ontwikkelde hiervoor een meerstemmigheidswaaier. Deze meerstemmigheidswaaier wordt normaal gebruikt binnen organisaties en kan ook ingezet worden binnen het onderwijs, mits een aantal aanpassingen. De meerstemmigheidswaaier vraagt zich af hoe er binnen een organisatie, concreet een school dus, wordt gekeken naar meerstemmigheid. Aan de hand van de wijzer is er eigenlijk per categorie (kleur in het diagram) een vraag die je je moet stellen als school:

- Personeel: “In hoeverre is het aanwezige schoolpersoneel divers en hebben zij een open mindset?”
- Programma: “Hoe divers is de leerstof die wordt aangeboden op school?”
- Publiek: “Hoe ziet de demografie van de school eruit?”
- Partners: “In hoeverre wordt er samengewerkt met partners buiten de school die zouden kunnen zorgen voor meerstemmigheid?”

Wanneer deze vragen beantwoord en in kaart gebracht zijn kan men beginnen nadenken over hoe er nog meer meerstemmigheid op school kan worden aangebracht.²⁶

Bijlage: Meerstemmigheidswaaier FARO ²⁷

²⁶ D'Hamers, K. (z.d.) Hoe geven we verschillende stemmen structureel een plaats? FARO

<https://faro.be/kennis/diversiteitsbeleid/hoe-maakt-u-uw-organisatie-meerstemmiger/plaats-voor-verschillende-stemmen>

²⁷ D'Hamers, K., Doesselaere, E., van Leeuwen, E. (2021). Meerstemmigheidswaaier. FARO

<https://faro.be/sites/default/files/2021-06/Meerstemmigheidswaaier.pdf>

Om in de lespraktijk meerstemmigheid te verwerken werd er samengewerkt door onder andere de Vlaamse overheid, PXL, UA, KUL, Canon Cultuurcel, Het Gallo-romeins museum, FARO, ... Hierbij werd materiaal voorzien om in de klas te werken rond meerstemmig erfgoed. Dit materiaal bevat een inspiratiegids en drie verschillende projectfiches die je als leerkracht kan downloaden.²⁸

De gids beschrijft hoe scholen en erfgoedinstellingen kunnen samenwerken om leerlingen te leren kijken vanuit meerdere perspectieven. Het project ontwikkelde daarvoor een analysetool: De HEM-matrix. 'HEM' staat voor 'Heritage Education Multiperspectivity'. Het is een tool om de meerstemmigheid van de erfgoed-educatie te meten en te helpen ontwerpen. Deze wordt gebaseerd op vier basisconcepten: waarnemen, conceptualiseren, analyseren en beeldvormen. Hierbij wordt er nagegaan of de bestaande erfgoed-educatie dus wel voldoende meerstemmig is en krijg je dus ook vier pijlers aangereikt waaraan het moet voldoen als je zelf materiaal ontwikkelt. Leerlingen moeten dus erfgoed kunnen waarnemen met zoveel mogelijk zintuigen en het ook kunnen conceptualiseren. Ze moeten het erfgoed dus kunnen situeren in tijd, ruimte en domein, zoals gelinkt aan sleutelcompetentie 08.01. Daaropvolgend moet de aangeboden erfgoed-educatie aanzetten tot analyse en beeldvorming, waarbij er kritische vragen worden gesteld over de bronnen (zie sleutelcompetentie 08.05 t.e.m. 08.07.) en leerlingen kunnen kijken met de bril van het heden en het verleden. Een bijzondere focus ligt binnen deze HEM-matrix op diversiteit, aangezien bij elke basisvaardigheid specifieke criteria zijn opgenomen om de perspectieven van maatschappelijk minder zichtbare groepen (op basis van gender, sociale klasse of etnisch-culturele achtergrond) in beeld te brengen.²⁹

De drie uitgewerkte projecten zijn de volgende:

1. Een rondleiding in het Gallo-Romeins Museum Tongeren over culturele uitwisseling door de eeuwen heen.
2. Een rollenspel over de middeleeuwse samenleving en de rol van de kerk (samenwerking met Museum De Mindere op de Abdijsite van Herkenrode).
3. Een project over sociale mobiliteit, waarbij BSO-leerlingen in de voetsporen treden van gastarbeiders in de Limburgse mijnen (Samenwerking met Bokrijk en Mijnmuseum Beringen).³⁰

²⁸ Janssenswillen, P., Vinckx, E., Leenen, S. (2016). Inspiratiegids Meerstemmig erfgoed <https://meerstemmigerfgoed.pxl.be>

²⁹ Janssenswillen, P., Vinckx., E. (2016-2018). *Meerstemmig erfgoed*. PXL <https://meerstemmigerfgoed.pxl.be>

³⁰ Ibid. *Meerstemmig erfgoed*

1.2 Erfgoed binnen de onderwijsdoelen

1.2.1 Erfgoed binnen de eindtermen van het Vlaamse onderwijs

Het Vlaamse secundair onderwijs wordt bepaald door de minimumdoelen die opgelegd worden door de Vlaamse overheid. Deze minimumdoelen werden vervat in sleutelcompetenties. Dit zijn competenties per graad die elke leerling dus na twee jaar moet beheersen. De doelen binnen de eerste graad van de A-stroom en de B-stroom zijn verschillend van elkaar alsook de doelen binnen de tweede graad van de doorstroom-, dubbele- en arbeidsmarktfinaliteit.³¹

Deze sleutelcompetenties werden bewust open geformuleerd om de autonomie van de leerkracht te behouden. Daardoor valt er nergens letterlijk binnen de sleutelcompetenties het woord 'erfgoed' te lezen. Desondanks is er natuurlijk wel veel ruimte om binnen de bestaande sleutelcompetenties aan de slag te gaan met erfgoed. De sleutelcompetenties waarbinnen erfgoed kan vallen zijn:³²

2. Competenties in het Nederlands
3. Competenties in andere talen
7. Burgerschap
8. Historisch bewustzijn
16. Cultureel bewustzijn en culturele expressie

1.2.1.1 Eerste graad

Sleutelcompetenties 2 en 3 worden in het secundair onderwijs voornamelijk behandeld binnen de vakken Nederlands, Frans, Engels en Duits. Hierbij wordt er vooral aan de slag gegaan met roerend erfgoed, meer bepaald tekstueel erfgoed. Naast roerend erfgoed is er ook ruimte om in contact te komen met onroerend en immaterieel erfgoed. Specifiek kijken we voor erfgoed naar de volgende eindtermen binnen de A-stroom eerste graad, zowel bij de gewone eindtermen als de basisgeletterdheid en de uitbreidingsdoelen:³³

02.12 De leerlingen geven overeenkomsten en verschillen aan in taaluitingen, tussen standaardtaal, regionale, sociale en situationele taalvariëteiten en tussen talen.

02.13 De leerlingen verwoorden de eigen beleving en interpretatie van literaire teksten

UD02.11 De leerlingen geven overeenkomsten en verschillen aan in taaluitingen, taalvariëteiten en talen.

³¹ *Onderwijsdoelen*. (2024). <https://onderwijsdoelen.be/>

³² *Ibid. Onderwijsdoelen*. (2024).

³³ *Ibid. Onderwijsdoelen*. (2024).

UD02.12 De leerlingen verwoorden de eigen beleving en interpretatie van literaire teksten.

03.08 De leerlingen identificeren bij het lezen en beluisteren van teksten kenmerkende aspecten van maatschappijen en culturen waarin de doeltaal wordt gesproken.

03.09 De leerlingen drukken de eigen beleving en interpretatie van literaire teksten uit.

De bovengenoemde eindtermen van de B-stroom voor sleutelcompetentie 2 en 3 zijn niet verschillend.

Ook sleutelcompetentie 7 rond burgerschap bevat verschillende eindtermen die nauw verwant zijn aan erfgoededucatie. Hierbij is immaterieel erfgoed de belangrijkste pijler om mee aan de slag te gaan binnen deze sleutelcompetentie. Dit binnen volgende eindtermen van zowel de eerste graad A-en B-stroom als de tweede graad doorstroomgerichte-, dubbele- en arbeidsmarktgerichte finaliteit: ³⁴

07.02 De leerlingen reflecteren over het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit.

07.03 De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven.

07.04 De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke thema's.

Geschiedenis is misschien het vak waarbij als eerste aan gedacht wordt bij het woord 'erfgoed', wat niet onlogisch is aangezien erfgoed datgene is wat we ontvangen uit het verleden en willen meegeven aan de toekomst. Dit valt dus binnen sleutelcompetentie 8. Binnen de eerste graad A-stroom kunnen de volgende eindtermen gelinkt worden aan erfgoed: ³⁵

³⁴ Ibid. *Onderwijsdoelen*. (2024).

³⁵ Ibid. *Onderwijsdoelen*. (2024).

08.01 De leerlingen bouwen een historisch referentiekader op met structuurbegrippen, scharnierpunten en kenmerken eigen aan de prehistorie, het oude nabije oosten en de klassieke oudheid.

08.02 De leerlingen lichten verbanden toe tussen de maatschappelijke domeinen voor samenlevingen uit de prehistorie, het oude nabije oosten en de klassieke oudheid.

08.03 De leerlingen vergelijken kenmerken van bestudeerde samenlevingen in eenzelfde periode en tussen periodes.

08.04 De leerlingen illustreren beperkingen van de westerse periodisering voor de bestudeerde periodes.

08.05 De leerlingen analyseren kritisch verschillende soorten historische bronnen met betrekking tot de bestudeerde periodes in functie van een historische vraag.

08.06 De leerlingen vergelijken historische bronnen met betrekking tot de bestudeerde periodes in functie van een historische vraag.

08.07 De leerlingen beantwoorden een historische vraag aan de hand van historische bronnen met betrekking tot de bestudeerde periodes en historische redeneerwijzen.

08.08 De leerlingen lichten de invloed toe van de eigen standplaatsgebondenheid op historische beeldvorming met betrekking tot de bestudeerde periodes.

08.09 De leerlingen illustreren hoe mythevorming rond historische fenomenen historische beeldvorming vervormt.

In de eerste graad zijn er voor de B-stroom veel minder eindtermen binnen sleutelcompetentie 8. Meestal worden de competenties rond historisch bewustzijn behandeld binnen het vak 'PAV'. Hierbij kunnen de volgende eindtermen gelinkt worden aan erfgoed: ³⁶

08.01 De leerlingen situeren historische elementen uit hun leefwereld en

³⁶ Ibid. *Onderwijsdoelen*. (2024).

historische fenomenen in tijd en ruimte op een gegeven tijdlijn met de courante historische periodes en op een kaart.

08.02 De leerlingen vergelijken aangereikte bronnen over eenzelfde historisch fenomeen met aandacht voor de maker(s) van de bronnen.

08.03 De leerlingen leggen aan de hand van voorbeelden gelijkenissen en verschillen uit tussen heden en verleden.

08.04 De leerlingen lichten betekenissen toe van historische fenomenen.

Daarnaast kan erfgoed ook behandeld worden binnen sleutelcompetentie 16 over cultureel bewustzijn en expressie. Deze sleutelcompetentie wordt meestal behandeld in creatieve vakken zoals artistieke vorming, plastische opvoeding en muzikale opvoeding. Hierbij wordt er dus logischerwijs voornamelijk gewerkt rond cultureel erfgoed (roerend en immaterieel erfgoed). Natuurlijk kan er ook met onroerend erfgoed in contact gekomen worden in een vak zoals plastische opvoeding waarbij architectuur ook behandeld wordt. Hieraan kunnen dan de volgende eindtermen, voor zowel de A-stroom als de B-stroom, gekoppeld worden binnen de eerste graad:³⁷

16.01 De leerlingen beschrijven kunst- en cultuuruitingen vanuit eigen waarneming.

16.02 De leerlingen brengen kunst- en cultuuruitingen in verband met de context waarin ze voorkomen.

16.03 De leerlingen reflecteren over eigen beleving bij uiteenlopende kunst- en cultuuruitingen.

16.04 De leerlingen lichten toe hoe een kunstwerk vanuit vorm en inhoud betekenis geeft.

³⁷ Ibid. *Onderwijsdoelen*. (2024).

1.2.1.2 Tweede graad

Binnen de ASO, TSO en KSO-richtingen van de tweede graad kan erfoegd gekoppeld worden aan volgende eindtermen bij sleutelcompetentie 2 en 3: ³⁸

02.13 De leerlingen geven overeenkomsten en verschillen aan in taaluitingen, taalvariëteiten en talen.

02.14 De leerlingen verwoorden de eigen beleving en interpretatie van literaire teksten.

02.16 De leerlingen gaan in interactie over de relevantie van literaire teksten voor hun leefwereld, voor de samenleving waarin ze leven en voor de samenleving waarin de teksten ontstonden

03.08. De leerlingen illustreren bij het lezen en beluisteren van teksten kenmerkende aspecten van maatschappijen en culturen waarin de doeltaal wordt gesproken.

03.09 De leerlingen verwoorden de eigen beleving en interpretatie van literaire teksten in de doeltaal.

De bovengenoemde eindtermen van de BSO-richtingen waarbinnen erfoegd kan gebruikt worden voor sleutelcompetentie 2 en 3 zijn niet verschillend. Het enige verschil is het cijfer van de eindterm, aangezien er minder eindtermen zijn. ³⁹

De eindtermen van sleutelcompetentie 7 voor de tweede graad blijven dezelfde als die van de eerste graad. ⁴⁰

In geschiedenis voor ASO, TSO en KSO-richtingen komt er nog een eindterm bij wanneer leerlingen in de tweede graad zitten. Deze laatste eindterm (08.10) is zeer geschikt voor erfoegededucatie: ⁴¹

08.01 De leerlingen bouwen een historisch referentiekader op met structuurbegrippen, scharnierpunten en kenmerken eigen aan de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.

³⁸ Ibid. *Onderwijsdoelen*. (2024).

³⁹ Ibid. *Onderwijsdoelen*. (2024).

⁴⁰ Ibid. *Onderwijsdoelen*. (2024).

⁴¹ Ibid. *Onderwijsdoelen*. (2024).

08.02 De leerlingen lichten verbanden toe tussen de maatschappelijke domeinen voor westerse en niet-westerse samenlevingen uit de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.

08.03 De leerlingen lichten kenmerken toe van interculturele contacten tussen westerse en niet-westerse samenlevingen uit de middeleeuwen en uit de vroegmoderne tijd.

08.04 De leerlingen vergelijken kenmerken van bestudeerde samenlevingen in eenzelfde periode en tussen periodes.

08.05 De leerlingen vergelijken de courante westerse periodisering met andere periodisering in tijd en ruimte.

08.06 De leerlingen analyseren kritisch historische bronnen met betrekking tot de bestudeerde periodes in functie van een historische vraag.

08.07 De leerlingen vergelijken historische bronnen met betrekking tot de bestudeerde periodes in functie van een historische vraag.

08.08 De leerlingen beantwoorden een historische vraag aan de hand van historische bronnen met betrekking tot de bestudeerde periodes en historische redeneerwijzen.

08.09 De leerlingen analyseren de invloed van de eigen standplaatsgebondenheid en die van anderen op historische beeldvorming met betrekking tot de bestudeerde periodes.

08.10 De leerlingen lichten betekenissen toe die men geeft aan historische fenomenen uit de bestudeerde periodes.

De eindtermen van de tweede graad voor de arbeidsmarktgerichte finaliteit veranderen licht tegenover die van de eerste graad en behandelen de competentie van historisch bewustzijn op een minder diep niveau en dus ook niet eindterm 08.10 die zo geschikt is om te werken met erfgoed. Desondanks kan er toch met volgende eindtermen gewerkt worden rond erfgoed: ⁴²

08.01 De leerlingen situeren historische fenomenen in tijd en ruimte op een gegeven tijdlijn met de courante historische periodes en op een kaart.

⁴² Ibid. *Onderwijsdoelen*. (2024).

08.02 De leerlingen vergelijken bronnen over eenzelfde historisch fenomeen met aandacht voor betrouwbaarheid.

08.03 De leerlingen lichten betekenissen toe van historische fenomenen.

08.04 De leerlingen leggen aan de hand van voorbeelden gelijkenissen, verschillen en verbanden uit tussen vroeger en nu.

Voor zowel de ASO-, TSO-, KSO- als BSO-richtingen in de tweede graad blijven de eindtermen quasi hetzelfde, behalve dat 16.01 verdwijnt. Erfgoed kan dus nog steeds binnen volgende eindtermen behandeld worden: ⁴³

16.01 De leerlingen brengen kunst- en cultuuruitingen in verband met de context waarin ze voorkomen.

16.02 De leerlingen reflecteren over eigen beleving bij uiteenlopende kunst- en cultuuruitingen.

16.03 De leerlingen lichten toe hoe een kunstwerk vanuit vorm en inhoud betekenis geeft.

⁴³ Ibid. *Onderwijsdoelen*. (2024).

1.2.2 Erfgoed binnen het leerplan van het gemeenschapsonderwijs (GO!) van de eerste en tweede graad secundair onderwijs

Het GO!-onderwijs is het net van het gemeenschapsonderwijs binnen het Vlaams onderwijssysteem. Daarbinnen krijgt elke leerling voor het vak 'levensbeschouwing' les over zijn/ haar eigen levensbeschouwing. Dit is niet het geval bij de andere onderwijsnetten. De leerplannen van het GO!-onderwijs werden hervormd in 2024. Alle leerplannen baseren zich dus op de sleutelcompetenties die de overheid heeft opgesteld. Daar wordt dan dieper op ingegaan per onderwijsnet.⁴⁴

1.2.2.1 Eerste graad

Het meest opmerkelijke binnen de leerplandoelen van de eerste graad A-stroom van het GO! is dat er binnen sleutelcompetentie 8 over historisch bewustzijn een apart doel is toegevoegd waarin het begrip 'erfgoed' voorkomt: ⁴⁵

BV1_08.09 De leerlingen lichten betekenissen toe van regionaal erfgoed uit de bestudeerde periodes.

Naast de uitbreiding rond erfgoed binnen sleutelcompetentie 8 is er binnen het leerplan van het GO! van de eerste graad A- en B-stroom een veel uitgebreidere uitleg bij sleutelcompetentie 7 over burgerschap, waarbij lessen rond immaterieel erfgoed ideaal zijn: ⁴⁶

BV1_07.02 De leerlingen reflecteren over het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit.

- gelaagdheid en relationeel karakter van identiteit vanuit een model van deelidentiteiten
- invloed van context op identiteit
- aspecten van de eigen identiteit

BV1_07.03 De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven.

- diversiteit als mix van deelidentiteiten
- voordelen en uitdagingen van diversiteit: bewustwording en uitwisseling van ervaringen en ideeën; vooroordelen en stereotypering

BV1_07.04 De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke

⁴⁴ Leerplannen GO! (2024). <https://pro.q-o.be/themas/leerplannen/eerste-graad-secundair-onderwijs/a-stroom/>

⁴⁵ Ibid. *Leerplannen GO!* (2024)

⁴⁶ Ibid. *Leerplannen GO!* (2024)

thema's.

- strategie om geïnformeerd en beargumenteerd met elkaar in dialoog te gaan: onderbouwen van een standpunt
- strategie om constructief met elkaar in dialoog te gaan: omgaan met weerstand en conflict

Er wordt geen extra informatie gegeven bij de doelen van sleutelcompetentie 2, 3 en 16 die gekoppeld kunnen worden aan erfgoed.

1.2.2.2 Tweede graad

De leerplandoelen voor de tweede graad van het GO! zijn onderverdeeld in aparte leerplannen voor de doorstroomfinaliteit (ASO), dubbele finaliteit (TSO en KSO) en arbeidsmarktgerichte finaliteit (BSO).⁴⁷

Binnen deze leerplandoelen blijft sleutelcompetentie 7 over burgerschap, net zoals in de eerste graad, een belangrijke om aan de slag te gaan met erfgoed. Deze zijn ook voor alle leerlingen in elke finaliteit hetzelfde. Daarbij zijn ze weer net iets uitgebreider dan de eindterm zelf.

BV2_07.02 De leerlingen reflecteren over het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit.

- persoonlijke identiteit, groepsidentiteiten
- aspecten van persoonlijke identiteit en groepsidentiteiten met inbegrip van sociale groepen, regionale - en nationale groepen
- aspecten van de eigen identiteit

BV2_07.03 De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven. 26

- eigenschappen van verschillende vormen van samenleven: integratie, assimilatie, segregatie
- voordelen en uitdagingen van diversiteit: culturele

BV2_07.04 De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke thema's.

- strategieën: systeemdenken, actief luisteren

De leerplandoelen voor sleutelcompetentie 8 over historisch bewustzijn voor de doorstroomgerichte finaliteit zijn bijna hetzelfde, behalve dat er nog subdoelen

⁴⁷ Ibid. *Leerplannen GO!* (2024)

aanwezig zijn voor doel 08.04 'De leerlingen vergelijken kenmerken van bestudeerde samenlevingen in eenzelfde periode en tussen periodes.' Daarbij zijn subdoelen twee en drie interessant om ergoed bij te betrekken.

BV2_08.04.02 De leerlingen vergelijken minstens twee kenmerken van samenlevingen binnen de periodes van het historisch referentiekader.

BV2_08.04.03 De leerlingen actualiseren minstens twee kenmerken van samenlevingen binnen de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.

- valkuilen van presentisme

Voor de dubbele finaliteit verschillen deze subdoelen en moeten leerlingen telkens slechts één kenmerk kunnen noemen:

BV2_08.04.02 De leerlingen vergelijken minstens één kenmerk van samenlevingen binnen de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.

BV2_08.04.03 De leerlingen actualiseren minstens één kenmerk van samenlevingen binnen de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.

- valkuilen van presentisme

De leerplannen van de arbeidsmarktgerichte finaliteit in de tweede graad bevatten verschillende subdoelen die gelinkt kunnen worden aan ergoed:

BV2_08.01 De leerlingen situeren historische fenomenen in tijd en ruimte op een gegeven tijdlijn met de courante historische periodes en op een kaart.

BV2_08.01.01 De leerlingen verwerven inzicht in structuurbegrippen van tijd en ruimte.

BV2_08.01.02 De leerlingen illustreren kenmerken van de bestudeerde periodes.

- afwisseling tussen de zeven periodes van het courante westerse referentiekader: de prehistorie, het oude nabije oosten, de klassieke oudheid, de middeleeuwen, de vroegmoderne tijd, de moderne tijd, met ruim aandacht voor de hedendaagse tijd

BV2_08.01.03 De leerlingen lichten de impact van de scharnierpunten tussen de bestudeerde periodes toe.

BV2_08.02 De leerlingen vergelijken bronnen over eenzelfde historisch fenomeen met aandacht voor betrouwbaarheid.

BV2_08.02.01 De leerlingen analyseren de aangereikte context van bronnen over eenzelfde historisch fenomeen met aandacht voor betrouwbaarheid.

context van de bron:

- wie: standplaatsgebondenheid van maker en doelpubliek
- wanneer en waar: tijd- en ruimteverschil tussen het moment van het maken van de bron en de feiten
- hoe: tot stand komen van de bron
- waarom: de functie en het beoogd effect van de bron

BV2_08.02.02 De leerlingen lichten de inhoud van aangereikte bronnen over eenzelfde historisch fenomeen toe.

- stereotypering
- wij-zij-denken
- argumentatie
- vooroordeel
- anachronisme

BV2_08.02.03 De leerlingen vergelijken de inhoud en context van aangereikte bronnen over eenzelfde historisch fenomeen.

BV2_08.03 De leerlingen lichten betekenissen toe van historische fenomenen.

- context
- multiperspectiviteit
- verbanden

BV2_08.04 De leerlingen leggen aan de hand van voorbeelden gelijkenissen, verschillen en verbanden uit tussen vroeger en nu.

Er wordt geen extra informatie gegeven bij de doelen van sleutelcompetentie 2, 3 en 16 die gekoppeld kunnen worden aan erfgoed.

1.2.3 Erfgoed binnen het leerplan van het gesubsidieerd vrij onderwijs (KOV: Katholieke Onderwijs Vlaanderen) van de eerste en tweede graad secundair onderwijs

Het KOV of Katholiek Onderwijs Vlaanderen is de ledenvereniging en netwerkorganisatie van de besturen en hun katholieke (hoge)scholen, academies, centra voor volwassenonderwijs en universiteit in Vlaanderen en Brussel. Zij bevinden zich binnen het gesubsidieerd vrij onderwijs.⁴⁸

Deze onderwijskoepel die zich baseert op de Katholieke christelijke traditie ondersteunt en begeleidt alle scholen onder hun koepel. Het KOV meent dat hun scholen in gesprek gaan met hun omgeving en oefenplaatsen zijn voor een leven in een wereld die gekenmerkt wordt door diversiteit. Ze staan ook in voor kwaliteitsvol onderwijs. Als we uitgaan van deze gegeven criteria betekent dit dat het leerplan van het KOV ook veel aan de slag zou moeten gaan met erfgoed. Zeker als we spreken over diversiteit, wat een van de kerncriteria is. Wat opmerkelijk is bij de leerplannen van het KOV is dat er veel extra uitleg bijstaat telkens onder 'wenk', 'duiding' of 'extra'. Dit is interessant voor het onderzoek, omdat de link met erfgoed hierdoor vaak duidelijker kan gelegd worden.⁴⁹

1.2.3.1 Eerste graad

De leerplandoelen van het vak Nederlands binnen de eerste graad A-stroom bevatten verschillende nuttige 'wenken' die het werken met erfgoed, specifiek cultureel erfgoed, enorm aanwakkeren. De volgende doelen van de B-stroom zijn hetzelfde, enkel de cijfers zijn verschillend aangezien er in het totaal minder doelen zijn.⁵⁰

I-NEDa 7 De leerlingen lezen en beluisteren verschillende soorten literaire teksten.

Wenk: Je laat leerlingen best kennismaken met veel verschillende soorten teksten en een variatie aan genres. Bv. verhalen, poëzie, literaire fragmenten, (kort)film, strips, jeugdtheater, podcast, quotes uit boeken, luisterboek, ...

I-NEDa 8 De leerlingen verwoorden de eigen beleving en interpretatie van literaire teksten

⁴⁸ Katholiekonderwijs.Vlaanderen. <https://www.katholiekonderwijs.vlaanderen/over-kathondvla>

⁴⁹ Ibid. *Katholiekonderwijs.Vlaanderen*.

⁵⁰ *Leerplannen Katholiekonderwijs.Vlaanderen*. (2024). <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/i-ned-a/leerplan>

Wenk: Je kan de leerlingen hun beleving en koppeling van literaire teksten aan eigen ervaringen laten uiten via woorden of artistieke uitdrukkingsvormen. Je kan de leerlingen hun leeservaring laten verwerken met bv. een leesbingo, een leeslogboek, aan de hand van een minizine, door te zoeken naar een link met een kunstwerk, een lied, een gedicht of een afbeelding. Volgend leerplandoel binnen het vak Nederlands leent zich er enorm toe om te werken rond immaterieel erfgoed binnen het vak:

I-NEDa 9 De leerlingen geven overeenkomsten en verschillen aan in taaluitingen, taalvariëteiten en tussen talen.

Wenk: Je kan vanuit de aandacht voor meertaligheid in de klas of op school de leerlingen uitnodigen om na te denken over gelijkenissen en verschillen, om een transfer te maken tussen talen en om hun eigen meertaligheid in te zetten.

De vakken Engels en Frans binnen de eerste graad A-stroom maken wederom vooral gebruik van cultureel erfgoed, zowel roerend als immaterieel. Bij volgende leerplandoelen wordt er specifiek zelfs het woord 'tradities' gebruikt en 'kunst', wat een hele sterke link heeft met erfgoed. Leerlingen worden dus binnen deze competenties om andere talen te beheersen aangewakkerd om erfgoed te vergelijken en te kijken naar erfgoed van andere culturen.^{51 52}

I-ENGa 6 De leerlingen identificeren bij het lezen en beluisteren van teksten kenmerkende aspecten van maatschappijen en culturen waarin Engels wordt gesproken.

I-FRA-a 6 De leerlingen identificeren bij het lezen en beluisteren van teksten kenmerkende aspecten van maatschappijen en culturen waarin Frans wordt gesproken.

Wenk: Je kan dit leerplandoel behandelen samen met LPD 1 en 2 door gebruik te maken van authentiek materiaal dat leerlingen de mogelijkheid biedt om kenmerkende aspecten te herkennen van verschillende culturen uit de Engelstalige/ Franstalige wereld. Je laat de leerlingen die aspecten ontdekken en benoemen. Dat mag ook in het Nederlands of met een beeld. Het is niet de bedoeling om de leerlingen de kenmerkende aspecten te laten instuderen.

⁵¹ Katholiekonderwijs.Vlaanderen. <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/i-eng-a/leerplan>

⁵² Katholiekonderwijs.Vlaanderen. <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/i-fra-a/leerplan>

Wenk: Je kan dit leerplandoel ruim bekijken door te vertrekken van de diversiteit binnen de klasgroep of de school waarbij leerlingen elkaars tradities respecteren en daarmee culturele barrières doorbreken. Voorbeelden van culturele contexten: gastronomie, tradities, feestdagen, onderwijs, sporten, muziek, kunst, toerisme.

I-ENGa 7 & I-FRA-a 7

De leerlingen drukken de eigen beleving en interpretatie van literaire teksten uit.

Wenk: Bij de keuze van literaire teksten kan je rekening houden met de leefwereld van de leerlingen. Het kan ook zinvol zijn om de leerlingen zelf literaire teksten te laten voorstellen. Voorbeelden van literaire teksten: korte gedichten, populaire songteksten, cartoons, strips, (film)trailers of-fragmenten, fragmenten uit jeugdliteratuur of series, graded readers, kortverhalen, sprookjes.

Binnen de A-stroom gelijken de leerplandoelen van Engels en Frans heel erg op elkaar met lichte verschillen binnen niet-genoemde leerplandoelen. De B-stroom in de eerste graad heeft slechts één leerplan voor zowel Engels als Frans. De doelen en wenken zijn hierbij hetzelfde.⁵³

De sleutelcompetentie rond burgerschap komt aan bod binnen de eerste graad A-stroom in het vak 'Mens & samenleving'. Daarbij kan er vooral gewerkt worden rond immaterieel erfgoed. Bij deze leerplandoelen komt de dimensie van de *sense of belonging* aan bod. Erfgoed is erg toepasbaar op leerplandoel acht, aangezien er in de wenk ook wordt aangeraden om met bronnen aan de slag te gaan.⁵⁴

LPD 1 De leerlingen reflecteren over de eigen identiteit.

Wenk: Je kan leerlingen aan de hand van een beeld of metafoor aspecten van de eigen identiteit laten visualiseren of in kaart brengen, bv. met behulp van identiteitscirkels, moodboard, visuele voorstellingen zoals een boom of bloem.

Afhankelijk van de leerlingengroep kan je ook kiezen voor meer abstracte metaforen of beelden zoals het ui-model of de matroesjka-popjes.

Je kan de leerlingen, afhankelijk van de gekozen methodiek, richtvragen aanreiken:

– Wie ben ik?

⁵³ Katholiekonderwijs.Vlaanderen. <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/i-eng-b/leerplan>

⁵⁴ Katholiekonderwijs Vlaanderen. <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/i-m-en-s-a/leerplan>

- Wie wil ik zijn?
- Waar voel ik me goed bij?
- Waar geloof ik in?
- Tot welke groepen behoor ik?
- Welke keuzes maak ik?
- Wat leer ik van anderen?
- Hoe zien anderen mij?
- Wat geeft me energie?
- Waarvoor zet ik me in?

LPD 2: De leerlingen reflecteren over het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit.

LPD 8: De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven.

Wenk: Je kan leerlingen vanuit actuele bronnen (artikels, reportages, beeldfragmenten...) voorbeelden van diversiteit op microniveau aanreiken (tussen personen onderling, verschillende samenlevingsvormen ...). Je kan zowel de kansen als de uitdagingen van diversiteit bespreken. Bij kansen kan je verwijzen naar culturele verrijking, uitwisseling van ideeën. Bij uitdagingen kan je denken aan meningsverschillen ...

De B-stroom geeft een andere naam aan dit vak waarin sleutelcompetentie 7, alsook sleutelcompetentie 8, vervat zit, namelijk 'Maatschappelijke vorming'. Heel opmerkelijk is hierbij dat het woord 'erfgoed' valt binnen de wenk van het eerste leerplandoel. Ook wordt er duidelijk in de wenken gesteld dat geschiedenis niet vaststaand is, net zoals erfgoed. Zaken als beeldvorming worden aangehaald en in de duiding van leerplandoel drie toont men aan dat het van belang is om na te denken over wat we van belang achten om te onthouden. Daardoor is het ideaal om hier erfgoededucatie toe te passen.⁵⁵

I-MAVOB 1 De leerlingen situeren historische fenomenen uit hun leefwereld en historische fenomenen in tijd en ruimte op een gegeven tijdlijn met de courante westerse periodisering en op een kaart.

Wenk: Je kan zowel historische elementen uit de leefwereld van de leerlingen als kenmerkende historische fenomenen aan bod laten komen. Voorbeelden

⁵⁵ Leerplan Maatschappelijke vorming. Katholiek onderwijs Vlaanderen. (2024).

<https://linkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/4b053325-5a34-4353-9fee-780abf86fc70/doelenlijst>

uit de eigen leefwereld: games, films, stripverhalen, gezelschapspellen, gebouwen, erfgoed, sporen uit het verleden.

I-MAVOb 2 De leerlingen vergelijken aangereikte bronnen over eenzelfde historisch fenomeen met focus op het standpunt van de maker(s) van de bronnen.

Wenk: Bronnen laten ons toe het verleden te reconstrueren. Dat betekent dat geschiedenis kan veranderen wanneer er bijvoorbeeld een nieuwe bron wordt gevonden. Daarnaast zijn er ook zaken die hypothetisch zijn: we kunnen ons immers enkel baseren op de bronnen waar we toegang toe hebben. Leerlingen leren dat het beeld van het verleden altijd onvolledig is. Er ontbreken bronnen, ze raken zoek, beschadigd of zijn vernietigd. Je kan linken leggen met de actualiteit bv. via artikels of mediaberichten over opgravingen, nieuwe vondsten, resultaten van een nieuwe studie of nieuwe inzichten.

I-MAVOb 3 De leerlingen leggen aan de hand van eenvoudige voorbeelden uit dat mensen een andere betekenis kunnen geven aan historische fenomenen.

Duiding: Historische betekenisgeving hangt samen met de vraag wat belangrijk was in het verleden. De leerlingen lichten toe waarom bepaalde personen, groepen, gebeurtenissen of ontwikkelingen belangrijk zijn geweest voor samenlevingen of groepen. Het is de bedoeling dat leerlingen beseffen dat beeldvorming gekleurd, soms eng en soms ongenueanceerd is doordat mensen worden beïnvloed door de tijd waarin ze leven en door het eigen kader van waaruit ze denken.

Het vak geschiedenis binnen de eerste graad A-stroom behandelt sleutelcompetentie 8. Het is verrassend dat het woord 'erfgoed', in tegenstelling tot de doelen van de B-stroom, niet aan bod komt. Uiteraard kunnen de doelen over bronnen gekoppeld worden aan erfgoed, maar deze zijn niet heel verschillend met de eindtermen. Wat wel interessant is zijn de doelen die staan onder de titel: "Reflecteren over de relatie verleden, heden en toekomst". Hierbij wordt er heel duidelijk gesteld dat leerlingen moeten leren nadenken over wat er van belang is om te onthouden uit het verleden. Dit wordt letterlijk omschreven bij keuzedoel vier. Bij leerplandoel negentien wordt duidelijk hoe relevant werken met erfgoed is doordat bijvoorbeeld het standbeeld van Ambiorix wordt genoemd.⁵⁶

⁵⁶ Leerplandoelen geschiedenis. (2024). Katholiek onderwijs Vlaanderen.

<https://linkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/cc14bfe8-95c7-4dce-b356-95427ef20fb0/doelenlijst>

I-GESa 19 De leerlingen illustreren hoe mythevorming over historische fenomenen historische beeldvorming vervormt.

Wenk: Voorbeelden die leerlingen in eigen woorden kunnen toelichten: het standbeeld van Ambiorix in Tongeren, Alexander de Grote, de dappere Oude Belgen, Athene als bakermat van de democratie, de val van Rome of Chinese claims over de eerste mensen op hun grondgebied.

I-GESa K4 De leerlingen leggen betekenissen uit die zij zelf en andere geven aan historische fenomenen uit de prehistorie, het oude nabije oosten en de klassieke oudheid.

Wenk: De leerlingen geven aan waarom bepaalde historische fenomenen belangrijk zijn en nog zijn voor samenlevingen of groepen. Historische betekenisgeving hangt samen met de vraag wat belangrijk is in het verleden. Dat is verbonden met het bijbrengen van begrip van verleden en geschiedenis, maar ook met relevantie en met motivatie voor het vak bij de leerlingen.

I-GESa K5 De leerlingen geven gelijkenissen en verschillen aan tussen actuele en historische fenomenen uit de bestudeerde periodes.

I-GESa 20 De leerlingen lichten de invloed toe van de eigen standplaatsgebondenheid op historische beeldvorming.

Ten slotte kan erfgoed ook worden teruggevonden binnen de leerplandoelen gekoppeld aan sleutelcompetentie 16 die worden behandeld binnen het vak 'Artistieke vorming'. Deze doelen gelden voor de A-en de B-stroom. Hierbij wordt er aan de slag gegaan met cultureel erfgoed.⁵⁷

I-ARVOab 3 De leerlingen brengen kunst- en cultuuruitingen in verband met de context waarin ze voorkomen.

Extra: Je kan leerlingen elementen van vorm (bouwstenen, materialen, technieken) of inhoud in verband laten brengen met de context. Denk aan invloeden van:

⁵⁷ Leerplannen artistieke vorming. Katholiek onderwijs Vlaanderen.

<https://linkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/bf4f2b7d-4b38-4194-ae9b-04720983864e/doelenlijst>

- De ruimte zoals geografisch, plaatsen, gebouwen ...
- De tijdsgeest zoals kenmerken van een genre, stroming of kunstenaar;
- Het gebruik van bouwstenen, materialen en technieken vroeger en nu, hier en elders...;
- Sociale, economische, politieke invloeden, andere culturen;

I-ARVOab K5 De leerlingen reflecteren over het belang van beeldende kunst.

Wenk: Je kan de leerlingen zowel laten reflecteren over het belang van beeldende kunst voor zichzelf als voor de eigen leefwereld.

I-ARVOav K9 De leerlingen reflecteren over het belang van muziek.

Wenk: Je kan de leerlingen zowel laten reflecteren over het belang van muziek voor zichzelf als voor de eigen leefwereld.

1.2.3.2 Tweede graad

De leerplannen van de tweede graad van het KOV zijn opgebouwd per studierichting. Elke studierichting is opgebouwd uit een deel algemene vorming en specifieke vorming. De algemene vorming is hetzelfde voor elke richting binnen dezelfde finaliteit.⁵⁸ We kijken dus naar deze algemene vorming per finaliteit.

De leerplandoelen van het vak Nederlands binnen de tweede graad bevatten verschillende nuttige 'wenken' die het werken met erfgoed, specifiek cultureel erfgoed, enorm aanwakkeren.^{59 60 61}

II-Ned'-d 8 & II-Ned-da 7 & II-Ned-a 7 De leerlingen verwoorden de eigen beleving en interpretatie van literaire teksten.

Wenk

Je kan de leerlingen leren om zich af te vragen waarom sommige aspecten van de tekst hen aanspreken, waarom ze zich identificeren met een bepaald personage, in welke zin ze gelijkaardige ervaringen al hebben meegemaakt,

⁵⁸ Leerplannen KOV tweede graad. (2024). Katholiek onderwijs Vlaanderen <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/vakken-en-leerplannen?tab=tweedegraad&secondGradeExpandedSections=40>

⁵⁹ *Llinkid*. (z.d.). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/b07ebe08-c6d5-4c82-a1ff-7f81ddee5f2d/doelenlijst>

⁶⁰ *Llinkid*. (z.d.-c). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/a9afa5ca-9d9e-4e7b-8534-02df2e516fbb/doelenlijst>

⁶¹ *Llinkid*. (z.d.-g). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/e59e7ac6-f355-4751-8d75-73e9b7d4b4c6/doelenlijst>

waarom de tekst een bepaalde emotionele reactie teweegbrengt, waarom de uitdrukkingsvorm of stijl hen aanspreekt ... Zo kunnen leerlingen hun identiteit verder ontwikkelen via bijvoorbeeld empathisch vermogen, waarden herkennen, erkennen, confronteren, verbeelden.

II-Ned'-d 11 De leerlingen leggen het verband tussen literaire teksten en

- hun socioculturele context;
- hun multimediale vormgeving;
- hun literair-historische achtergrond.

II-Ned'-d 12 & II-Ned-da 8 De leerlingen gaan in interactie over de relevantie van literaire teksten voor hun leefwereld, voor de samenleving waarin ze leven en voor de samenleving waarin de teksten ontstonden.

Binnen de andere taalvakken Engels en Frans zien we ook belang voor erfgoed in de leerplandoelen.^{62 63 64 65 66 67}

II-Eng'-d 7& II-Fra'-d 7 De leerlingen illustreren bij het lezen en beluisteren van teksten kenmerkende aspecten van maatschappijen en culturen waarin Engels & Frans wordt gesproken.

Wenk

Je kan dit leerplandoel ruim bekijken door te vertrekken van de diversiteit binnen de klasgroep of de school waarbij leerlingen elkaars tradities respecteren en daarmee culturele barrières doorbreken. Voorbeelden: sport (de plaats en waarde ervan in de maatschappij), muziek (de beleving ervan in de maatschappij), film, toerisme, gastronomie, tradities, feestdagen, onderwijs, religie, kunst, lichaamstaal, humor ... Je kan de leerlingen bewust maken van stereotypes.

II-Eng'-d 8 & II-Fra'-d 8 De leerlingen verwoorden de eigen beleving en interpretatie van literaire teksten in het Engels & Frans.

Wenk

⁶² *Llinkid*. (z.d.-b). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/116ef5a4-b5db-455d-9fd9-3993a147798e/doelenlijst>

⁶³ *Llinkid*. (z.d.-c). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/51a91b0b-1ffe-45cf-86b8-b28bdccc9e2a/doelenlijst>

⁶⁴ *Llinkid*. (z.d.-d). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/83d42dd9-5d55-4ad9-bb85-13096cc9fe63/doelenlijst>

⁶⁵ *Llinkid*. (z.d.-e). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/4d003295-9350-4ecc-a806-fc54a032d974/doelenlijst>

⁶⁶ *Llinkid*. (z.d.-h). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/02363be2-1506-4780-b9bf-d253e1bf3f01/doelenlijst>

⁶⁷ *Llinkid*. (z.d.-i). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/f48dd16a-0339-4d35-801e-a57397bfaacc/doelenlijst>

Mogelijkheden: waarom sommige aspecten van de tekst aanspreken, waarom de leerling zich identificeert met een bepaald personage, in welke zin de leerling gelijkaardige ervaringen zelf al heeft meegemaakt, waarom de tekst een bepaalde emotionele reactie teweegbrengt, waarom de uitdrukkingsvorm of stijl aanspreekt.

II-Eng-da 7 & II-Fra-da 7 & II-Eng-a 6 & II-Fra-a 6 De leerlingen drukken de eigen beleving en interpretatie van literaire teksten uit.

Wenk

Mogelijkheden: waarom sommige aspecten van de tekst aanspreken, waarom de leerling zich identificeert met een bepaald personage, in welke zin de leerling gelijkaardige ervaringen zelf al heeft meegemaakt, waarom de tekst een bepaalde emotionele reactie teweegbrengt, waarom de uitdrukkingsvorm of stijl aanspreekt.

De sleutelcompetentie rond burgerschap komt aan bod binnen de tweede graad in het vak 'Mens & samenleving'. Daarbij kan er vooral gewerkt worden rond immaterieel erfgoed. Bij deze leerplandoelen komt de dimensie van de *sense of belonging* aan bod. Erfgoed is erg toepasbaar op leerplandoel acht, aangezien er in de wenk ook wordt aangeraden om met bronnen aan de slag te gaan.⁶⁸

II-M&S-dda 1 De leerlingen reflecteren over de eigen identiteit. (enkel 2de graad)

Wenk

Je kan de leerlingen laten nadenken over de inspiratiebronnen (bv. overtuiging, cultuur, levensbeschouwing) die hun identiteit vormgeven. Het is wel belangrijk om niet louter te focussen op wat hen anders maakt, maar ook op wat hen verbindt.

II-M&S-dda 2

De leerlingen reflecteren over het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit. (2de en 3de graad)

II-M&S-dda 9 De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven. (2de en 3de graad)

Wenk

⁶⁸ *Llinkid*. (z.d.-d). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/300c9545-08f7-4565-b133-041bb7d368fd/doelenlijst>

Vanuit een inzicht in groepsidentiteiten kan je in de tweede graad zowel de kansen, uitdagingen of risico's verbonden aan diversiteit bespreken. Bij uitdagingen kan je denken aan omgaan met vooroordelen, meningsverschillen, belangenconflicten, het omgaan met het risico van groepsdenken en uitsluiting (link LPD K3) ... Bij kansen kan je verwijzen naar persoonlijke en culturele verrijking, het uitwisselen van ideeën ...

II-M&S-dda 10 De leerlingen verwoorden een eigen standpunt over maatschappelijke thema's vanuit aangereikte informatie. (enkel in 2de graad)

Wenk

Verschillende inhouden uit dit leerplan bieden leerlingen kansen om met dit doel aan de slag te gaan. In functie van het verwoorden van een eigen standpunt, kan je de leerlingen leren om zich te verplaatsen in andere perspectieven en opinies, bv. door het vergelijken van verschillende nieuwsbronnen. Je kan hen hierbij laten inzien dat ze, ongeacht de vorm waarin ze hun standpunt verwoorden, hun mening over welbepaalde thema's en problemen kunnen en mogen bijsturen.

Sleutelcompetentie 8 wordt in het KOV behandeld binnen het vak geschiedenis in de tweede graad. Opvallend is dat er binnen het leerplan wordt verwezen naar erfgoed bij de 'wenk'. Tijdens het onderzoek van de handboeken (hoofdstuk 1.4.) die gebaseerd zijn op het leerplan van het KOV werd duidelijk dat erfgoed binnen de tweede graad van het KOV veel aan bod komt.^{69 70}

II-Ges'-d 22 De leerlingen leggen collectieve herinnering uit van historische fenomenen uit de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.

Wenk

Collectieve herinnering kan verschillende vormen aannemen: materieel en immaterieel erfgoed zoals musea, standbeelden, optochten.

II-Ges'-d 19

De leerlingen beantwoorden een historische vraag aan de hand van historische bronnen en historische redeneerwijzen.

Wenk

⁶⁹ *Llinkid*. (z.d.). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/9bbe3577-76ed-4c7d-8bd0-84cda6de3548/doelenlijst>

⁷⁰ *Llinkid*. (z.d.-f.). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/50f5c18f-c972-42e5-9788-8955c726795b/doelenlijst>

De leerlingen analyseren kritisch bestaande historische beeldvorming of komen zelf tot beeldvorming over historische fenomenen. Daartoe maken ze gebruik van historische redeneerwijzen en bronnenanalyse.

II-Ges'-d 20 De leerlingen verklaren verschillen tussen historische beeldvorming over eenzelfde historisch fenomeen in het licht van een historische vraag.

Wenk

Historische beeldvorming betreft steeds een interpretatie. Leerlingen leren in LPD 18 om die interpretatie bloot te leggen. Die ervaring kan verder worden aangescherpt door hen verschillende beeldvormingen voor te leggen. Dat kan in samenhang met de standplaatsgebondenheid.

II-Ges'-d 21 De leerlingen analyseren de invloed van de eigen standplaatsgebondenheid en die van anderen op historische beeldvorming.

II-Ges-da 16 De leerlingen leggen mythevorming uit van historische fenomenen uit de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.

Wenk

Bij mythevorming krijgt een historisch fenomeen (personen, gebeurtenissen of processen) eigenschappen of kwaliteiten toegedicht die niet met historische bronnen kunnen worden onderbouwd of die een heel eenzijdige interpretatie inhouden. Mogelijke voorbeelden die leerlingen in eigen woorden kunnen toelichten: de opstand in de Nederlanden, de Guldensporenslag.

II-Ges-da 17

De leerlingen lichten de invloed toe van de eigen standplaatsgebondenheid en die van anderen op historische beeldvorming.

Wenk

De standplaatsgebondenheid van anderen omvat actuele en historische beeldvormers. Leerlingen denken na hoe hun eigen perspectief, positie in ruimte, tijd en maatschappelijke context hun beeldvorming van het verleden beïnvloedt. Die kunnen ze vergelijken met het perspectief en de positie in ruimte, tijd en maatschappelijke context van anderen. Slavernij is vandaag in de westerse wereld officieel verboden, maar was voor veel Europeanen in de 17de eeuw sociaal aanvaardbaar.

Ten slotte kan erfgoed ook worden teruggevonden binnen de leerplandoelen gekoppeld aan sleutelcompetentie 16 die worden behandeld binnen het vak 'Artistieke vorming'. Deze doelen gelden voor elke finaliteit. Hierbij wordt er aan de slag gegaan met cultureel erfgoed.⁷¹

II-ArVo-ddaa 2 De leerlingen brengen kunst- en cultuuruitingen in verband met de context waarin ze voorkomen.

Wenk

Het is niet nodig om kunst- en cultuuruitingen zowel in verband te brengen met tijd en met ruimte als met de maatschappelijke domeinen. Bij de keuze van kunst- en cultuuruitingen kan je rekening houden met diverse aspecten zoals de actualiteit, het profiel of de ontwikkeling van je leerlingen.

⁷¹ *Llinkid*. (z.d.-b). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/d10fac50-9adc-4faa-9d4a-2a15c6aac84b/doelenlijst>

1.2.4 Erfgoed binnen het leerplan van het gesubsidieerd officieel onderwijs (OVSG: Onderwijskoepel Van Steden en Gemeenten) van de eerste en tweede graad secundair onderwijs

Onder de onderwijskoepel van steden en gemeenten vallen alle scholen die beheerd worden door lokale besturen. Dit zijn zowel basisscholen, secundaire scholen en volwassenenonderwijs. Er is dus een grote verbondenheid met de lokale gemeenschap en er is veel autonomie. Ook biedt het OVSG pedagogische begeleiding aan scholen met professionalisering van leerkrachten en hun eigen leerplannen.⁷²

1.2.4.1 Eerste graad

A-BUR.04.B.06 & B-BUR.04.B.06 Gemeenschappelijkheden verwoorden uit de gevoerde maatschappelijke dialoog.

Duiding:

- Gelijkenissen
- Wat kunnen we eruit halen dat iedereen gemeenschappelijk heeft
- Gelijkgestelde meningen filteren uit de vergelijkingen.

A-BUR.03.B.06 & B-BUR.03.B.06 Superdiversiteit onderzoeken binnen de samenleving.

Duiding:

Superdiversiteit is een concept dat de complexiteit en de dynamische aard van hedendaagse samenlevingen beschrijft, waarin een veelheid aan identiteiten en achtergronden aanwezig is. Het begrip werd geïntroduceerd door socioloog Steven Vertovec en biedt een kader voor het begrijpen van de diepgaande veranderingen in demografische samenstellingen en de impact daarvan op sociale structuren. Kenmerken van superdiversiteit

1. Meervoudige verschillen

Superdiversiteit gaat verder dan traditionele benaderingen van diversiteit, die vaak beperkt blijven tot etniciteit of nationaliteit. Het erkent een breed scala aan factoren zoals migratiegeschiedenis, taal, religie, sociaaleconomische status, opleidingsniveau, gender en leeftijd.

2. Complexiteit

⁷² Over OVSG. (2024-2025). OVSG <https://www.ovsg.be/over-ovsg>

In superdiverse samenlevingen zijn er talloze intersecties van identiteiten en achtergronden. Individuen kunnen tot meerdere minderheidsgroepen behoren, wat leidt tot een complexere sociale dynamiek.

3. Dynamiek

Superdiversiteit benadrukt de voortdurend veranderende aard van populaties door migratie, globalisering, en andere sociaaleconomische factoren. Dit dynamische karakter betekent dat gemeenschappen constant evolueren en nieuwe vormen van diversiteit ontstaan.

4. Geografische spreiding

Superdiversiteit is niet beperkt tot stedelijke gebieden maar komt steeds vaker voor in voorheen homogene gemeenschappen. Migratiepatronen zorgen ervoor dat diversiteit zich verspreidt over verschillende geografische regio's.

3. Onderwijs en werk

Onderwijsinstellingen en werkplekken moeten zich aanpassen aan de diversiteit van hun studenten en werknemers. Dit kan onder andere betekenen dat er meer aandacht komt voor culturele sensitiviteit, taalondersteuning en inclusieve praktijken.

4. Identiteit en gemeenschapsvorming

Individuen in superdiverse samenlevingen kunnen meerdere identiteiten hebben die met elkaar verweven zijn. Gemeenschapsvorming kan daardoor complexer zijn, maar biedt ook kansen voor rijkere, meer diverse sociale netwerken.

Voorbeelden van superdiversiteit in praktijk

1. Steden

Steden zoals Londen, Toronto en Amsterdam zijn voorbeelden van superdiverse steden waar tientallen verschillende nationaliteiten, talen en culturen naast elkaar bestaan en interageren.

2. Scholen

Scholen in superdiverse gebieden hebben vaak studenten met zeer uiteenlopende achtergronden. Dit vraagt om onderwijsprogramma's die rekening houden met meertaligheid en verschillende culturele contexten.

3. Gezondheidszorg

In superdiverse gemeenschappen moeten zorgverleners zich bewust zijn van verschillende gezondheidsbehoeften en culturele opvattingen over gezondheid en ziekte.

Conclusie

Superdiversiteit is een complex en dynamisch concept dat een diepgaand inzicht biedt in de manier waarop moderne samenlevingen evolueren. Het erkent de veelvoudige en overlappende identiteiten binnen een populatie en benadrukt de noodzaak voor inclusieve en flexibele benaderingen in beleid, onderwijs, werk en andere maatschappelijke sectoren. Begrip van superdiversiteit helpt bij het bevorderen van een meer rechtvaardige en harmonieuze samenleving waarin de rijkdom van diversiteit volledig wordt benut.

Wat enorm interessant is binnen deze leerplandoelen rond burgerschap van de eerste graad is dat ze ook raken aan de *sense of belonging* van leerlingen.

A-BUR.02.B.09 & B-BUR.02.B.09 Reflecteren over de invloed van media op de eigen identiteit.

Duiding:

Anderen vormen mee je identiteit door de manier waarop ze naar je kijken en je behandelen.

A-BUR.02.B.07 & B-BUR.02.B.07 De invloed van relaties en interacties op identiteit illustreren.

Relationele karakter: benadrukt dat identiteit niet alleen door onszelf wordt bepaald, maar ook sterk gevormd wordt door onze relaties en interacties met anderen.

- Interactie en invloed: hoe beïnvloeden mijn relaties met familie en vrienden mijn keuzes en gedragingen?
- Groepsdynamiek: in welke groepen voel ik mij het meeste thuis? Waarom? Verschillende rollen (thuis, op school, vrienden, in sport), voel je soms spanning tussen verschillende rollen?

De doelen van het OVSG voor sleutelcompetentie 8 rond historisch bewustzijn voor de eerste graad A-stroom zijn uitgebreid en krijgen steeds duiding. Hierbij werden enkele relevante duidingen die gelinkt kunnen worden aan erfgoed geselecteerd:

A-HIS.06.B.08

08.09 De leerlingen illustreren hoe mythevorming rond historische fenomenen historische beeldvorming vervormt.

Duiding: Historische beeldvorming: welke beelden hebben leerlingen bij een historisch onderwerp, hoe zijn ze eraan gekomen? Historisch beeld moet betrouwbaar beeld zijn. Historisch denken: het besef dat geschiedenis een beeld van het verleden is en niet het verleden zelf en het besef dat niet alle bronnen betrouwbaar zijn.

A-HIS.06.B.07 Een voorbeeld geven van mythevorming van een historisch fenomeen.

A-HIS.06.B.06 Mythevorming illustreren.

Duiding: Mythevorming verwijst naar het proces waarbij verhalen, symbolen, personages of gebeurtenissen uit het verleden worden geïdealiseerd, geromantiseerd of vervormd tot mythen. Deze mythen kunnen een belangrijke rol spelen in het vormgeven van culturele identiteit, nationale trots, sociale cohesie en historisch begrip, maar ze kunnen ook afwijken van historische feiten en realiteiten. Er zijn verschillende manieren waarop mythevorming kan plaatsvinden (4 maatschappelijke domeinen hieraan koppelen)

1.Verfraaiing van historische figuren en gebeurtenissen: Historische figuren of gebeurtenissen kunnen worden geromantiseerd of geïdealiseerd, waardoor ze groter lijken dan het leven. Dit kan leiden tot het ontstaan van heldenverhalen en mythische vertellingen die de echte complexiteit van historische figuren en gebeurtenissen verhullen.

2.Nationale of culturele mythes: Mythes kunnen worden gebruikt om de nationale of culturele identiteit te versterken. Dit kan gepaard gaan met het creëren van verhalen over heroïsche daden, nationale helden, of de oorsprong van een natie of cultuur, die dienen om een gevoel van trots en samenhang te bevorderen.

3.Politeke doeleinden: Mythevorming kan worden gebruikt voor politieke doeleinden, zoals het rechtvaardigen van bepaalde ideologieën, politieke regimes of beleidsmaatregelen. Politici en leiders kunnen historische gebeurtenissen of figuren manipuleren om hun eigen agenda te ondersteunen.

4.Versterken van sociale normen: Mythes kunnen worden gebruikt om sociale normen te versterken en te handhaven, door het creëren van verhalen die bepaalde waarden, gedragingen of overtuigingen bevorderen. (...)

A-HIS.06.B.05 Het onderscheid toelichten tussen verleden en geschiedenis.

Duiding: Het gaat hierbij om de verschillen tussen de gebeurtenissen zoals ze werkelijk plaatsvonden (het verleden) en de studie en interpretatie van deze gebeurtenissen (geschiedenis).

Verleden verwijst naar alle gebeurtenissen die daadwerkelijk hebben plaatsgevonden in de tijd tot het heden.

- Staat vast en is onveranderlijk.

Geschiedenis omvat het onderzoek naar en de analyse van gebeurtenissen uit het verleden, vaak door middel van geschreven documenten, mondelinge overleveringen, archeologische vondsten en andere bronnen.

- Subjectief en veranderlijk. Historici interpreteren en herinterpreteren gebeurtenissen op basis van nieuwe bewijzen, veranderde perspectieven en verschillende onderzoeken.
- Geschiedenis probeert betekenis te geven aan het verleden en patronen, oorzaken en gevolgen te begrijpen.

Binnen de B-stroom wordt er ook aan sleutelcompetentie 8 historische bewustzijn gewerkt. Bij de leerplannen van de B-stroom blijft de duiding bij de doelen tamelijk beperkt.

B 8 HIS 3.3 08.03 De leerlingen leggen aan de hand van voorbeelden gelijkenissen en verschillen uit tussen heden en verleden.

Duiding:

- historische fenomenen: personen, groepen, gebeurtenissen, ontwikkelingen, evoluties
- vanuit de leefwereld vertrekken van de leerlingen

B 8 HIS 3.4 De beeldvorming illustreren van historische fenomenen.

De doelen van het OVSG rond sleutelcompetentie 16 cultureel bewustzijn tellen zowel voor de A-stroom als de B-stroom en zijn uitgebreid omschreven.

Sleutelcompetentie 16 werkt aan cultureel bewustzijn en culturele expressie. Hierbij staan de interactie rond cultuur en verschillende perspectieven ervan centraal. In het leerplandoel staat dit dan ook heel uitgebreid omschreven.

A-CUL.01.B.13 & B-CUL.01.B.13 Onder begeleiding in interactie gaan over (lokaal) erfgoed vanuit diverse perspectieven.

Duiding:

- De beleving, ervaring en verbeelding van cultureel erfgoed verwerken.
- Ervaren dat het verhaal en de betekenis die aan erfgoed toegekend wordt (in verleden, heden en toekomst) centraal staan.
- Ervaren dat de eigen omgeving betekenisvol is en dat het cultureel erfgoed met zichzelf te maken heeft.
- Multiperspectiviteit ervaren en (h)erkennen.
- Verbeelding gebruiken om betekenis(sen) van erfgoed in heden, verleden en toekomst te verkennen.
- Sporen uit het verleden in de eigen omgeving onderzoeken.
- Materieel (monumenten, landschappen, archeologische vondsten, museale voorwerpen, bibliotheken en archieven) en immaterieel (gewoonten, tradities, verhalen, rituelen en gebruiken) erfgoed beschouwen.

Uitbreiding:

- Het belang van waargenomen kunst- en cultuuruitingen voor zichzelf en de eigen leefwereld verwoorden.
- Waardevolle aspecten van (lokaal) erfgoed beargumenteren.
- Betekenis toekennen aan het verleden én heden door te reflecteren op erfgoed.
- Begrijpen dat er een verschil is tussen eigen waarneming en feiten.
- Begrijpen dat je vanuit jezelf kijkt en dat het voor een persoon uit een andere tijd of uit een andere cultuur 'anders' zal zijn.
- Gevoelens van de ander uit een eerdere tijd koppelen aan eigen gevoelens en belevenissen vanuit het eigen referentiekader.
- Besef van tijd en het inzicht dat plaatsen, landschap, gebouwen, maar ook gebruiken en rituelen binnen een gemeenschap of een plaats vroeger anders waren dan nu, of hetzelfde zijn gebleven.
- Bewust worden van de codes (normen, waarden, gedragscodes) die door opvoeding en cultuur worden meegegeven

1.2.4.2 Tweede graad

De tweede graad van het OVSG⁷³ volgt geen eigen specifiek leerplan. Op de site van het OVSG wordt doorverwezen naar de leerplannen van het GO!, POV en KOV en naar de eindtermen van de Vlaamse overheid.

⁷³ *Onderwijsdoelen voor tweede graad – doorstroomfinaliteit*. (2026, 5 februari). OVSG. <https://www.ovsg.be/leerplannen-secundair-onderwijs/onderwijsdoelen-voor-tweede-graad-doorstroomfinaliteit>

1.2.5 Erfgoed binnen het leerplan van het gesubsidieerd officieel onderwijs (POV: Provinciaal Onderwijs Vlaanderen) van de eerste en tweede graad secundair onderwijs

Het Provinciaal Onderwijs Vlaanderen (POV) vormt een onderwijskoepel binnen het gesubsidieerd officieel onderwijs en ontwikkelt zijn leerplannen via het SAPO-platform.⁷⁴ Net zoals de andere onderwijskoepels baseert POV zich op de sleutelcompetenties en minimumdoelen van de Vlaamse overheid.

Wat opvallend is binnen het provinciaal Onderwijs Vlaanderen POV is dat er in tegenstelling tot bijvoorbeeld OVSG of KOV weinig afzonderlijke leerplandoelen terug te vinden zijn die expliciet verwijzen naar erfgoed. De POV-leerplannen sluiten doorgaans nauw aan bij de Vlaamse minimumdoelen en sleutelcompetenties. De eindtermen worden hier eerder rechtstreeks gevolgd dan uitgebreid met afzonderlijke erfgoedgerichte leerplandoelen.

Dit betekent echter niet dat erfgoed afwezig is binnen het POV-leerplan, net zoals bij de andere onderwijskoepels bevinden de mogelijkheden om het erfgoed te werken zich voornamelijk binnen sleutelcompetentie 7 rond burgerschap, sleutelcompetenties 8 historisch bewustzijn en sleutelcompetentie 16 cultureel bewustzijn en culturele expressie. Het verschil ligt vooral in de mate van de explicitering: waar het OSVG erfgoed rechtstreeks benoemt binnen bepaalde leerplandoelen en uitbreidingsdoelen, en KOV de link vaak zichtbaar maakt via wenken en duidingen, laat POV de koppeling grotendeels over aan de didactische invulling van de leerkracht zelf.

POV positioneert erfgoed dus minder als een expliciet leerplandoel en eerder als een pedagogisch kader waarbinnen leerkrachten zelf didactische keuzes mogen maken. Deze aanpak sluit nauw aan bij de open formulering van de Vlaamse eindtermen en benadrukt tegelijk de autonomie van de leerkracht om erfgoed op een contextgebonden en betekenisvolle manier te integreren binnen de bestaande onderwijsdoelen.

⁷⁴ *ClassID | Doelenverdelers*. (z.d.). <https://pov.classid.io/website/sapo#>

1.3 Erfgoed in de praktijk anno 2026

Uit een studie van de Universiteit Gent gevoerd door geschiedkundige Joris Van Doorselaere blijkt dat er in het secundair onderwijs slechts weinig rond erfgoed gewerkt wordt. In deze studie onderzoekt hij of er binnen het Vlaams onderwijs voldaan wordt aan de UNESCO-conventie over het borgen van immaterieel erfgoed. Daarin staan volgende speerpunten centraal:

- **Niet tastbaar is net zo waardevol:** *Cultureel erfgoed beperkt zich niet tot monumenten of voorwerpen. Ook tradities of gebruiken die we overerven en doorgeven vallen hieronder. We denken dan aan mondelinge overleveringen, opvoeringen, sociale gebruiken, kennis en praktijk i.v.m. de natuur, kennis en vaardigheden van traditionele ambachten ... Dit immaterieel erfgoed getuigt van menselijke creativiteit. Het is eigen aan mensen en culturen. Het vormt een uitstekende basis om elkaar in al onze rijke diversiteit als gelijken te leren kennen en respecteren.*
- **'Borgen':** *Als immaterieel erfgoed niet wordt gekoesterd, bestaat de kans dat het een stille dood zal sterven. Of dat het enkel bewaard blijft als 'iets uit het verleden'. Door het door te geven aan de volgende generaties blijft het leven. Het kan verder groeien en evolueren. Borgen betekent zo zorg dragen voor je erfgoed zodat het een blijvende rol kan spelen binnen een cultuur, dat het regelmatig uitgeoefend wordt en wordt aangeleerd aan volgende generaties.*
- **Erfgoedgemeenschap centraal:** *De beoefenaars of dragers van het erfgoed, de erfgoedgemeenschap, zijn de 'eigenaar' van het erfgoed. Immaterieel erfgoed zit bij de mensen zelf, bij zij die het doen en beleven. Mensen blijven de sleutelrol spelen in het creëren en doorgeven van immaterieel erfgoed. Dit wordt niet vanuit een overheid bepaald of gestuurd.*⁷⁵

Van Doorselaere vindt dat leerkrachten brugfiguren kunnen zijn om erfgoed in het onderwijs aan bod te laten komen, aangezien uit onderzoek blijkt dat leerlingen zelf bitter weinig in contact komen met erfgoed. Jammer genoeg stelt hij vast dat 71,6% van de bevroegde leerkrachten aangaven nooit erfgoed te gebruiken tijdens de lessen. Dit blijkt uit het onderzoek gevoerd in 2016 van onderzoeksgroep CuDos aan de UGent geleid door Sophie Beunen, John Lievens en Jessy Siongers.⁷⁶ Zij voerden onderzoek naar cultuurparticipatie en cultuureducatie bij jongeren. Bovendien

⁷⁵ De UNESCO 2003 conventie voor het borgen van immaterieel erfgoed. (2026). Immaterieel erfgoed. <https://immaterieelerfgoed.be/nl/kennis/unesco-conventie-2003>

⁷⁶ Beunen, S., Siongers, J., & Lievens, J. (2016). *Cultuur leren smaken. Een onderzoek bij Vlaamse jongeren naar cultuurparticipatie en cultuureducatie*. Gent: Onderzoeksgroep CuDOS - Vakgroep Sociologie - UGent. <https://biblio.ugent.be/publication/8174446>

verklaarde bijna driekwart van de leerkrachten niet op de hoogte te zijn van de mogelijkheden van lokale erfgoedinstellingen.⁷⁷

Daarnaast haalt Van Doorselaere het onderzoek aan gevoerd door Annick Schramme naar erfgoededucatie in Vlaanderen. In dit onderzoek wordt er bevraagd waarom er zo weinig rond erfgoed gewerkt wordt. Leerkrachten menen dat dit komt doordat zij er onvoldoende kennis over hebben en scholen omdat er te weinig financiële middelen zijn. Daarnaast halen scholen aan dat ze niet op de hoogte zijn van welk erfgoed er is en welke initiatieven rond erfgoededucatie er zijn. Als het aan bod komt is het steeds als extra, omdat scholen aangeven dat ze het zien als een last en er de tijd noch de middelen voor hebben. Ze worden er bovendien toch niet op beoordeeld door de inspectie. Want zoals al in hoofdstuk 1.2. werd beschreven, komt erfgoed bitter weinig aan bod in de onderwijsdoelen en is het ook altijd slechts iets extra.⁷⁸

Van Doorselaere gaf tijdens een nascholing in Antwerpen meer duiding aan geschiedenisleerkrachten over hoe erfgoed kan behandeld worden in de geschiedenislessen. Volgens hem kan dit op twee manieren gebruikt worden. Leerlingen kunnen enerzijds leren door erfgoed en anderzijds leren over erfgoed. Het leren door erfgoed betekent dat erfgoed wordt ingezet om andere doelen te behalen en niet als doel op zich. Erfgoed wordt daarbij gebruikt als een (historische) bron. Er kan natuurlijk ook geleerd worden over erfgoed, waarbij leerlingen kritisch kijken en nadenken over de relatie tussen verleden, heden en toekomst.⁷⁹

In het boek *Sleutels tot historisch denken* wordt gesteld dat erfgoed gedurende lange tijd nauwelijks werd behandeld binnen het geschiedenisonderwijs in het secundair, omdat de leerkrachten het gevoel hebben dat het veel uitdagingen met zich meebrengt, zoals blijkt uit eerder vermeld onderzoek. In de praktijk blijkt dat er vaker wordt lesgegeven aan de hand van erfgoed dan leerkrachten denken. Leren door erfgoed is natuurlijk ook aan de slag gaan met bijvoorbeeld historische bronnen of literaire teksten in een vak als Nederlands. Het leren over erfgoed is datgene waar er nog een hiaat is. Het kan bijdragen aan het historisch denken van de leerlingen, waardoor ze dit ook kunnen toepassen buiten schoolse context. Door historische bronnen te gebruiken en leerlingen te laten nadenken over actuele kwesties rond erfgoedpraktijken zoals de traditie van Sinterklaas oefenen leerlingen historisch nadenken en kritisch zijn over erfgoed.⁸⁰

⁷⁷ Van Doorselaere, J. (2020). Borgen van immaterieel cultureel erfgoed door formeel leren in Vlaanderen. VUB. p 169 -174.

<https://scriptiebank.be/scriptie/2020/borgen-van-immaterieel-cultureel-erfgoed-door-formeel-leren-vlaanderen>

⁷⁸ Ibid. Van Doorselaere, J. (2020). p. 169- 174.

⁷⁹ Van Doorselaere, J. (2025). *Erfgoed in geschiedenisonderwijs integreren*. Antwerpen: Centrum nascholing Antwerpen

<https://biblio.ugent.be/publication/01JSMNNQXV4KDKBY2GR4CCBNND>

⁸⁰ Van Doorselaere, J. & Colman, V. (2024). Musea, erfgoed en geschiedenis. In S. Bollen et al. *Sleutels tot historisch denken: handboek vakdidactiek geschiedenis*, OWL press, p. 156–168

Van Doorselaere en Colman stellen hierbij dat het van cruciaal belang is dat dit op een goede manier gebeurt. Hierbij is het van belang om het begrip erfgoed onder een grote loep te bekijken. Het is noodzakelijk dat wanneer er wordt lesgegeven over erfgoed de volgende twee fouten niet worden gemaakt: ⁸¹

- 1) Erfgoed beschouwen als iets statisch: Erfgoed is niet statisch, maar een dynamisch, steeds veranderend gegeven. Het is een groot gevaar om erfgoed te koppelen aan betekenisgeving en identiteit, zoals in dit onderzoek al vermeld werd in hoofdstuk 1.1.2. Erfgoed en identiteit.
- 2) Erfgoed aanbieden zonder correcte historische context: Er ligt te vaak een nadruk op de beleving van erfgoed, waardoor er vaak niet voldoende afstand is en men zich te veel gaat inleven. Het is van belang om met een kritische historische blik te kijken naar erfgoed. Soms kunnen morele en overtuigende boodschappen onderliggend worden meegegeven aan de hand van erfgoed.

Er worden in dit hoofdstuk van 'Sleutels tot historisch denken' twee belangrijke praktische tips gegeven om om te gaan met erfgoed in de lespraktijk: Start vanuit de leer-en leefomgeving van de leerlingen. Er wordt het voorbeeld gegeven van in de klas te werken aan de hand van materieel erfgoed zoals een middeleeuwse munt. Daarover kunnen historische vragen gesteld worden in de geschiedenis en kunnen doelen zoals de sleutelcompetentie 8.5 over bronnenanalyse behaald worden. Daarnaast is het van belang om externe partners in te zetten. Met een klas naar een museum, bibliotheek, archieven of op uitstap gaan zorgt ervoor dat de leerkracht gemakkelijker aan de slag kan met erfgoed. Vaak hebben deze instanties al een programma in aanbod en kunnen leerlingen erfgoed beleven, zonder dat je er als leerkracht expert in bent. ⁸²

In België zijn er talloze mooie voorbeelden van het aanbod voor scholen rond erfgoed in musea zoals het Gallo-Romeins museum. Hier kunnen leerlingen op verschillende manieren in contact komen met erfgoed. Er zijn rondleidingen waar leerlingen echt als archeoloog te werk gaan en dus in contact komen met materieel erfgoed (bijvoorbeeld munten), maar evengoed met immaterieel erfgoed zoals verhalen en tradities. In Antwerpen biedt de Consciencebibliotheek een interactieve rondleiding aan voor scholieren met voornamelijk roerend erfgoed zoals teksten, publicaties, boeken, ... ⁸³

Het is vooral aan de leerkracht om na te denken rond welk erfgoed die wil werken en welke externe partner hierbij kan betrokken worden. ⁸⁴ Zoals al vermeld biedt de

⁸¹ Ibid. p.163-164

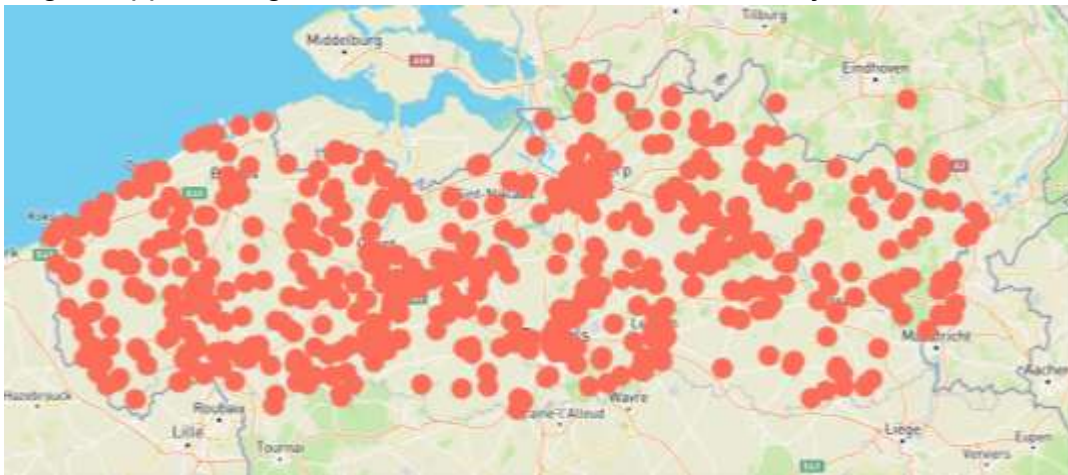
⁸² Ibid. p. 165-168

⁸³ *Consciencebibliotheek* (z.d.). <https://consciencebibliotheek.be/nl/onderwijs>

⁸⁴ *Gallo-Romeins museum* (z.d.) <https://galloromeinsmuseum.be>

website van het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed; FARO een mooi overzicht van het aanbod. Ook op de website van cultuurkuur staat een overzicht van het aanbod van erfgoedweken waarvoor scholen zich kunnen inschrijven.⁸⁵

De EDUbox van VRT over historisch bewustzijn is nog een voorbeeld van een rijk online-archief met materiaal waarmee je aan de slag kan en waarbij ook gesproken wordt over de Canon van Vlaanderen. Er is ook nog een EDUbox over cultuur die uiteraard ook erfgoed behandelt.⁸⁶ Daarnaast zijn er nog: de Erfgoeddag, de erfgoedapp, de erfgoedkaart en het Archief voor Onderwijs.⁸⁷

Figuur 1: De erfgoedkaart van VRT

Figuur 2: EDUbox van VRT

⁸⁵ Van Genechten., H. (2023). *Erfgoededucatie*. FARO <https://faro.be/taxonomy/term/303>

⁸⁶ EDUbox (z.d.) *Historisch bewustzijn*. VRT <https://www.vrt.be/nl/edubox/catalogus#historisch-bewustzijn>

⁸⁷ *Cultuurkuur* (z.d.) <https://www.cultuurkuur.be/erfgoed-de-klas>

Ontdek het erfgoed aanbod voor scholen

Musea, archieven, erfgoedcellen, erfgoedbibliotheken en tal van andere erfgoedorganisaties zetten hun deuren open voor scholen. Ze bieden een uniek programma aan voor onderwijs.

Erfgoed sluit naadloos aan bij de thema's en doelen van heel wat schoolvakken. Denk aan verrassende combinaties zoals oude ambachten gekoppeld aan nieuwe technologie, of verbindingen tussen burgerschap en economie. Dankzij bevoegen experts ontdekken leerlingen dat erfgoedorganisaties niet alleen (kunst)historici en gidsen in huis hebben, maar ook wetenschappers, onderzoekers en andere professionals. Zo krijgen ze een brede blik op de wereld én op mogelijke toekomstige beroepen.

Benieuwd hoe erfgoed jouw lessen kan versterken? Ontdek het veelzijdige aanbod voor scholen en laat je inspireren door boeiende workshops, interactieve bezoeken en expertise op maat. Duik in de wereld van erfgoed en verruim samen met je leerlingen hun blik op leren én op de toekomst.

Figuur 3: De website van Cultuurkuur

De site Klascement is nog een mooi voorbeeld waarop materiaal terug te vinden over erfgoed gemaakt door andere leerkrachten. Bovendien werkten de KU-Leuven en het Bijzonder comité voor herinneringseducatie een toetssteen rond herinneringseducatie uit. Hierin worden belangrijke zaken aangehaald om met moeilijkere erfgoedonderwerpen om te gaan zoals oorlogen en kolonisatie.⁸⁸

⁸⁸ Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie, & Viaene, S. (2015). *TOETSSTEEN HERINNERINGSEDUCATIE* (Simon Schepers & Femke Vanbelle, Reds.). <https://herinneringseducatie.be/wp-content/uploads/2020/10/Toetssteen-Herinneringseducatie.pdf>

Figuur 4: De toetssteen van educatie.be

Er is dus al materiaal omhanden rond erfgoed, voornamelijk binnen het geschiedenisonderwijs. Denk ook aan het aangehaalde materiaal rond meerstemmig erfgoed in hoofdstuk 1.1.3. of de integratie van erfgoed binnen de geschiedenis-handboeken. Dit wordt besproken in hoofdstuk 1.4.

Van Doorselaere pleit ervoor om ook binnen het geschiedenisonderwijs aan de slag te gaan met cultureel erfgoed met bijkomend ruimte voor kunstuitingen. Hij stelt dat er momenteel een te gefragmenteerde aanpak is binnen het Vlaams onderwijs en dat het ook anders kan. Momenteel zijn zaken zoals burgerschap, erfgoed, geschiedenisonderwijs, cultuureducatie en de Vlaamse Canon afzonderlijk los van elkaar staande initiatieven. Hij verwacht meer heil van een geïntegreerde aanpak waarbij erfgoed niet afzonderlijk behandeld wordt. Erfgoededucatie, geschiedenisonderwijs, cultuureducatie en burgerschapsvorming worden samen transversaal onderwezen. Leerkrachten moeten binnen deze geïntegreerde aanpak concrete handvaten krijgen doordat de verbindingen tussen de verschillende sleutelcompetenties duidelijk worden gemaakt. Die afstemming van erfgoed en de doelen moet bovendien gebeuren in twee richtingen waarbij er een conversatie wordt gevoerd met alle betrokkenen zoals musea en erfgoedorganisaties. Zo zit iedereen op dezelfde lijn.⁸⁹ Erfgoededucatie is dus volgens hem iets dat zowel top-down als bottom-up vorm zou moeten krijgen. Top-down, door ankerpunten te krijgen vanuit de overheid of met behulp van bijvoorbeeld een canon. Bottom-up, zoals al vermeld, om alle partijen te betrekken en partnerschappen te creëren.⁹⁰

⁸⁹ Van Doorselaere, J. (2023). *Vlaamse cultuureducatie en het geschiedenisonderwijs: een geïntegreerde benadering?* Cultuureducatie, 21(62).

<https://backoffice.biblio.ugent.be/download/01H3BWWVY0MB3999FERBRJQWBV/01H3BWZYTZES4GPSB7ZTP4D34T>

⁹⁰ Van Doorselaere, J. (2022). *Eén voor allen, ...? Omgaan met erfgoed en etnische diversiteit op school in het licht van de canonkwestie.* Volkskunde <https://backoffice.biblio.ugent.be/download/8751710/8751711>

1.3.1 Erfgoed aanbod op de scholen Perspectief, GO! Atheneum MXM, Avant Jacob Jordaens, GO! Atheneum Lier Zimmer

In dit onderzoek werd onderzocht hoe erfgoed al aan bod komt op deze scholen. Dit binnen geschiedenis, maar ook binnen andere vakken zoals muziek.

1.3.1.1 Perspectief

De school Perspectief verwerkt in het vak muziek van de eerste graad veel immaterieel erfgoed. Het vak muziek richt zich op cultuur en doorheen het jaar komen liedjes van verschillende culturen aan bod, zoals het lied 'Decapotable' in het Darija (zie 3.3.1.). De leerlingen komen daardoor in aanraking met muziek uit verscheidene culturen en leren zo ook verschillende tradities en verhalen kennen, aangezien er steeds achtergrondinformatie wordt gegeven. Qua roerend erfgoed leren ze verschillende instrumenten kennen en gebruiken zoals de djembé, ukelele, ...

1.3.1.2 GO! Atheneum MXM

Het atheneum van Merksem kent een grote diversiteit aan leerlingen. De leerlingen hebben allemaal heel verschillende origines, wat het interessant maakt om met meerstemmig erfgoed aan de slag te gaan. Voorlopig gebeurt dit echter nog beperkt. We onderzochten de werking in de eerste graad. Er werd een uitstap georganiseerd naar Tongeren, maar het museum werd te laat gecontacteerd. Hierdoor kwamen de leerlingen nauwelijks in contact op de uitstap met erfgoed. Ze hebben enkel een stadswandeling moeten doen, maar de focus lag hierbij vooral op het correct navigeren aan de hand van een kaart. Daarbij zijn de leerlingen voorbij het standbeeld van Ambiorix gewandeld, zonder er enige uitleg over te krijgen. Het werken rond erfgoed kan dus nog beter. Wel wordt het meerstemmig immaterieel erfgoed omarmd door initiatieven zoals een iftar die op school werd georganiseerd. Het erfgoed aanbod binnen andere vakken dan geschiedenis in het atheneum van Merksem kon tijdens dit onderzoek niet onderzocht worden.

1.3.1.3 AVANT Jacob Jordaens

Avant Jacob Jordaens heeft een diverse leerlingenpopulatie. De school is hier ook heel fier op en zet er heel hard op in. Zo organiseert de school jaarlijks bijvoorbeeld een cultuurdag. De leerkrachten Nederlands staan deeltijds in voor de ondersteuning van de OKAN-leerlingen. Zij krijgen vaak teksten die gelieerd zijn aan het land waar de leerlingen vandaan komen.

1.3.1.4 GO! Atheneum Lier campus Louis Zimmer

Atheneum Lier heeft eveneens een zeer diverse leerlingenpopulatie. Op campus Louis Zimmer bevinden zich de onthaalklassen voor anderstalige nieuwkomers (OKAN). Veel van deze leerlingen stromen nadien door naar de school zelf. Binnen verschillende vakken wordt er gewerkt rond erfgoed. Zo organiseert de leerkracht PAV bijvoorbeeld een les waarin leerlingen culinaire gerechten uit hun eigen cultuur mogen meebrengen en voorstellen. De leerlingen reageren hier telkens erg enthousiast op. Ook binnen het vak Nederlands is er aandacht voor cultureel erfgoed. In de tweede graad wordt gewerkt rond sprookjes. Tijdens deze lessenreeks komen niet alleen Europese sprookjes aan bod, maar ook verhalen uit andere culturen. Op die manier kunnen meer leerlingen zich herkennen in de lesinhoud. Binnen het vak geschiedenis wordt erfgoed gebruikt om geschiedenis concreet, lokaal en zichtbaar te maken voor leerlingen. Daarbij wordt vertrokken vanuit hun leefwereld, bijvoorbeeld via lokale monumenten, gebouwen en straatnamen. Erfgoed wordt bovendien gekoppeld aan actuele en maatschappelijke thema's, zoals kolonialisme, restitutie van kunstwerken, oorlog en erfgoedvernietiging. Ook onderwerpen binnen de derde graad zoals industrieel erfgoed, migratiegeschiedenis, WOI- en WOII-herinneringen, Holocaustherinneringen, de Koude Oorlog en monumenten komen aan bod, vaak aangevuld met bezoeken aan historische steden of erfgoedlocaties.

1.4 Erfgoed binnen de bestaande geschiedenis-handboeken

Binnen het vak geschiedenis neemt erfgoed een centrale rol in als middel om historische kennis, historisch bewustzijn en kritisch denken te ontwikkelen. Het dient dus niet enkel als een illustratie van het verleden maar ook als actief instrument waarmee de leerlingen aan de slag gaan. Dit onderzoek focust zich op het effect van erfgoed op de *sense of belonging* van leerlingen. Hierdoor zal tijdens dit onderzoek ook rekening gehouden worden met niet-Europees erfgoed in de boeken.

Om een zicht te krijgen op hoe erfgoed wordt aangeboden in de leer- en werkboeken van het vak geschiedenis van het Vlaamse secundair onderwijs werden vier handboeken onderzocht: *Memoria*^{91 92 93 94}, *Epic*^{95 96 97 98 99}, *Sapiens*^{100 101 102 103} en *Storia*^{104 105 106 107} in de eerste en tweede graad.

Daarbij werd een vergelijkende studie gemaakt binnen de handboeken van de eerste en tweede graad. Aangezien de competenties van de leerlingen per graad worden gemeten wordt het onderzoek ingedeeld volgens de graad.

⁹¹ De Knijf, S., Flanagan, C., Haelbrecht, S., & E.A. (2024b). *Memoria 1 : leerwerkboek : editie 2024*.

⁹² *Memoria 2: leerwerkboek*. (2025b).

⁹³ Berings, G., Brackeva, J., Andries, A., & Van Braband, R. (2021b). *Memoria: Historische verhalen*.

⁹⁴ Croes, F., Ducheyne, F., & Van Damme, P. (2022). *Memoria: Leerwerkboek*.

⁹⁵ *Epic 1e graad: leerwerkboek deel A*. (2025).

⁹⁶ *Epic 1e graad: leerwerkboek deel B*. (2025).

⁹⁷ *Epic 1e graad: leerwerkboek deel C*. (2025).

⁹⁸ Fauconier, B., Nawaz, I., & Schelstraete, V. (2021). *Epic: Geschiedenis*.

⁹⁹ Nawaz, I. (2022). *Epic 4 - D/A- D/DG: Leerwerkboek*.

¹⁰⁰ Smets, W., De Saveur, D., & Vinckx, E. (2024). *Sapiens 1: Leerwerkboek*.

¹⁰¹ *Sapiens 2 : leerwerkboek : editie 2025*. (2025).

¹⁰² Smets, W. (2025). *Sapiens 3 - doorstroomfinaliteit (2u): Leerwerkboek*.

¹⁰³ De Saveur, D. (2024). *Sapiens 4 - doorstroomfinaliteit (domeingebonden) & dubbele finaliteit (1u): Leerwerkboek*.

¹⁰⁴ Bekers, K. (2025). *Storia HD classic 1 A-stroom : leerboek*.

¹⁰⁵ Bekers, K., Dillen, K., & Hendrickx, S. (2020). *Storia HD classic: Leerboek*.

¹⁰⁶ *Storia CLASSIC HD 3 D DG D/A leerboek (incl. licentie) (editie 2025)*. (2025).

¹⁰⁷ Bekers, K. (2022). *Storia HD classic: leerboek*.

1.4.1 Erfgoed binnen Memoria, Epic, Storia en Sapiens in de eerste graad.

Binnen de geschiedenisboeken van de eerste graad neemt erfgoed een centrale plaats in als middel om historische kennis, historisch bewustzijn en kritisch historisch denken te ontwikkelen. Daarbij kan het volgende worden vastgesteld:

Een eerste belangrijke vaststelling is dat de handboeken vooral gebruik maken van materieel erfgoed. Vooral archeologische vondsten, monumenten, gebouwen, kunstvoorwerpen, munten en historische sites worden gebruikt als historische bronnen.¹⁰⁸ Hieronder staat een voorbeeld van een manier waarop materieel erfgoed gebruikt wordt als historische bron om antwoord te geven op de historische vraag: Wat hield de levenswijze van jager in Europa in?.¹⁰⁹

Figuur 5: Materieel erfgoed in Memoria 1

Als de werkboeken het hebben over de prehistorie dan staan fossielen, grottschilderingen, stenen werktuigen en archeologische resten centraal. Deze objecten worden gebruikt om leerlingen inzicht te geven in het leven van prehistorische gemeenschappen en hoe archeologische vondsten inzichten kunnen bieden. Het materiële erfgoed krijgt hier dus een duidelijke onderzoeksfunctie. Het voorbeeld hieronder illustreert hoe botresten of materieel erfgoed ons duidelijk

¹⁰⁸ Bekers, K. (2025). *Storia HD classic 1 A-stroom : leerboek.*(P30-31)

¹⁰⁹ De Knijf, S., Flanagan, C., Haelbrecht, S., & E.A. (2024b). *Memoria 1 : leerwerkboek : editie 2024.*(P49)

gemaakt hebben dat de Australopithecus afarensis rechtop liep en de botresten dus een onderzoekende functie hebben.¹¹⁰

Figuur 6: Materieel erfgoed als onderzoekend materiaal in Epic deel A

Als de werkboeken het hebben over de klassieke Griekse wereld dan zien we opnieuw het belang van materieel erfgoed. De focus wordt hierbij wel van het onderzoekende naar het culturele verschoven. Monumenten zoals de Akropolis¹¹¹, tempels en beeldhouwwerken worden besproken omwille van hun artistieke waarde en ook als symbolen van religieuze, politieke en maatschappelijke identiteit. Ook worden bronnen zoals de Akropolis¹¹² voorgesteld als een monument dat verschillende functies vervulde en daardoor een veranderende betekenis kreeg doorheen de geschiedenis. Erfgoed wordt hier dus niet als statisch, maar als dynamisch gegeven voorgesteld.

Dit document laat de wisselwerking tussen de maatschappelijke domeinen zien. De bloeiende Atheense economie zorgde voor de nodige rijkdom die deels de bouwwerken van de Akropolis (cultuur) financierde. Deze bouwwerken etaleerden op hun beurt de Atheense macht (politiek). De bouwwerken creëerden

Figuur 7: Materiaal erfgoed als dynamisch gegeven in Memoria 2

¹¹⁰ Epic 1e graad: leerwerkboek deel A. (2025).(P27)

¹¹¹ Epic 1e graad: leerwerkboek deel B. (2025).(P29 en 45)

¹¹² Memoria 2: leerwerkboek. (2025b). (P80)

Figuur 8: Materiaal erfgoed als dynamisch gegeven in Memoria 2

Ook immaterieel erfgoed zoals Griekse mythologie wordt afgebeeld op de Atheense keramiek¹¹³, terwijl religie en geloof zich uiten op kunstvoorwerpen zoals de *Venus van Willendorf*¹¹⁴. Op deze manier tonen de bronnen ook aan dat immaterieel en materieel erfgoed vaak heel nauw samenhangen.

Figuur 9: Religie afgebeeld om materieel erfgoed in Sapiens 1

¹¹³ Sapiens 2 : leerwerkboek : editie 2025. (2025).(P58)

¹¹⁴ Smets, W., De Saveur, D., & Vinckx, E. (2024). Sapiens 1: Leerwerkboek. (P48)

Wanneer de werkboeken het hebben over het Romeinse Rijk blijft materieel erfgoed opnieuw prominent aanwezig. Monumenten zoals *Het Vredesaltaar (Ara Pacis) van Augustus*¹¹⁵, Romeinse tempels, standbeelden en munten worden ingezet om leerlingen inzicht te geven in de politieke functie van erfgoed binnen het Romeinse Rijk. Leerlingen leren dat erfgoed bewust gebruikt kan worden om macht te legitimeren. Zo wordt de architectuur en kunst uit de periode van Augustus geanalyseerd als propagandamiddel waarmee de keizer zijn macht versterkte.

Hoe evolueerde de herinnering aan keizer Augustus?

Wie Augustus de redder of de vernietiger van Rome? Een getalig leider of een wrede tiran? Een kunstliever of een moordenaar? Of misschien was hij het wat allemaal!

De betekenis die mensen aan Augustus geven, evolueert doorheen de tijd. Hier onderzoeken we hoe mensen doorheen de eeuwen vanuit hun eigen standpunt op hem hebben gekeken naar Augustus keizer.

opdracht 10 Onderzoek welk beeld Augustus over zichzelf wilde verspreiden en met welk doel.

1. Augustus zocht de zorgvuldig een bepaald beeld van zichzelf. Markeer de eigenschappen die Augustus zichzelf meedacht (211). Gebruik ook (211). Was dat terecht? Augustus toonde zich graag:

- weeddierend – jeugdig – gezind – vijgerig – vrolijk – dapper – goedloos – populair – beheveld – machtig – op macht belust – scherpzinnig – wettig – open voor kritiek.

Augustus toont zich aan het volk

Zien Augustus niet? Het zijn iconen die opbouw en afbouw. De tekst ervan werd, zoals hij had voorgeschreven, op twee bronzen platen bij zijn graf geplaatst als blijvende herinnering. Keer daarna terug deze tekst in andere delen van het rijk in steen gebouwd.

5. De dictators die mij [...] door het volk en de Senaat werd aangeboden, heb ik niet aangenomen. [...] Ook het justitieel consulaat, dat mij toen voor de rest van mijn leven werd aangeboden, heb ik niet aangenomen.

11 Samen met mijn zoon Tiberius heb ik een volksovername georganiseerd. Daarbij werden 4.937.000 Romeinse ingeschreven.

12 Ik heb geen eigen praetor, hoewel het volk mij dat pleitverzoek, dat ook mijn vader had bekleden, wilde opdragen. [...] Pas jaren later heb ik het aangenomen. Uit het Italiaanse streektoer voor mijn volkstelling een man die toe, zoals er - naar mijn recht - nog nooit een in Rome was geweest.

13 Aan het Italiaanse volk heb ik per persoon 300 sesterterium geschonken. [...] Ik heb twaalf graanverdelingen georganiseerd, van graan dat ik zelf had gekocht. Van dat alles profiteerden minstens 230.000 mensen.

19 Ik heb het smaatgebeente opgericht, de tempel van Apollo, de tempel van de vredegodin Minerva, de tempel van Minerva, het Regium en het Iulianum.

22 Drie keer heb ik gladiatorenspelen gegeven in mijn eigen naam en vijf keer in de naam van mijn zonen of kleinzonen. Bij die spelen stonden ongeveer 30.000 mensen met elkaar op leven en dood. [...] Zesentwintig keer heb ik aan het volk lachpartijen of wilde dieren geschonken. Daarbij zijn 3500 dieren gedood.

26 De provincies Gallie, Spanje en Germania heb ik vrede opgelegd. [...] De Alpenreek heb ik vrede gebracht zonder enig volk aan te raken en een vrede aan te doen.

34 Er werd een gouden schuld geplaatst. [...] geschenken door de Senaat en het Romeinse volk aan mij van mijn moed, rechtvaardigheid, rechtvaardigheid en vrolijkheid.

Tien ik dit schreef, was ik 75 jaar.

Ernst Augustus' Romeinse keizer, het jaar 1914 (1914) na 11 n.C.

181 Westwalen (Ara Pacis) van Augustus.

Makel Augustus niet gewillig' voor' had opgericht van Luller en Spanga, bewaard was in Rome het Vredesaltaar. Dit was voor Augustus laatste Augustus al met zijn familie, gebouwd, Augustus, Augustus en Senaat, Luller's laatste vrede van Luller en Spanga, bewaard was in Rome het Vredesaltaar.

Welke eigenschappen dacht Augustus zichzelf te zijn?	Welk beeld van zichzelf wilde Augustus verspreiden?
Wat waren volgens Augustus de eigenschappen van een goede leider?	
Welke eigenschappen had Augustus in werkelijkheid?	
Welk beeld van zichzelf promoveerde Augustus?	
Wat dacht de publieke opinie over Augustus?	

Mussolini
2022 eeuw

Figuur 10: Materieel erfgoed als veranderend gegeven in Memoria 2

Naast het materiële erfgoed speelt het immateriële ook zeker een rol. Zo zien we bijvoorbeeld bij *Epic deel C*¹¹⁶ vooral religieus erfgoed een belangrijke plaats innemen. Het handboek bespreekt de verspreiding van religies binnen het Romeinse Rijk en de opkomst van het christendom als staatsgodsdienst. Erfgoed wordt hierbij gekoppeld aan processen van romanisering en culturele uitwisseling, waarbij

¹¹⁵ Memoria 2: leerwerkboek. (2025b).(P141)

¹¹⁶ Epic 1e graad: leerwerkboek deel C. (2025).(P53-64)

leerlingen leren dat culturen voortdurend elementen van elkaar overnemen en aanpassen. Het voorbeeld hieronder spreekt over de Romeinse religie en hun goden.

Hoe gingen de Romeinen om met religies?

Door de veroveringen van het Romeinse Rijk kwamen de Romeinen in contact met andere religies. Ze waren tolerant, wat betekent dat ze andere religies accepteerden **[bron 1]**. De Romeinse religie was **polytheïstisch**, net als andere religies van het Middellandse Zeegebied. **Monotheïstische** godsdiensten, zoals het jodendom en het christendom, werden bedreigend gevonden, omdat ze de Romeinse goden afwezen en niet voor de keizer wilden offeren. De Romeinen voegden nieuwe goden uit veroverde gebieden toe aan hun geloof **[bron 2]**. Ook verspreidden Romeinse goden zich naar andere gebieden door romanisering.

Tijdens de heerschappij van keizer Augustus (27 v.C. - 14) werd de Joodse prediker Jezus van Nazareth geboren **[bron 3]**. Zijn boodschap van menslievendheid, eenvoud en vergeving sprak ook niet-Joodse armen en zwakkeren aan en zijn volgelingen vormden een nieuwe religie: het christendom. Het christendom was een van de vele religies in het Romeinse Rijk. Het verspreidde zich snel over grote delen van het rijk, maar christenen werden in sommige periodes vervolgd. In de 4de eeuw stelde keizer Constantijn **godsdienstvrijheid** in, wat betekende dat christenen hun religie mochten uitoefenen. Aan het eind van de 4de eeuw werd het christendom de officiële religie of de **staatsgodsdienst** van het Romeinse Rijk.

Mars (god van de oorlog) en Venus (godin van de liefde)

Dionysus (god van wijn, theater, muziek ...) met lange toorts zittend op een troon, met Sol (god van de zon), Venus en andere goden

Huwelijk tussen Jupiter (oppergod en god van de hemel en het onweer) en Juno (godin van het huwelijk)

Muurschilderingen, 1ste eeuw v.C. - 1ste eeuw, Pompei (Italië)

1 Enkele goden uit het Romeinse godenrijk

- a Duid de juiste kenmerken van de Romeinse religie aan.
De Romeinse religie was een *polytheïstische* / *monotheïstische* religie.
Een god werd voorgesteld als *mens-dier* / *mens* / *dier*.

Figuur 11: Immaterieel erfgoed in Epic deel C

Een tweede belangrijke vaststelling is dat erfgoed in de werkboeken sterk gekoppeld wordt aan historische vaardigheden en historisch denken. Erfgoed-objekten functioneren niet enkel als illustratief materiaal, maar vooral als historische bronnen die kritisch onderzocht moeten worden. Leerlingen analyseren betrouwbaarheid, perspectief, representativiteit en historische context. Zo leren leerlingen dat historische kennis afhankelijk is van interpretatie, beschikbare bronnen en maatschappelijke contexten.

In de handboeken wordt ook verwezen naar erfgoed dat ook in de Canon van Vlaanderen¹¹⁷ staat. Deze Canon van Vlaanderen zoals eerder vermeld is een werk gesubsidieerd door de Vlaamse overheid. Het toont 60 vensters met elk historische 'Vlaamse' voorbeelden van erfgoed. Ook in de handboeken wordt hier aandacht aan gespendeerd. Zo gebruikt Epic 2 een bronzen beeld van Mercurius uit de collectie van het Gallo-Romeins Museum te Tongeren. Het beeld toont de invloed van de Keltische tradities op de Romeinse kunst.

Figuur 12: De Canon van Vlaanderen in Epic 2

De laatste belangrijke vaststelling is dat de werkboeken het gekozen erfgoed voortdurend verbinden met actuele maatschappelijke thema's. Zo wordt bijvoorbeeld bij het bespreken van de Atheense ongelijkheid de link getrokken met hedendaagse slavernij¹¹⁸. Op deze manieren zetten de werkboeken de leerlingen aan om parallellen tussen het heden en verleden te trekken. Dit zorgt er ook voor dat de leerlingen sterk interactief aan het werk gaan met erfgoed.

¹¹⁷ Canon van Vlaanderen. (2023b, mei 12). *Canon van Vlaanderen*. <https://www.canonvanvlaanderen.be/>

¹¹⁸ Bekers, K., Dillen, K., & Hendrickx, S. (2020). *Storia HD classic: Leerboek*.(P48-51)

BRON 2

Er is in de Staat geen onderscheid van standen.
De Belgen zijn gelijk voor de wet. (...)

Art. 10 Belgische grondwet (1831)

BRON 3 A Schuldslaven

Zo begint het. Om geneesmiddelen te kopen voor hun kind, of simpelweg om wat te eten te hebben, gaan straatarme en vaak ongeletterde mensen een lening aan. Ze betalen terug met hun arbeid. Ze werken absurd veel: zeven dagen op zeven in ruil voor wat eten en onderdak. En ze werken absurd lang: vaak hun hele leven, en soms gaat de schuld gewoon over op hun kinderen.

Armoede, en de bereidheid van mensen om anderen uit te buiten, vormen het hart van het probleem. Schuldslavernij komt vooral voor in het westen van Afrika en het zuiden van Azië. Het is ook daar meestal illegaal, maar de overheid is zelden bereid of in staat de wet toe te passen. (...)

Uit: Het Nieuwsblad, 24 augustus 2004

B Jeanne Devos vecht met de schuldslaven tegen de slavernij

Door haar werk en verschillende ontmoetingen kwam zuster Jeanne tot het besef dat armoede vooral vrouwen en kinderen treft, in het bijzonder zij die in slavernij leefden.

'De meest uitgebuite mensen in India zijn seksslaven, meiden en verwaarloosde kinderen.' Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw besliste zuster Jeanne voor hun rechten te gaan vechten in Mumbai (Bombay). Met de hulp van drie andere zusters uit de congregatie organiseerde ze verschillende ontmoetingen tussen 'kleine meiden', zodat zij in groep konden opkomen voor hun rechten. Iedereen zei dat dit onmogelijk was en dat er nooit solidariteit zou ontstaan tussen huishoudhulpers. Maar zuster Jeanne ging door met haar plan. Het aantal deelnemers steeg zo snel dat de National Domestic Workers Movement, officieel opgericht in 1985, vandaag actief is in 24 staten van het land en bestaat uit 14 000 groepen, 2 miljoen leden telt en werkt in 28 talen.

Ze strijden allemaal voor een menswaardige werkomgeving voor huishoudhulpers en voor hun waardigheid. In de bijna 30 jaar tijd dat de beweging bestaat, droeg ze bij aan een aantal ingrijpende wetwijzigingen in diverse staten, waaronder de erkenning van huishoudelijk werk als volwaardig werk. 'Vandaag hebben deze mensen een naam, ze zijn geen dienaren meer, maar huishoudelijke bedienden. Deze benaming betekent veel omdat het een arbeidscontract inhoudt.' Er werden ook wetten aanvaard rond minimumlonen voor huishoudelijk bedienden en hun werktijden. Het blijft echter een dagelijkse strijd ...

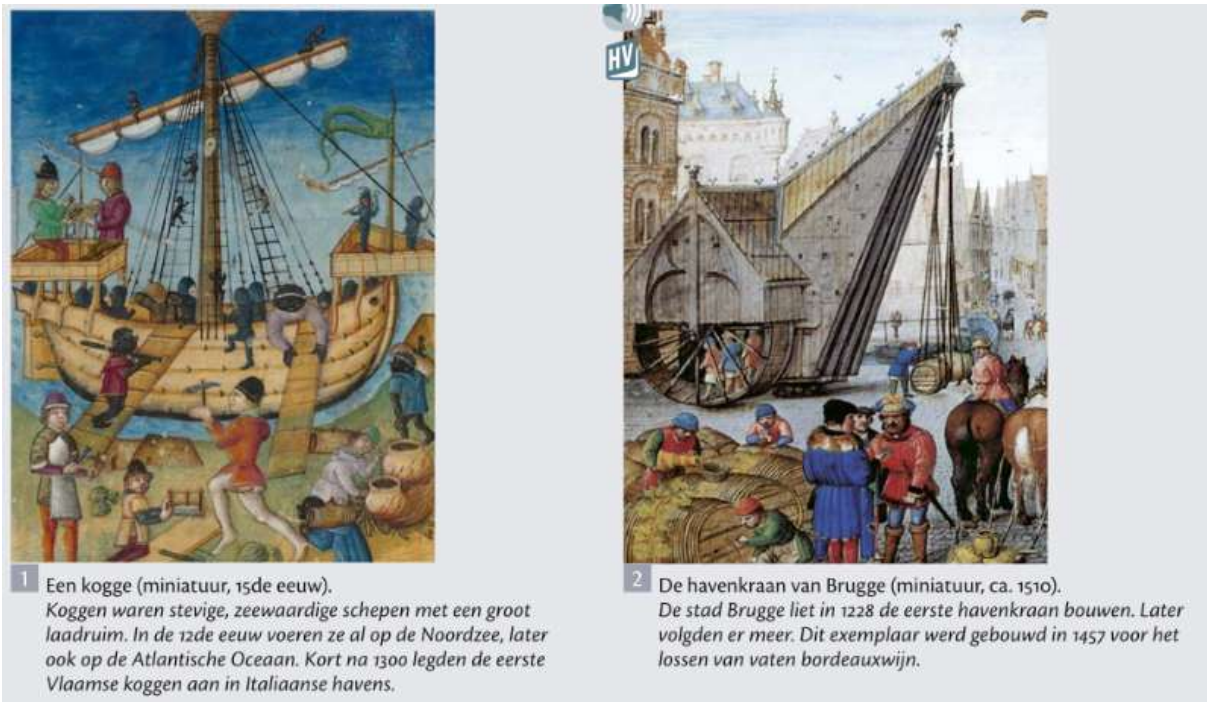
Uit: www.readmylips.be

Figuur 13: Erfgoed gelinkt aan het heden in Storia 2

1.4.2 Erfgoed binnen Memoria, Epic, Storia en Sapiens in de tweede graad.

In de tweede graad komt erfgoed op ongeveer dezelfde wijze voor als in de handboeken van de eerste graad. Binnen de geschiedenisboeken van de tweede graad neemt erfgoed opnieuw een centrale plaats in als middel om historische kennis, historisch bewustzijn en kritisch historisch denken te ontwikkelen. Daarbij kan het volgende worden vastgesteld:

Een eerste belangrijke vaststelling is dat de handboeken opnieuw vooral gebruik maken van materieel erfgoed. Vooral monumenten, kerken, kastelen, stadhuizen, schilderijen, wandtapijten, manuscripten, kaarten en historische stadscentra worden gebruikt als historische bronnen. Zo worden bijvoorbeeld onderstaande schilderijen gebruikt om aan te tonen hoe belangrijk de handel was in het middeleeuws Vlaanderen.¹¹⁹

Figuur 14: Materieel erfgoed in Memoria 3

Een verschil met de eerste graad is dat er weinig tot geen onderscheid te maken is tussen het derde en vierde middelbaar. Zowel de middeleeuwen als vroegmoderne tijd gebruiken materieel erfgoed in een onderzoeksfunctie.

Bij de middeleeuwen speelt materieel erfgoed weer een belangrijke rol. Neem bijvoorbeeld de gotische kathedralen die besproken worden als religieuze centra¹²⁰,

¹¹⁹ Berings, G., Brackeva, J., Andries, A., & Van Braband, R. (2021b). *Memoria: Historische verhalen*. (P102)

¹²⁰ Fauconier, B., Nawaz, I., & Schelstraete, V. (2021). *Epic: Geschiedenis*. (P106-109)

maar ook als symbolen van macht, rijkdom en stedelijke identiteit. Middeleeuwse historici tonen daarnaast hoe kennis en cultuur werden bewaard en verspreid.

Vanaf 1140 ontstond de gotiek als nieuwe kunststijl. Het woord 'gotiek' stamt af van het Italiaanse woord 'gotico' en verwijst naar de Goten, een Germaans volk. De naam werd voor het eerst gebruikt tijdens de renaissance, de periode die volgde op de middeleeuwen. De kunstenaars uit de renaissance hadden veel bewondering voor de klassieke oudheid. Omdat de gotische kunst niet leek op stijlen uit die periode, vonden ze die kunst barbaars. Gotiek is dus een scheldnaam.

Kenmerkend voor gotische kerken is hun hoogte. Steden lieten vaak gotische kerken en gebouwen bouwen om met hun rijkdom te pronken. Daarnaast boden de hoge en lichte gebouwen een manier om zo dicht mogelijk bij God en de hemel te komen.

Gotische kerken hebben vaak grote en kleurrijke glas-in-loodramen. Zo kon het licht van Christus binnendringen. De ramen beelden vaak verhalen uit de Bijbel af. Zo konden mensen die niet konden lezen toch de Bijbel leren.

Tijdens de tweede middeleeuwen was er steeds meer contact met de Arabisch-islamitische wereld. Zo kwam er heel wat vernieuwende bouwkundige kennis naar Europa. Die kennis maakte het mogelijk om steeds hoger te bouwen.

Gotische kerken zijn meestal zeer ruim, met open en hoge ruimtes. Van bovenuit, vanuit de hemel, valt het licht binnen. De gelovigen werden zo omringd door het licht van Christus.

3 Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, 14de eeuw, Antwerpen

Figuur 15: Onderzoek aan de hand van erfgoed in Epic 3

Bij de vroegmoderne tijd speelt materieel erfgoed ook opnieuw een belangrijke rol. Neem bijvoorbeeld renaissancepaleizen, barokke kerken, wereldkaarten en wetenschappelijke instrumenten, deze worden besproken omwille van hun artistieke waarde en hun betekenis binnen politieke en maatschappelijke ontwikkelingen. Zo worden paleizen als Versailles¹²¹ voorgesteld als symbolen van absolute macht en politieke propaganda. Erfgoed wordt hierbij voorgesteld als dynamisch en voortdurend verbonden met veranderende machtsstructuren en maatschappelijke ontwikkelingen.

Immaterieel erfgoed krijgt ook binnen de tweede graad een belangrijke plaats. Zo worden religieuze tradities, humanistische denkbeelden, gebruiken, wetenschappelijke ideeën en culturele gewoonten besproken als belangrijke elementen van het erfgoed uit de middeleeuwen en vroegmoderne tijd. Daarnaast tonen bronnen zoals de wereldkaart uit

↑
Bed van Lodewijk XIV in het paleis van Versailles (1701). Tijdens het lever (het ontwaaken en opstaan van de koning) mocht zo'n 40 man aanwezig zijn. Het was een hele eer om twee uur lang muisstil te staan en te kijken hoe de koning opstond, zich aankleedde en over ditjes en datjes praatte.

Figuur 16: Materieel erfgoed als veranderend gegeven in Sapiens 4

BRON 1 Wereldkaart

Wereldkaart uit Psalterium, hoogte 9,5 cm, ca. 1260, British Library, Londen
 Deze Engelse kaart is een typische 'mappa mundi' (wereldkaart) die niet alleen de geografische en historische kennis laat zien, maar die ook in het kader van de Bijbelse geschiedenis plaatst. Op de kaarten van de christelijke middeleeuwen staat het oosten boven aan de kaart. Jezus Christus verschijnt dus in het oosten. Hij geeft een zegen met zijn rechterhand. Jeruzalem ligt in het centrum, de Rode Zee is rood gekleurd en de Britse eilanden liggen links onder.

- a Waar ligt Jeruzalem op deze kaart?
- b Wie staat er boven aan de kaart?
- c Waaraan kun je zien dat het niet de bedoeling was om een aardrijkskundige kaart te maken?

Figuur 17: De link tussen immaterieel en materieel erfgoed afgebeeld in Storia classic HD 3

¹²¹ De Saveur, D. (2024). Sapiens 4 - doorstroomfinaliteit (domeingebonden) & dubbele finaliteit (1u): Leerwerkboek.(P118-119)

Psalterium¹²² aan dat immaterieel en materieel erfgoed vaak sterk met elkaar verbonden zijn.

Een tweede belangrijke vaststelling is dat erfgoed in de werkboeken sterk gekoppeld wordt aan historische vaardigheden en historisch denken. Erfgoedobjecten functioneren niet enkel als illustratief materiaal, maar vooral als historische bronnen die kritisch onderzocht moeten worden. Leerlingen analyseren betrouwbaarheid, perspectief, representativiteit en historische context. Zo leren leerlingen dat historische kennis afhankelijk is van interpretatie, beschikbare bronnen en maatschappelijke contexten. Neem bijvoorbeeld de gele pagina's in de werkboeken van Memoria¹²³ of de blauwe pagina's in Storia¹²⁴. Deze pagina's tonen nieuwe bronnen en stellen kritische vragen aan de leerlingen.

WERKEN AAN GESCHIEDENIS Een kijk op het beleid van Alva

Geschiedenis is nooit een exacte weergave van het verleden. Ze is slechts een reconstructie ervan, gebaseerd op bronnen, geselecteerd en geïnterpreteerd door historici. Deze bronnen kunnen heel divers zijn: geschreven, visuele, archeologische ... Elke bron moet je **kritisch** benaderen. Ook een visuele bron. Wat 'lees' je? Wie was de auteur? Wat was de **context**? Voor welk **publiek**, met welk **doel** en vanuit welk **standpunt** werd die bron gemaakt? Deze vragen helpen je de **bruikbaarheid** en de **betrouwbaarheid** van de bron te bepalen.

Je zoomt in op een visuele bron over de Opstand in de Nederlanden.

D3 Anoniem, De ellendige staat der Nederlanden onder de wrede tyrannie van Alva (schilderij, 1627). Dit schilderij is gebaseerd op een gravure uit 1569, die Alva voorstelt, gezeten op een troon. Dit schilderij werd gemaakt ten tijde van het Twaalfjarige Bestand (1609-1621), een periode van politieke rust in de regio. Door te herinneren aan Alva moest het schilderij ertoe aanzetten de strijd te hervatten tot de Zuidoostelijke Nederlanden waren bevrijd.

4 Analyseer de visuele bron over de Opstand in de Nederlanden **D3**

a Twee groepen staan tegenover mekaar. Noteer onderaan het schilderij op de juiste plaats: Alva en zijn raadgevers – de 17 Provinciale Staten en hun leden.

Figuur 18: Opdrachten rond historische vaardigheden en historisch denken waarbij erfgoed gebruikt wordt in Memoria 4

¹²² Storia CLASSIC HD 3 D DG D/A leerboek (incl. licentie) (editie 2025). (2025).(P116)

¹²³ Croes, F., Ducheyne, F., & Van Damme, P. (2022). Memoria: Leerwerkboek.(P65-67)

¹²⁴ Storia CLASSIC HD 3 D DG D/A leerboek (incl. licentie) (editie 2025). (2025).(P26-31)

De laatste belangrijke vaststelling is dat de werkboeken het gekozen erfgoed voortdurend verbinden met actuele maatschappelijke thema's. Zo wordt bijvoorbeeld het koloniale verleden gelinkt met hedendaagse maatschappelijke discussies over het behouden van standbeelden van Columbus¹²⁵. Op die manier zetten de werkboeken leerlingen aan om parallellen te trekken tussen verleden en heden. Dit zorgt er ook voor dat leerlingen op een actieve en interactieve manier met erfgoed aan de slag gaan.

Hoe kijken niet-historici naar het koloniale verleden?

De visie van president Donald Trump (2016-2020) op Columbus

Na de dood van de zwarte Amerikaan George Floyd bij zijn arrestatie in mei 2020 ontstond er in de Verenigde Staten een hevig debat over ras en discriminatie. Demonstranten haalden op verschillende plaatsen standbeelden van historische figuren neer. Ze riepen op om de publieke verering van historische figuren met een racistische nalatenschap te stoppen. De toenmalige Amerikaanse president Donald Trump reageerde als volgt.

We zullen samen vechten voor de Amerikaanse droom en we zullen de Amerikaanse way of life verdedigen, beschermen en behouden die in 1492 begon toen Columbus Amerika ontdekte. We zullen nooit toelaten dat een boze menigte onze standbeelden neerhaalt, onze geschiedenis uitwist, onze kinderen indoctrineert of onze vrijheden vertrappelt.

1

D8

2 Beklad standbeeld van Columbus (Providence, Rhode Island, 12 oktober 2019). Ieder jaar wordt de ontdekking van Amerika gevierd op Columbus Day (12 oktober). Een protestbeweging vindt die viering ongepast: voor hen lag Columbus aan de basis van de uitbuiting, de slavernij en de genocide (volkerenmoord) van de oorspronkelijke bevolking.

Figuur 19: Erfgoed gelinkt aan het heden in Memoria 4

¹²⁵ Croes, F., Ducheyne, F., & Van Damme, P. (2022). *Memoria: Leerwerkboek*. (P35)

2 Sense of belonging

2.1 Wat is sense of belonging?

2.1.1 Definitie

Sense of belonging verwijst naar het gevoel ergens bij te horen en geaccepteerd te worden binnen een sociale context. Dit gevoel ontstaat in relatie tot andere mensen, maar kan ook verbonden zijn met fysieke plaatsen, gedeelde ervaringen en gemeenschappelijke verhalen. Volgens onderwijspsycholoog Kelly-Ann Allen et al. is *belonging* een fundamentele menselijke behoefte die een belangrijke invloed heeft op zowel het mentale als het fysieke welzijn van individuen. Wanneer mensen ervaren dat zij ergens bij horen, heeft dit doorgaans positieve effecten op hun zelfbeeld, motivatie en welzijn. Omgekeerd kan een gebrek aan *belonging* leiden tot gevoelens van isolatie, stress en verminderde betrokkenheid.¹²⁶

Het gevoel van *belonging* is bovendien geen vaststaand gegeven. Het is subjectief en veranderlijk, en wordt beïnvloed door persoonlijke ervaringen, sociale relaties en de bredere omgeving waarin iemand zich bevindt. Wat voor de ene leerling een gevoel van verbondenheid creëert, hoeft dat niet noodzakelijk voor een andere leerling te doen.¹²⁷

Hoewel er brede consensus bestaat over het belang van *belonging* als basisbehoefte, bestaat er minder overeenstemming over hoe dit begrip precies gemeten en versterkt kan worden. Roy F. Baumeister, sociaal psycholoog, en Mark R. Leary, sociaal- en persoonlijkheidspsycholoog, beschrijven *belonging* als een fundamentele menselijke behoefte, vergelijkbaar met fysieke veiligheid en sociale bescherming.¹²⁸ Toch benadrukken Allen et al. dat *belonging* vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines benaderd wordt, waardoor definities en meetinstrumenten uiteenlopen.

Binnen de schoolcontext is de definitie van Carol Goodenow, onderwijspsycholoog en onderzoeker, en Kathleen E. Gradyn, onderwijs- en ontwikkelingsonderzoeker, bijzonder relevant. Zij omschrijven *schoolbelonging* als: *“The extent to which students feel personally accepted, respected, included, and supported by others in*

¹²⁶ Allen, K. A., Kern, M. L., Rozek, C. S., McInerney, D., & Slavich, G. M. (2021). Belonging: A Review of Conceptual Issues, an Integrative Framework, and Directions for Future Research. *Australian journal of psychology*, 73(1), 87–102.

¹²⁷ Allen, K.-A., Slaten, C. D., Arslan, G., Roffey, S., Craig, H., & Vella-Brodrick, D. A. (2021). School belonging: The importance of student and teacher relationships. In M. L. Kern, & M. L. Wehmeyer (Eds.), *The Palgrave Handbook of Positive Education* (1st ed., pp. 525-550).

¹²⁸ Baumeister, R., & Leary, M. (1995). The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation. <https://psycnet.apa.org/record/1995-29052-001>

the school social environment.”¹²⁹ Deze definitie sluit nauw aan bij dit onderzoek, waarin wordt onderzocht hoe leerlingen uit de eerste en tweede graad secundair onderwijs zich verbonden voelen met hun schoolomgeving en wat de samenhang daarvan is met erfgoed.

2.1.2 Beïnvloedende factoren op *sense of belonging*

Volgens het onderzoek *Belonging: A review of conceptual issues, an integrative framework and directions for future research* onderscheiden Allen et al. vier factoren die de ontwikkeling van *belonging* beïnvloeden: competenties, kansen, motivatie en percepties. Deze factoren staan niet los van elkaar, maar beïnvloeden elkaar voortdurend.

2.1.2.1 Competenties

Competenties verwijzen naar de vaardigheden die nodig zijn om sociale verbindingen aan te gaan en *belonging* te ervaren. Het gaat hierbij zowel om sociale vaardigheden, zoals communiceren, luisteren en emotieregulatie, als om culturele vaardigheden, zoals kennis van de eigen achtergrond en respectvol omgaan met verschillen.¹³⁰

Binnen de schoolcontext zijn deze competenties belangrijk omdat zij leerlingen helpen relaties op te bouwen met klasgenoten en leerkrachten. Leerlingen die sterker ontwikkeld zijn op sociaal vlak vinden doorgaans gemakkelijker aansluiting binnen de klasgroep.

2.1.2.2 Kansen

Kansen verwijzen naar de beschikbaarheid van groepen, mensen, plaatsen en momenten die *belonging* mogelijk maken. *Belonging* kan niet ontstaan zonder concrete mogelijkheden tot verbinding. Voor leerlingen in het secundair onderwijs zijn dit bijvoorbeeld klasactiviteiten, buitenschoolse activiteiten of leerinhouden die hen de kans geven zichzelf en hun achtergrond te herkennen.¹³¹

2.1.2.3 Motivatie

Motivatie heeft betrekking op de bereidheid en de behoefte om sociale verbindingen aan te gaan. Volgens Allen et al. kan motivatie om erbij te horen afnemen wanneer

¹²⁹ Goodenow, C. (1993). The psychological sense of school membership among adolescents: Scale development and educational correlates. *Psychology in the Schools*, 30(1), 79-90.

¹³⁰ Allen, K., Kern, M. L., Rozek, C. S., McInerney, D. M., & Slavich, G. M. (2021b). Belonging: a review of conceptual issues, an integrative framework, and directions for future research. *Australian Journal Of Psychology*, 73(1), 87–102. <https://doi.org/10.1080/00049530.2021.1883409>

¹³¹ Ibid. Allen, K. (p.87-102)

leerlingen herhaaldelijk negatieve sociale ervaringen opdoen, zoals afwijzing of uitsluiting.

Omgekeerd kan een veilige en inclusieve schoolomgeving deze motivatie versterken. Wanneer leerlingen positieve ervaringen opdoen binnen hun schoolcontext, zijn zij doorgaans meer geneigd om actief deel te nemen aan de schoolgemeenschap.

2.1.2.4 Percepties

Percepties verwijzen naar de manier waarop leerlingen hun ervaringen interpreteren. Deze subjectieve beleving speelt een grote rol in het ervaren van *belonging*. Zelfs wanneer een leerling over de nodige competenties beschikt en voldoende kansen krijgt, kan een negatief zelfbeeld of eerdere ervaring van uitsluiting ervoor zorgen dat het gevoel van *belonging* beperkt blijft.¹³²

Vooraf ervaringen van onzichtbaarheid of gebrek aan erkenning in de leerstof kunnen deze percepties beïnvloeden.

2.1.3 Kwetsbare groepen

Binnen onderzoek naar *sense of belonging* in het onderwijs wordt vaak terecht aandacht besteed aan kwetsbare groepen: leerlingen die door sociale, culturele of structurele factoren een verhoogd risico lopen om zich minder verbonden te voelen met hun schoolomgeving. Deze kwetsbaarheid kan voortkomen uit socio-economische omstandigheden, migratieachtergrond, genderidentiteit of specifieke onderwijsbehoeften.¹³³

Leerlingen met een migratieachtergrond vormen hierbij een belangrijke groep. Volgens James A. Banks kunnen deze leerlingen zich minder herkennen in een curriculum dat vooral vanuit dominante culturele perspectieven is opgebouwd. Wanneer hun geschiedenis, cultuur of identiteit afwezig blijft in de leerstof, kan dit leiden tot gevoelens van uitsluiting en verminderde verbondenheid.¹³⁴

Ook socio-economische achtergrond speelt een belangrijke rol. Onderzoek van de Organisation for Economic Co-operation and Development in 2017 toont aan dat leerlingen uit sociaal kwetsbare gezinnen gemiddeld een lager gevoel van

¹³² Ibid. Allen, K. (p.87-102)

¹³³ Ibid. Allen, K. (p.87-102)

¹³⁴ Banks, J. A. (z.d.). An Introduction to Multicultural Education (5de editie). <https://ucarecdn.com/d82827b2-9e39-40fe-a717-a1aca81ce4a9/>

schoolverbondenheid rapporteren. Dit is problematisch omdat schoolverbondenheid sterk samenhangt met motivatie, schoolprestaties en schoolwelbevinden. Een belangrijke factor hierin is representatie binnen het curriculum. Wanneer leerlingen hun eigen leefwereld, geschiedenis of identiteit niet terugvinden in de leerstof, kan dit hun gevoel van erkenning en *belonging* negatief beïnvloeden.¹³⁵

Binnen erfgoededucatie is dit relevant omdat erfgoed niet neutraal is. Erfgoed weerspiegelt altijd keuzes over welke verhalen bewaard en doorgegeven worden. Daarom is het belangrijk om te werken met meerstemmig erfgoed (zie hoofdstuk 1.1.3.). Meerstemmig erfgoed vertrekt vanuit het idee dat erfgoed verschillende perspectieven bevat en dat historische gebeurtenissen op uiteenlopende manieren beleefd en geïnterpreteerd worden.

Dit wordt zichtbaar bij bijvoorbeeld koloniaal erfgoed. Koloniaal erfgoed omvat objecten, monumenten en verhalen die verbonden zijn met het koloniale verleden. Lange tijd werden deze vooral vanuit een westers perspectief gepresenteerd. Vandaag kiezen instellingen zoals het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen en het Koninklijk museum voor Midden-Afrika in Tervuren steeds vaker voor een kritischere en meerstemmige benadering, waarbij ook stemmen uit voormalige gekoloniseerde gemeenschappen aan bod komen. Voor leerlingen kan deze aanpak belangrijk zijn wanneer zij ervaren dat ook hun geschiedenis en culturele achtergrond erkend worden binnen het onderwijs. Erfgoededucatie kan zo bijdragen aan een inclusievere schoolomgeving en een sterker gevoel van *belonging*.

Hoewel de term *sense of belonging* niet expliciet voorkomt in de handboeken, bevatten de werkboeken verschillende elementen die de ontwikkeling ervan kunnen ondersteunen. Een belangrijk kenmerk is dat erfgoed voortdurend gekoppeld wordt aan de leefwereld van leerlingen door verbanden te leggen tussen verleden en heden. Thema's zoals multiculturaliteit, religie, macht, identiteit en samenleven worden niet alleen historisch behandeld, maar ook verbonden met actuele maatschappelijke vraagstukken. Hierdoor leren leerlingen geschiedenis begrijpen als iets dat relevant is voor hun eigen samenleving en identiteit. Daarnaast stimuleren de werkboeken *sense of belonging* door aandacht te besteden aan gedeelde culturele tradities, historische identiteiten en processen van culturele uitwisseling. Leerlingen worden uitgenodigd om zich in te leven in historische personen en samenlevingen, terwijl groepsopdrachten, discussies en bronnenanalyses samenwerking en participatie bevorderen.

¹³⁵ Ibid. Allen, K. (p.87-102)

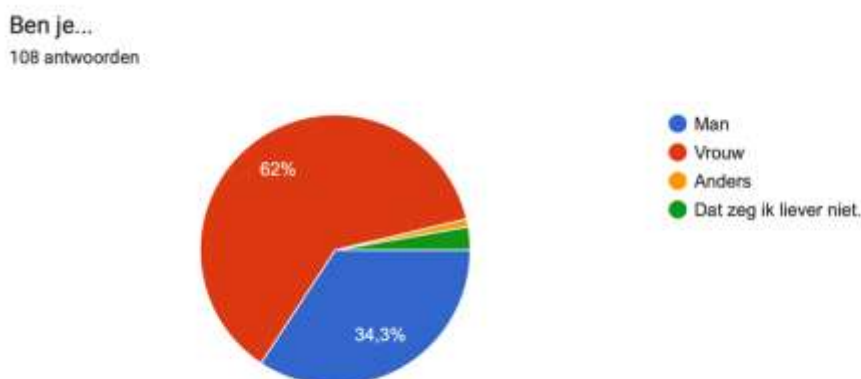
2.2 De *sense of belonging* van leerlingen binnen de eerste en tweede graad secundair

Voor dit onderzoek werd de *sense of belonging* onderzocht door middel van een enquête bij leerlingen van drie verschillende scholen: GO! Atheneum MXM, Avant Jacob Jordaens en GO! Atheneum Lier. Bij het GO! Atheneum MXM werd dit onderzoek uitgevoerd bij leerlingen van de eerste graad. Bij Avant Jacob Jordaens en GO! Atheneum Lier is het onderzoek enkel gevoerd in de tweede graad. Het onderzoek werd gevoerd aan de hand van 109 respondenten in het totaal. De enquête kan geraadpleegd worden in bijlage via een hyperlink.¹³⁶

Alvorens we de *sense of belonging* bespreken, is het van belang om de demografie in kaart te brengen, aangezien duidelijk werd in hoofdstuk 2.1.2. en 2.1.3. dat afkomst en gender belangrijke factoren zijn die bijdragen aan de *sense of belonging*.¹³⁷

Gender is relevant binnen dit onderzoek omdat het mee kan bepalen hoe leerlingen zich verbonden voelen met hun school en omgeving. Niet alle leerlingen, meer specifiek meisjes of leerlingen die niet binnen de binaire categorie vallen, ervaren school en identiteit op dezelfde manier. Erfgoed zou hierbij kunnen helpen, omdat het verschillende verhalen en perspectieven kan tonen, waarin alle leerlingen zich kunnen herkennen. Wanneer erfgoed aandacht heeft voor verschillende stemmen en ervaringen, kan dit het gevoel van erkenning of *sense of belonging* versterken. Vandaar de keuze om gender mee te betrekken in dit onderzoek.

62% van de respondenten zijn meisjes, 34,3% jongens. 1 leerling antwoordde met anders en 3 leerlingen antwoordden: “Dat zeg ik liever niet.”

Figuur 20: Grafiek percentage gender

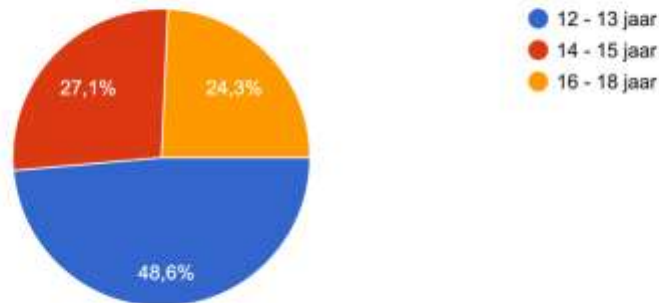
¹³⁶ Enquête: Vragenlijst bachelorproef erfgoed 2026

¹³⁷ Zie 2.1.2 Beïnvloedende factoren op *sense of belonging*

Ongeveer de helft van de respondenten zijn 12 tot 13 jaar en zitten dus nog in het eerste middelbaar. Dit zijn enkel leerlingen van GO! Atheneum MXM. Het onderzoek is dus goed gebalanceerd tussen ongeveer de helft van de leerlingen van de eerste graad en de andere helft leerlingen van de tweede graad.

Hoe oud ben je?

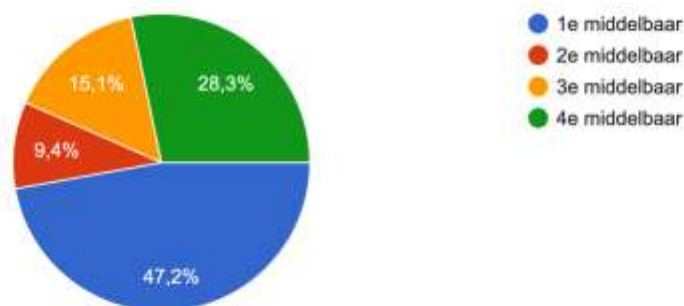
107 antwoorden

Figuur 21: Grafiek leeftijd

In welk jaar zit je?

106 antwoorden

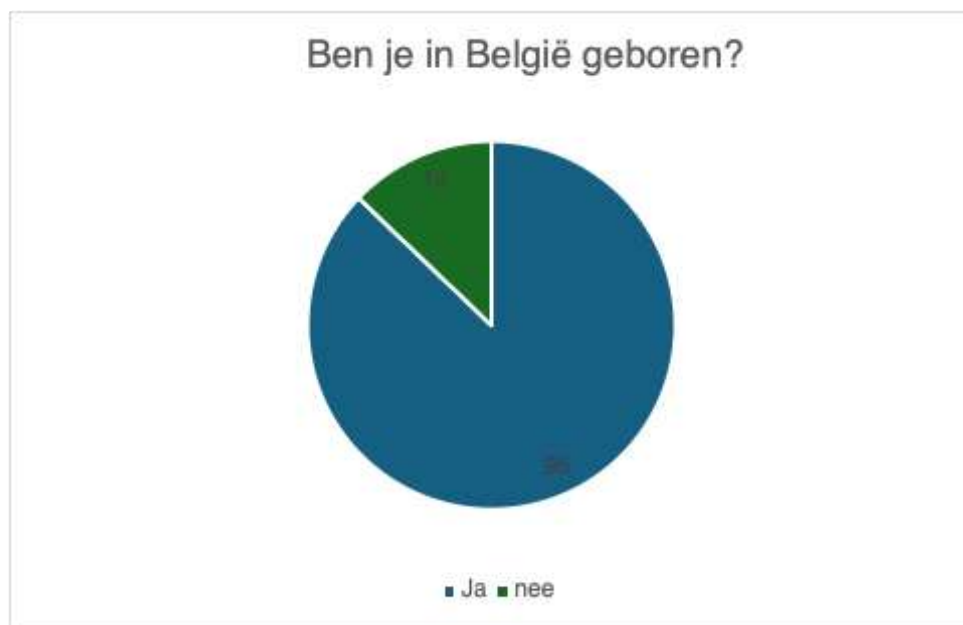
Figuur 22: Grafiek verdeling graad

Het onderzoek werd gevoerd tussen de verschillende finaliteiten. Daarbij zitten de meeste leerlingen in een ASO-richting. De leerlingen van de eerste graad (van GO! Atheneum MXM) zijn allemaal leerlingen die in de A-stroom zitten. Daarnaast zitten de leerlingen op Avant Jacob Jordaens van de tweede graad voornamelijk in TSO-richtingen maar ASO- en BSO-richtingen zijn ook aanwezig. De leerlingen van GO! Atheneum Lier campus Louis Zimmer binnen de tweede graad volgen een TSO- of BSO-richting. Er werd voor dit onderzoek niet samengewerkt met KSO-scholen.

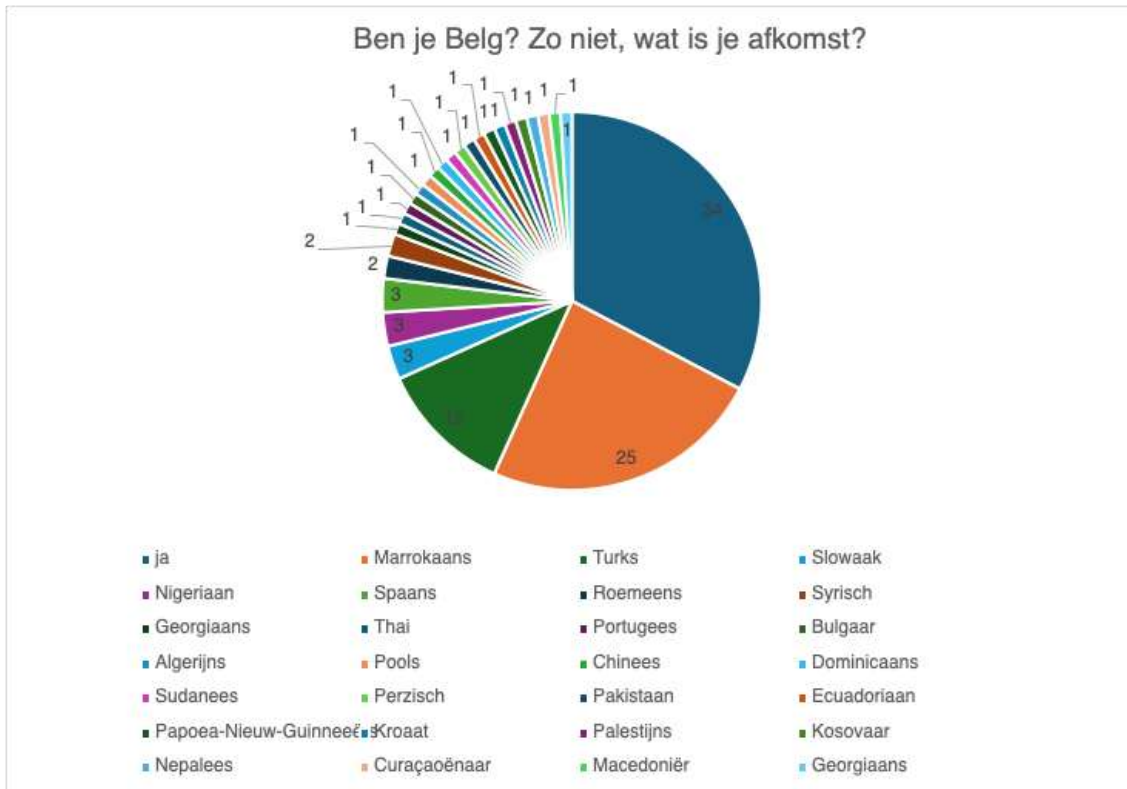
Figuur 23: Grafiek verdeling finaliteit

De scholen GO! Atheneum MXM en Avant Jacob Jordaens bevinden zich in de stad Antwerpen zelf. Door de verhoogde diversiteit in stedelijke context zijn er 14 respondenten die niet in België geboren werden.

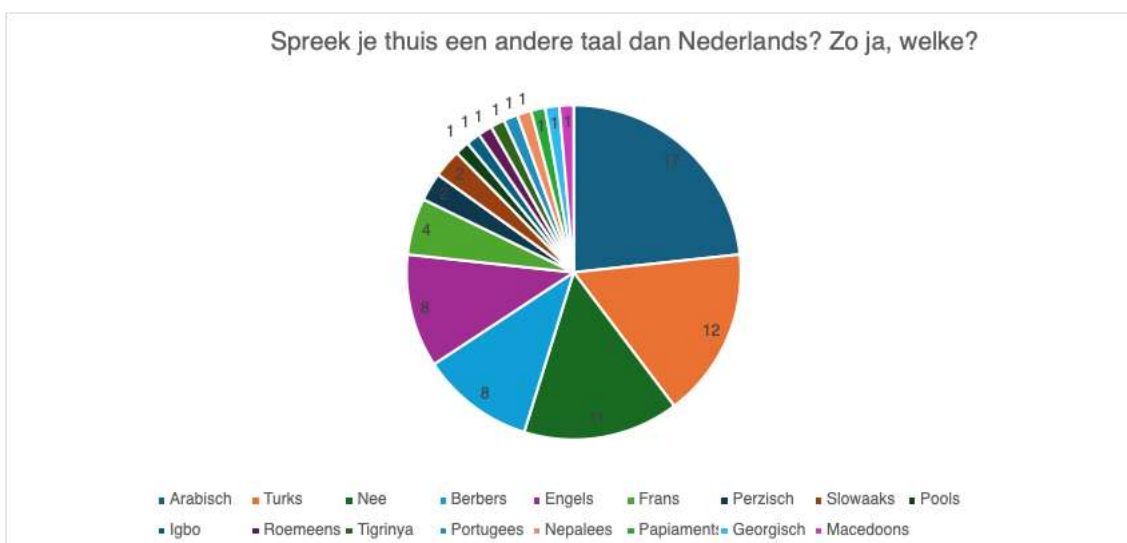
Figuur 24: Grafiek afkomst 1

Er zijn veel leerlingen met een andere origine. 34 van de 109 respondenten zijn Belg. Daarnaast waren er 25 Marokkaanse leerlingen en 12 Turkse. Daarnaast zijn er nog heel veel verschillende andere origine binnen de scholen die te zien zijn op de grafiek.

Figuur 25: Grafiek afkomst 2

Wat opmerkelijk is, is dat er veel leerlingen thuis een andere taal spreken dan het Nederlands. Slechts 11 respondenten antwoordden met nee en spreken dus thuis wel Nederlands. De talen die het meest worden gesproken thuis zijn Arabisch, Turks, Berbers, Engels en Frans.

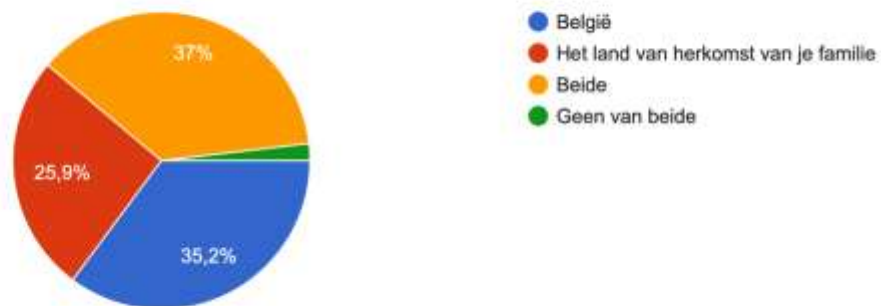

Figuur 26: Grafiek thuistaal

Binnen het onderzoek was het noodzakelijk om informatie te verkrijgen over de *sense of belonging* van de leerlingen. Daarom stelden we de vraag waarmee ze zich het meest verbonden voelden. Opmerkelijk was hierbij dat 37% zich verbonden voelt met zowel het land van herkomst van hun familie als met België. Vervolgens voelt 35,2% zich eerder verbonden met België dan met het land van herkomst van hun familie. Slechts 3 leerlingen antwoordden met: "Geen van beide".

Voel je je eerder verbonden met:

108 antwoorden

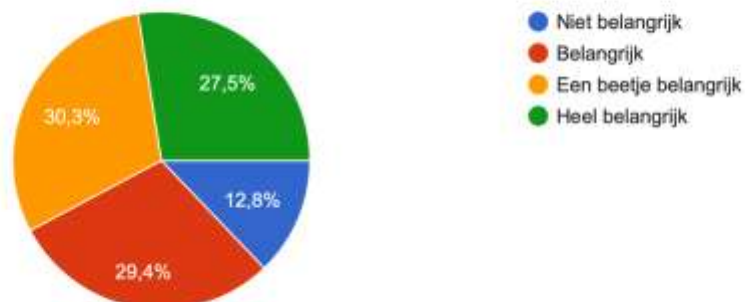

Figuur 27: Grafiek verbintenis

Als er dan gevraagd werd naar het belang van hun culturele achtergrond wordt duidelijk dat het merendeel van de respondenten dit toch enigszins belangrijk vindt. Slechts 12,8% vindt het niet belangrijk.

Hoe belangrijk vind je je culturele achtergrond voor wie je bent?

109 antwoorden

Figuur 28: Grafiek belang culturele achtergrond voor persoonlijke identiteit

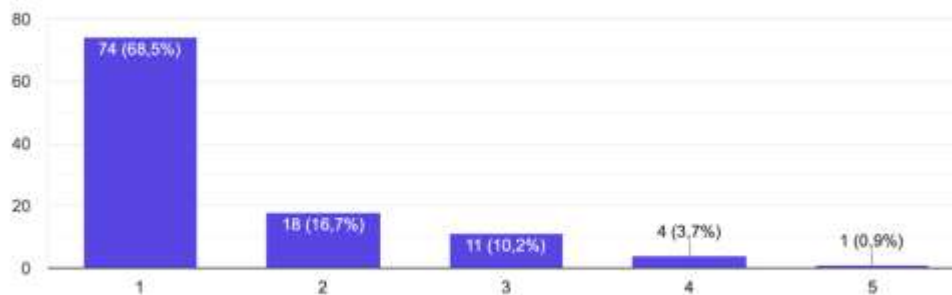
Vervolgens kregen de leerlingen vragen voorgeschoteld waarbij ze moesten antwoorden op een schaal van 1 t.e.m. 5. Hierbij was de verdeling de volgende:

- 1 = Helemaal niet mee eens
- 2 = Niet mee eens
- 3 = Neutraal
- 4 = Mee eens
- 5 = Helemaal mee eens

De meeste leerlingen (68,2%) voelen zich gelukkig niet gediscrimineerd omwille van afkomst door medeleerlingen. Jammer genoeg is er toch 1 leerling die zich heel erg gediscrimineerd voelt en 4 die zich toch een beetje gediscrimineerd voelen.

Omwille van gender voelen ook hier weer de meeste leerlingen, 83 respondenten, zich helemaal niet gediscrimineerd. Er kan echter wel gesteld worden dat 4 leerlingen zich wel gediscrimineerd voelen omwille van hun gender door medeleerlingen.

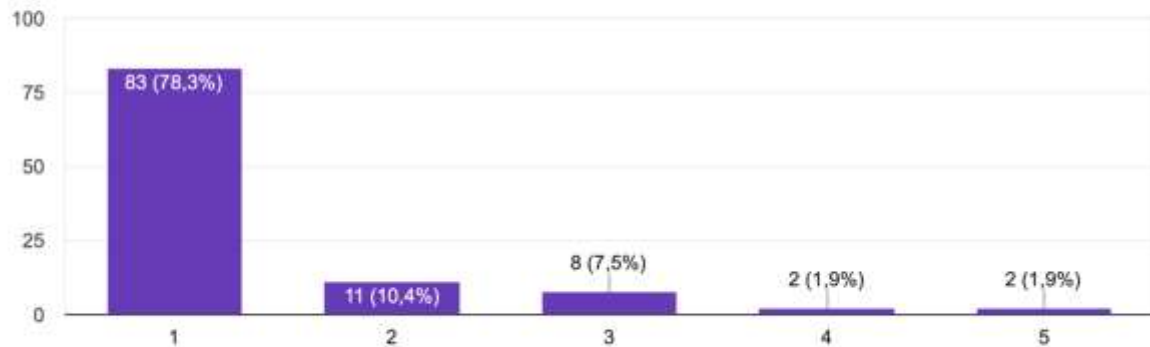
Ik voel me gediscrimineerd door medeleerlingen omwille van mijn afkomst.
108 antwoorden

Figuur 29: Grafiek discriminatie op basis van afkomst door medeleerlingen

Ik voel me gediscrimineerd door medeleerlingen omwille van mijn gender*. *Gender is het geheel van sociale en culturele verwachtingen, rollen en g...ving verbindt aan mannelijkheid en vrouwelijkheid.

106 antwoorden

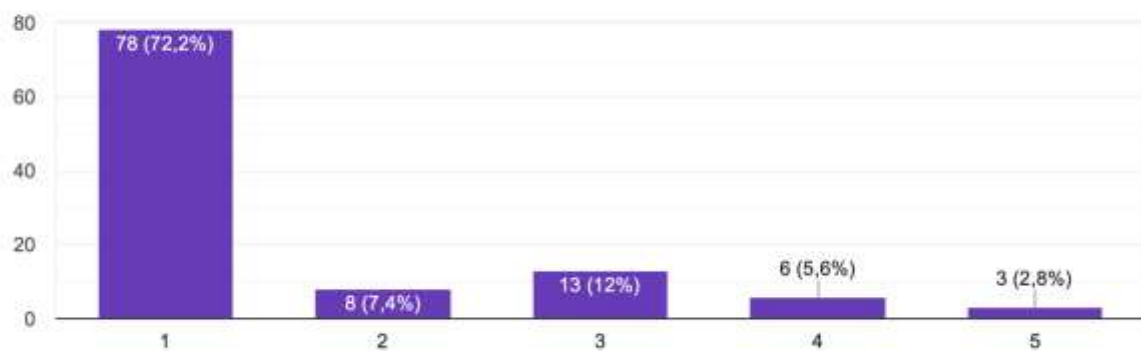

Figuur 30: Grafiek discriminatie door medeleerlingen op vlak van gender

Een opmerkelijk verschil is dat leerlingen zich meer gediscrimineerd voelen omwille van afkomst door leerkrachten dan door medeleerlingen. Maar liefst 9 respondenten voelen zich gediscrimineerd omwille van afkomst. Dit is bij de discriminatie omwille van gender niet het geval.

Ik voel me gediscrimineerd door leerkrachten omwille van mijn afkomst.

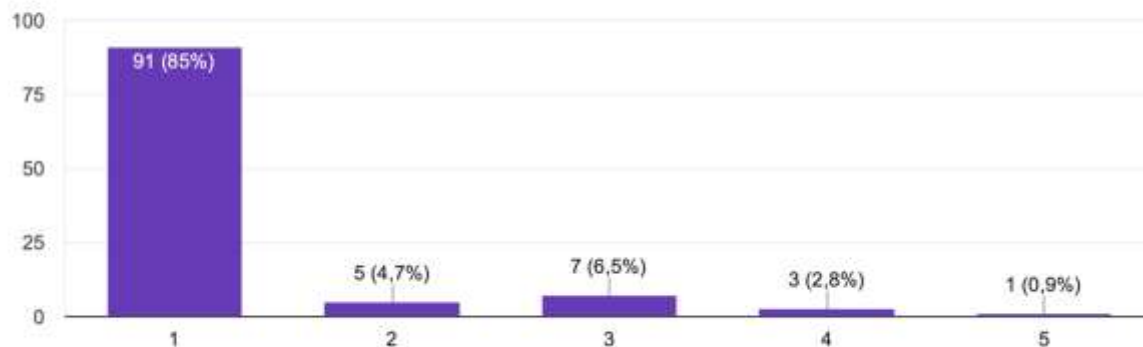
108 antwoorden

Figuur 31: Grafiek discriminatie door leerkrachten op vlak van afkomst

Ik voel me gediscrimineerd door leerkrachten omwille van mijn gender*. *Gender is het geheel van sociale en culturele verwachtingen, rollen en gedra...ing verbindt aan mannelijkheid en vrouwelijkheid.

107 antwoorden

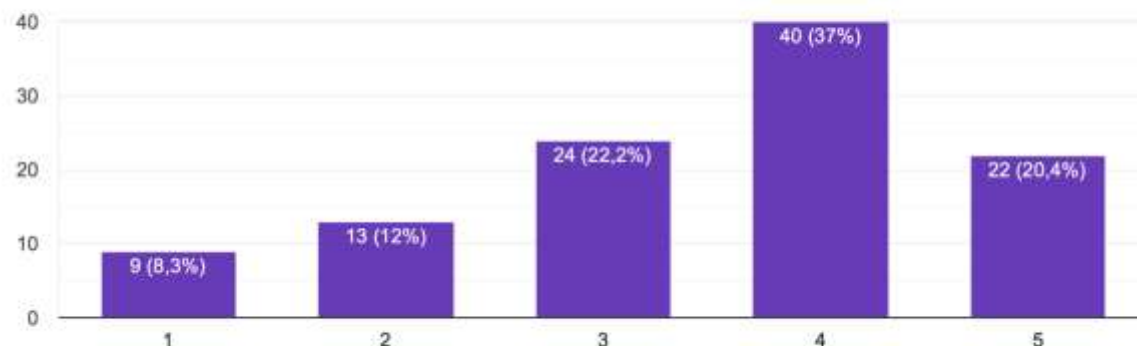

Figuur 32: Grafiek discriminatie door leerkrachten op vlak van gender

Er werd gevraagd of leerlingen het gevoel hebben dat ze zichzelf kunnen zijn op school. Dit is een cruciale vraag naar hun *sense of belonging*. Hierbij waren de resultaten tamelijk verdeeld. Slechts 22 respondenten waren het hier volledig mee eens. 40 respondenten waren het hier een beetje mee eens. Aan de andere zijde zien we 9 respondenten die het gevoel hebben dat ze absoluut niet zichzelf kunnen zijn en 13 respondenten die dit gevoel een beetje hebben.

Ik heb het gevoel dat ik mezelf kan zijn op school.

108 antwoorden

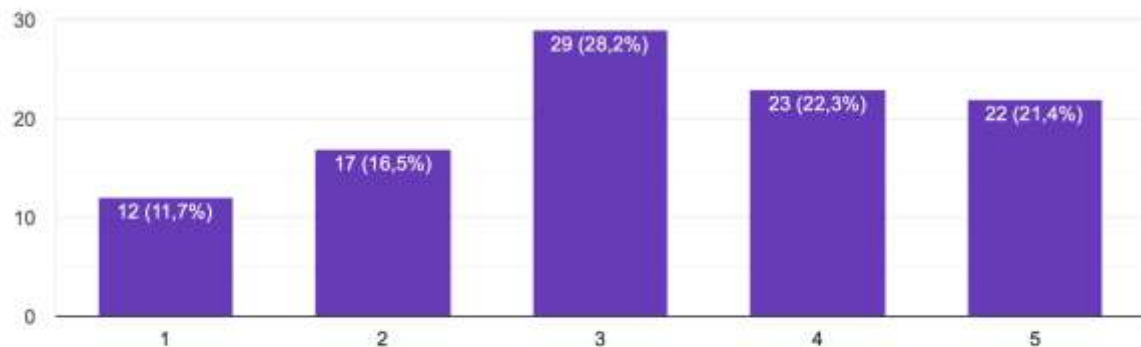
Figuur 33: Grafiek mogelijkheid tot identiteitsuiting van leerlingen

De volgende grafiek stelt dat maar liefst 11,7% van de ondervraagde leerlingen antwoordt dat ze het totaal niet eens zijn met de stelling dat hun cultuur op school wordt gewaardeerd. Slechts 21,4% van de bevroagden hebben het gevoel dat hun

cultuur volledig gewaardeerd wordt op school. Dit zijn weer enorm verdeelde resultaten.

Ik heb het gevoel dat mijn cultuur gewaardeerd wordt op school.

103 antwoorden

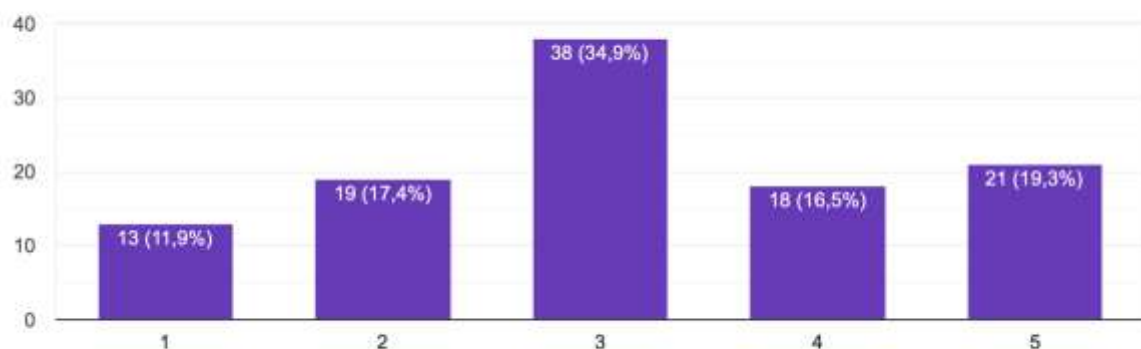

Figuur 34: Grafiek waardering cultuur op school

34,9% van de leerlingen geeft een neutraal antwoord, wat misschien betekent dat ze hier niet echt een mening over hebben. Dit lezen we ook in de antwoorden in de open vragen. Toch zijn er 39 leerlingen die aantonen dat ze over hun eigen culturele achtergrond willen leren in tegenstelling tot de 32 leerlingen die hier niet per se de behoefte aan hebben. Toch kan ook gesteld worden dat de 38 leerlingen die zich neutraal opstelden zij hier dus ook niets op tegen zouden hebben.

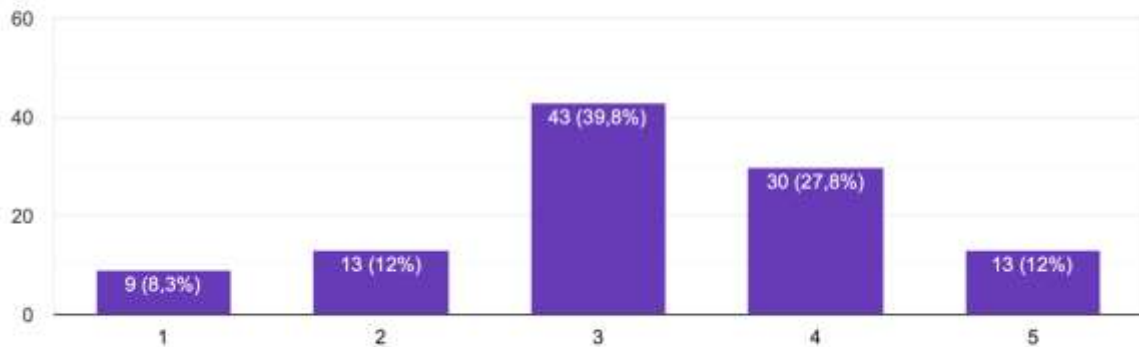
Ik vind het belangrijk om over mijn eigen culturele achtergrond op school te leren.

109 antwoorden

Figuur 35: Grafiek belang cultuur in lesinhouden

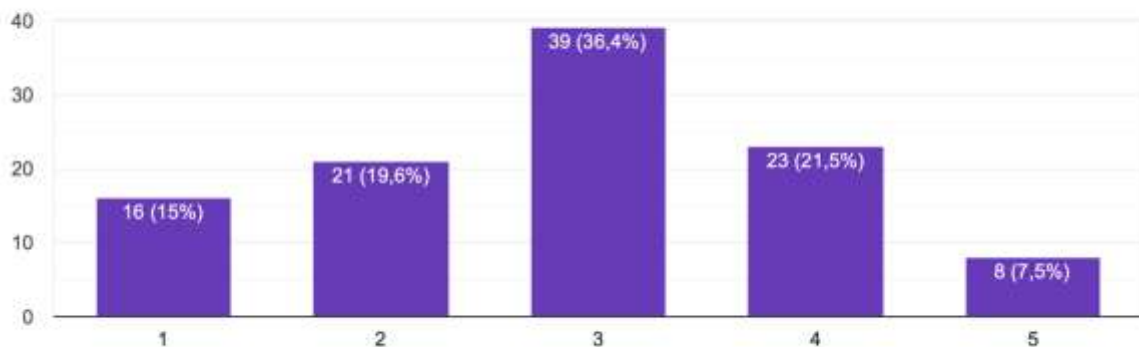
De leerstof is voldoende divers* op vlak van verschillende perspectieven. Er wordt lesgegeven over verschillende culturen/ mensen. *vb. De leerstof b..., over vrouwen, over mensen met een beperking, ...
108 antwoorden

Figuur 36: Grafiek diversiteit leerstof

Vermoedelijk vonden de leerlingen dit een moeilijke vraag omdat we weer zien dat 36,4% een neutraal antwoord geeft. Er zijn echter meer leerlingen die het oneens zijn met de stelling dat ze zich meer deel voelen van de samenleving door wat ze leren op school.

Door wat ik op school leer, voel ik me meer deel van de samenleving.
107 antwoorden

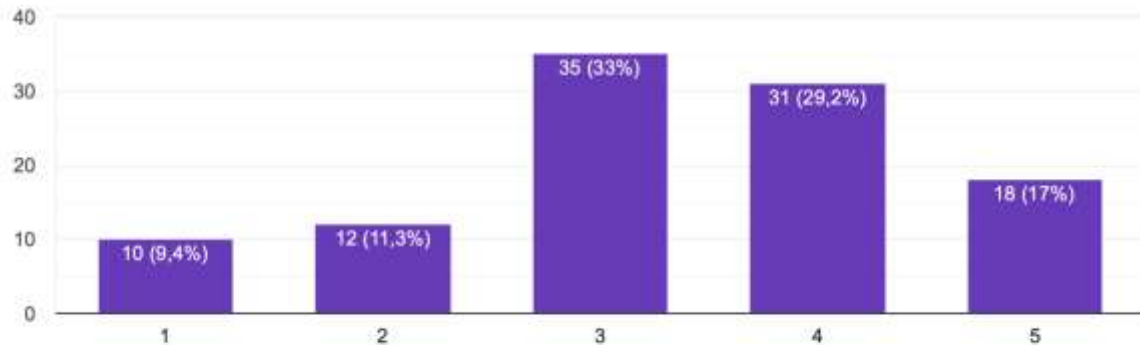

Figuur 37: Grafiek link leerstof en leven in de samenleving

In deze grafiek wordt het duidelijk dat er aan de rechterzijde veel meer stemmen zijn en dat het merendeel van de leerlingen vindt dat iedereen zich moet kunnen herkennen in de leerstof. Hieruit kan dus geconcludeerd worden dat leerlingen zelf ook veel belang hechten aan het welzijn van medeleerlingen aan de *sense of belonging*.

Ik vind het belangrijk dat iedereen zich kan herkennen in de leerstof.

106 antwoorden

Figuur 38: Grafiek belang diverse culturen in de aangeboden leerstof

In de enquête werd ook aan de leerlingen gevraagd waarover zij graag zouden leren op school en of ze graag zouden leren over hun afkomst? Hierop kwamen veel verschillende antwoorden. Enerzijds waren er 27 respondenten die niet wisten waarover ze wilden leren op vlak van diversiteit of die zeiden dat ze geen behoefte hadden om te leren over hun afkomst. De andere antwoorden stelden dat leerlingen vooral graag zouden leren over de geschiedenis, tradities en gebruiken van andere landen. Deze thema's kunnen zeker ook breder aan bod komen dan louter bij het vak geschiedenis.

Enkele antwoorden die uit deze eerste open vraag kwamen:

“Omdat je dan iedereen een beetje beter begrijpt en weet wat hún waarde en normen zijn.”

“Wat daar in het verleden is gebeurd.”

“Ik zou graag meer leren over de geschiedenis, tradities en waarden van mijn land en hoe die invloed hebben op wie ik ben vandaag.”

“ik ben gewoon een Belg dus heb niet echt een cultuur of achtergrond waar je over kan leren.”¹³⁸

Samen met de antwoorden uit de vorige vragen kan gesteld worden dat de behandeling van erfgoed binnen de lessen voor de ene leerling goed werkt en voor de andere niet. Sommige leerlingen geven dus aan dat ze niet per se willen leren over hun eigen cultuur. Natuurlijk weten zij dan ook niet hoe dit er in de praktijk zou uitzien en zouden ze het misschien wel leuk vinden. Het laatste antwoord is zeer opmerkelijk. Een leerling die aangeeft dat die van origine Belg is en daarom dus

¹³⁸ Anonieme antwoorden uit de enquête: Vragenlijst bachelorproef erfgoed 2026

geen cultuur of achtergrond heeft. Dit betekent dat deze leerling nog enorm weinig weet over hun culturele achtergrond. Erfgoededucatie zou dus voor deze leerling zeker kunnen bijdragen tot het verhogen van de *sense of belonging*.

Daarnaast werd nog gevraagd: “Wat zou school of wat zouden leerkrachten kunnen doen om jou meer het gevoel te geven dat je erbij hoort?” Enkele antwoorden die op deze vraag geformuleerd werden:

“Leerkrachten zouden meer activiteiten kunnen organiseren waarin verschillende culturen worden gedeeld, en in de lessen meer aandacht kunnen besteden aan diverse achtergronden zodat iedereen zich herkent.”
“Iedereen eerlijk behandelen , niet zeggen dat iemand beter is dan andere.”
“Door niet als iemand iets doet de hele bevolking belachelijk gaat maken.”¹³⁹

Uit dit kwantitatief onderzoek bij de *sense of belonging* van de leerlingen blijkt dus dat ons onderwijssysteem over het algemeen al tamelijk goed scoort. Over het algemeen vindt er niet veel discriminatie plaats volgens dit kleinschalig onderzoek. Toch geven enkelen aan zich niet gewaardeerd te voelen en hebben dus een lage *sense of belonging*. Volgens de cijfers van het grootschaliger onderzoek gevoerd door Sofie Smets in 2018 met 819 respondenten blijkt dat er nog heel wat verbetering mogelijk is voor de rol van leerkrachten op het vlak van het stimuleren van de *sense of belonging*.¹⁴⁰

¹³⁹ Anonieme antwoorden uit de enquête: Vragenlijst bachelorproef erfgoed 2026

¹⁴⁰ Smets, S. (2018). *Belonging als universeel ontwerp: het fundament voor de diverse school. Een onderzoek naar belonging in een Vlaamse middelbare school*. Van Arteveldehogeschool. <https://scriptiebank.be/scriptie/2019/belonging-als-universeel-ontwerp-het-fundament-voor-de-diverse-school>

2.3 De invloed van erfgoed op de *sense of belonging* van leerlingen

Erfgoed kan een belangrijke rol spelen in het versterken van de *sense of belonging* van leerlingen binnen het onderwijs. Hierbij is het van belang dat het gaat over meerstemmig erfgoed (zie 1.1.3). Erfgoed biedt leerlingen namelijk de mogelijkheid om verbanden te leggen tussen hun persoonlijke identiteit, hun familiale achtergrond en de bredere maatschappelijke context. Door in contact te komen met verhalen, tradities en plaatsen die aansluiten bij hun eigen leefwereld, kunnen leerlingen zichzelf herkennen in het collectieve verleden en ervaren zij dat hun eigen geschiedenis ertoe doet. Dit proces van herkenning en erkenning draagt bij aan identiteitsvorming en een gevoel van sociale verbondenheid.

Volgens Laurajane Smith, erfgoedonderzoeker en hoogleraar erfgoedstudies aan de Australian National University, is erfgoed niet enkel een verzameling objecten of tradities, maar vooral een sociaal en cultureel proces waarbij gemeenschappen betekenis geven aan hun verleden.¹⁴¹ In die zin kan erfgoed functioneren als een verbindend element dat leerlingen helpt om zich deel te voelen van een grotere gemeenschap. Ook Sharon Macdonald, sociaal antropologe en professor gespecialiseerd in musea en erfgoed aan de Humboldt-Universität Berlin, benadrukt dat erfgoedpraktijken bijdragen aan het construeren van collectieve identiteiten en gevoelens van verbondenheid.¹⁴² Wanneer leerlingen dus in contact komen met erfgoed dat betekenisvol is voor hun eigen leefwereld, kan dit bijdragen aan een sterker gevoel van verbondenheid met zowel hun schoolomgeving als hun bredere gemeenschap.

Anderzijds waarschuwen onderzoekers zoals Rob van der Laarse, historicus, cultuurwetenschapper en hoogleraar erfgoed- en herinneringsstudies, dat erfgoededucatie ook kritisch benaderd moet worden. Wanneer slechts één perspectief of dominante geschiedenis wordt gepresenteerd, kan dit juist leiden tot uitsluiting van bepaalde groepen en het versterken van bestaande machtsverhoudingen. Het is daarom belangrijk dat erfgoededucatie aandacht heeft voor multiperspectiviteit en diverse stemmen, zodat verschillende leerlingen zich gerepresenteerd en erkend voelen. Het moet dus gaan om meerstemmig erfgoed dat op een inclusieve manier wordt ingezet. Dan kan het een krachtig middel zijn om leerlingen een sterkere *sense of belonging* te laten ervaren binnen hun school en samenleving.¹⁴³

¹⁴¹ Smith, L. (z.d.). Uses of Heritage. In ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/286919161_Uses_of_Heritage

¹⁴² Macdonald, S. (2013). Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today. In ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/287239780_Memorylands_Heritage_and_Identity_in_Europe_Today

¹⁴³ Van Der Laarse, R. (2005). Erfgoed en de constructie van vroeger. University of Amsterdam. https://pure.uva.nl/ws/files/62256824/63574_Laarse_R._van_de_Inleiding_BvV.pdf

3 Erfgoed aanbieden

3.1 Noden van leerkrachten om erfgoed in te kunnen zetten in hun lespraktijk

Om de noden van leerkrachten in kaart te brengen om erfgoed te integreren in de lespraktijk werden er interviews afgenomen aan de hand van een vragenlijst.¹⁴⁴

Voor deze bachelorproef werd een vragenlijst ingevuld door Kathelijne Van Gampelaere, leerkracht historisch bewustzijn/geschiedenis aan het Atheneum Lier Campus Louis Zimmer in de tweede en derde graad dubbele finaliteit. Zij heeft reeds 31 jaar ervaring in het onderwijs en gaf in het verleden ook PAV. Uit haar antwoorden blijkt dat erfgoed een belangrijke plaats inneemt binnen haar lespraktijk en dat zij erfgoed beschouwt als een krachtig middel om geschiedenis concreet, zichtbaar en herkenbaar te maken voor leerlingen.

Volgens Van Gampelaere helpt erfgoed om historische thema's dichter bij de leefwereld van leerlingen te brengen. Zij vertrekt hierbij bewust van lokale elementen, zoals monumenten, gebouwen, straatnamen en hun oorsprong. Daarnaast koppelt zij erfgoed aan actuele maatschappelijke thema's, zoals kolonialisme, restitutie van kunstwerken, oorlogserfgoed en herinneringseducatie. Ook bezoeken aan historische plaatsen, zoals Breendonk of de Dossin-kazerne, worden geïntegreerd in de lessen om geschiedenis tastbaar en betekenisvol te maken voor leerlingen.

Uit haar antwoorden bleek eveneens dat erfgoed volgens haar sterk verbonden is met historisch denken en burgerschapseducatie. Door te werken rond erfgoed leren leerlingen gebeurtenissen situeren in tijd en ruimte, kritisch nadenken over herinnering en historische beeldvorming en verschillende perspectieven vergelijken. Daarnaast worden ook andere sleutelcompetenties aangesproken, zoals identiteit en diversiteit, communicatieve vaardigheden, digitale competenties en sociale vaardigheden. Erfgoed wordt dus niet alleen gebruikt om historische kennis over te dragen, maar ook om leerlingen kritisch en maatschappelijk bewust te leren denken.

Verder geeft Van Gampelaere aan dat erfgoed een belangrijke bijdrage kan leveren aan de *sense of belonging* van leerlingen. Volgens haar kan erfgoed leerlingen helpen om verbanden te leggen tussen verleden en heden en om hun eigen identiteit beter te begrijpen, evenals die van anderen. Vooral wanneer erfgoed op een inclusieve en herkenbare manier wordt benaderd, kan dit bijdragen aan een sterker gevoel van verbondenheid met de eigen omgeving, familiegeschiedenis en cultuur. Zij benadrukt daarbij dat geschiedenis niet enkel gaat over grote wereldgebeurtenissen, maar ook over de leefwereld van leerlingen zelf.

¹⁴⁴ Vragenlijst bachelorproef mentoren

Tegelijkertijd blijkt ook dat er verschillende drempels bestaan om uitgebreider met erfgoed aan de slag te gaan binnen de lespraktijk. Hoewel de motivatie in grote mate aanwezig is, ervaart Van Gampelaere vooral een tekort aan tijd, concreet lesmateriaal, praktische werkvormen en ondersteuning rond gevoelige thema's. Zij geeft aan dat bestaand materiaal vaak te moeilijk is voor leerlingen en dat er nood is aan toegankelijke erfgoedbronnen, uitgewerkte lesfiches en bruikbare digitale toepassingen. Daarnaast wijst zij op het gebrek aan ruimte binnen het curriculum en op de nood aan bijkomende vormingen rond erfgoeddidactiek, herinneringseducatie en multiperspectiviteit.

Tot slot blijkt uit de antwoorden dat erfgoed volgens Van Gampelaere veel potentieel heeft binnen het onderwijs, zowel voor historisch denken als voor burgerschapseducatie. Om erfgoed echter sterker te integreren in de lespraktijk, zijn aangepaste werkvormen, evaluatievormen en didactische ondersteuning noodzakelijk.

Naast het gesprek met mevrouw Van Gampelaere werden er ook informele gesprekken gevoerd met andere mentoren geschiedenis, maar velen gaven aan te weinig tijd te hebben om de vragenlijst in te vullen en een interview te voeren. Wel werd daaruit duidelijk dat erfgoed dus bij velen iets is waar ze absoluut niet van wakker liggen of niet (bewust) mee bezig zijn.

De resultaten van deze bevragingen en dit onderzoek tonen echter aan dat erfgoededucatie heel wat kansen biedt om leerlingen kritisch, historisch en maatschappelijk bewust te leren denken, maar dat leerkrachten hiervoor voldoende ondersteuning en praktische handvaten nodig hebben.

3.2 Erfgoedwerkvormen

Dankzij de input van Kathelijne Van Gampelaere, leerkracht aan Atheneum Lier, konden er verschillende werkvormen worden uitgewerkt, waarmee leerkrachten aan de slag kunnen gaan. Het is duidelijk dat er nood is aan een tool om erfgoed in de klas te integreren op een meerstemmige wijze. Leerkrachten missen concreet en bruikbaar materiaal. Daarom werd er een online tool ontwikkeld, namelijk de website: erfgoedindeklas.be. Hierop zal dit onderzoek te vinden zijn alsook de uitgewerkte werkvormen om op meerstemmige wijze met erfgoed aan de slag te gaan in de les.

3.2.1 Erfgoedwandeling

Erfgoedwandelingen vormen een laagdrempelige en interactieve werkvorm waarbij leerlingen geschiedenis actief ontdekken binnen hun eigen omgeving. In plaats van geschiedenis uitsluitend vanuit handboeken of klassieke lessen te benaderen gaan leerlingen op stap om historische plaatsen, gebouwen, monumenten, straatnamen en andere erfgoedelementen te onderzoeken. Hierdoor wordt geschiedenis zichtbaar in het straatbeeld en ervaren leerlingen het verleden op een meer concrete en betekenisvolle manier. Deze werkvorm zorgt ervoor dat geschiedenis dichter aansluit bij de leefwereld van leerlingen, wat zou kunnen bijdragen aan een grotere betrokkenheid, een sterker historisch bewustzijn en een verhoogde *sense of belonging*.

De werkvorm start steeds met een voorbereidende les waarin het begrip erfgoed wordt uitgelegd. Tijdens deze introductie maakt de leerkracht duidelijk dat erfgoed veel breder is dan enkel oude gebouwen of musea. Leerlingen leren het verschil tussen onroerend erfgoed, zoals gebouwen en monumenten, roerend erfgoed, zoals objecten of kunstwerken en immaterieel erfgoed, zoals tradities, gebruiken en verhalen kennen. De leerkracht vertrekt hierbij vanuit herkenbare voorbeelden uit de omgeving en leefwereld van de leerlingen. Ook kan tijdens deze les aandacht besteed worden aan vragen zoals waarom bepaalde zaken bewaard blijven, wie beslist wat erfgoed is en hoe erfgoed soms controversieel kan zijn. Op die manier leren leerlingen al voor de wandeling nadenken over geschiedenis, herinnering en identiteit.

Na deze introductie wordt de erfgoedwandeling voorbereid. De leerkracht kiest een bestaande wandeling of stelt zelf een route samen die aansluit bij de leerdoelen en de leefwereld van de klas. Verschillende steden bieden reeds historische wandelingen aan die binnen deze werkvorm kunnen gebruikt worden. Zo biedt de Stad Lier verschillende erfgoedwandelingen aan waarbij leerlingen kennismaken met het rijke verleden van de stad. Tijdens deze wandelingen komen onder andere het begijnhof, religieus erfgoed, historische gebouwen en belangrijke gebeurtenissen uit de geschiedenis van Lier aan bod. Daarnaast bestaan er in Lier ook thematische wandelingen, zoals de heksentoer en de Spaanse wandeling. De heksentoer laat

leerlingen kennismaken met volksverhalen, bijgeloof en heksenprocessen uit het verleden.¹⁴⁵ Deze wandeling kan ook gekoppeld worden aan de werkvorm rond de Canon van Vlaanderen, aangezien de wandeling verwijst naar het verhaal van Cathelyne Van den Bulcke. Zij was een vrouw uit Nijlen die in de 17e eeuw beschuldigd werd van hekserij en uiteindelijk geëxecuteerd werd op de Grote Markt van Lier. Cathelyne Van den Bulcke werd opgenomen als venster in de Canon van Vlaanderen, omdat haar verhaal inzicht biedt in heksenvervolgingen, bijgeloof, religieuze spanningen en de werking van justitie in de vroegmoderne tijd.¹⁴⁶ Door tijdens de heksentoer aandacht te besteden aan haar verhaal leren leerlingen niet enkel over lokale geschiedenis, maar ook over bredere historische mechanismen, zoals uitsluiting, angst en stereotypering. Hierdoor overstijgt de wandeling het louter vertellen van volksverhalen en wordt het een ingang om kritisch na te denken over hoe samenlevingen omgaan met verschil en afwijkend gedrag.

De Spaanse wandeling focust op de Spaanse periode en de historische invloed hiervan op de stad.¹⁴⁷ Dergelijke initiatieven tonen hoe lokaal erfgoed op een toegankelijke en interactieve manier gebruikt kan worden om geschiedenis dichterbij de leerlingen te brengen. Ook in Brussel bestaan historische wandelingen, zoals de Bourgondische wandeling, waarbij leerlingen het Bourgondische verleden van de stad ontdekken en leren hoe Brussel zich historisch ontwikkelde tot een belangrijk politiek en economisch centrum. Dit gebeurt aan de hand van de Podwolk waarin Bart van Loo, ook gekend van podcast en boek *De Bourgondiërs*, die je meeneemt door de straten van Brussel.¹⁴⁸ Daarnaast biedt Antwerpen verschillende erfgoedroutes aan in verschillende wijken rond thema's zoals migratie, religie, de haven, de diamantwijk en de Tweede Wereldoorlog.¹⁴⁹

Ook Mechelen biedt interessante mogelijkheden voor erfgoedwandelingen binnen het geschiedenisonderwijs. Leerlingen kunnen er kennismaken met historisch erfgoed, zoals de Sint-Romboutskathedraal, de begijnhoven en de historische binnenstad, waardoor thema's, zoals religie, stadsontwikkeling en bestuur concreet zichtbaar worden.¹⁵⁰ Mechelen speelde bovendien een belangrijke politieke rol in de 16e eeuw als residentiestad van Margareta van Oostenrijk.¹⁵¹ Een bijzonder

¹⁴⁵ *Heksentoer*. (z.d.). Visit Lier. <https://www.visitlier.be/nl/doen/wandelen/heksentoer>

¹⁴⁶ Canon van Vlaanderen. (2026b, maart 17). *Cathelyne Van den Bulcke - Canon van Vlaanderen*. <https://www.canonvanvlaanderen.be/events/cathelyne-van-den-bulcke/>

¹⁴⁷ *Spaanse Wandeling*. (z.d.). Visit Lier. <https://www.visitlier.be/nl/doen/wandelen/spaanse-wandeling>

¹⁴⁸ *Bourgondische wandeling door Brussel - Recreatieve wandelroute*. (z.d.). RouteYou. <https://www.routeyou.com/nl-be/route/view/18577222>

¹⁴⁹ *Erfgoedwandeling: Wandelen langs villa's en paleizekes*. (z.d.). Antwerpen. <https://www.antwerpen.be/info/5ef437f3d534d22620418a31/erfgoedwandeling-wandelen-langs-villa-s-en-paleizekes>

¹⁵⁰ Visit Mechelen. (z.d.). Visit Mechelen. <https://visit.mechelen.be/>

¹⁵¹ *Paleis van Margareta van Oostenrijk*. (z.d.). Visit Mechelen. <https://visit.mechelen.be/paleis-van-margareta-van-oostenrijk-2>

waardevolle erfgoedlocatie is de Dossin-kazerne. Tijdens de Tweede Wereldoorlog fungeerde deze site als verzamel- en doorgangskamp van waaruit meer dan 25.000 Joden en Roma gedeporteerd werden. Vandaag is de Dossin-kazerne een memoriaal en museum rond de Holocaust en mensenrechten.¹⁵² Wandelingen rond deze site laten leerlingen kennismaken met thema's, zoals vervolging, discriminatie, collaboratie en herinneringscultuur. Hierdoor leren zij niet enkel over de Tweede Wereldoorlog, maar denken zij ook na over de maatschappelijke betekenis van geschiedenis en mensenrechten vandaag. Deze tijdperiode wordt echter behandeld binnen de derde graad, maar is toch het vermelden waard.

Niet alleen grote steden beschikken echter over bruikbaar erfgoed. Ook kleinere steden en dorpen hebben vaak een rijke geschiedenis die zichtbaar aanwezig is in gebouwen, straatnamen, monumenten, landschappen en lokale verhalen. Hierdoor kan een erfgoedwandeling bijna overal georganiseerd worden. Juist doordat leerlingen tijdens de wandeling werken rond plaatsen die zij kennen uit hun dagelijkse leven, wordt geschiedenis persoonlijker en herkenbaarder. Leerlingen ontdekken dat geschiedenis niet enkel gaat over internationale gebeurtenissen, maar ook verweven zit in hun eigen buurt, schoolomgeving en gemeenschap.

Tijdens de wandeling zelf gaan leerlingen actief aan de slag met erfgoed. Zij krijgen opdrachten waarbij ze historische plaatsen observeren, informatie verzamelen, verbanden leggen tussen verleden en heden en nadenken over de betekenis van bepaalde erfgoedelementen. Zo kunnen leerlingen bijvoorbeeld onderzoeken waarom een standbeeld geplaatst werd, welke functie een gebouw vroeger had of hoe een bepaalde plaats veranderd is doorheen de tijd. Ook kunnen zij foto's nemen, interviews afnemen of werken met digitale toepassingen zoals QR-codes. De leerkracht begeleidt de wandeling, maar de nadruk ligt op actief leren en zelfstandig ontdekken. Hierdoor worden leerlingen niet enkel passieve luisteraars, maar actieve onderzoekers van hun eigen omgeving.

Na afloop van de wandeling volgt een verwerkingsmoment waarin leerlingen reflecteren over wat ze geleerd en ervaren hebben. Dit kan gebeuren via een klasgesprek, een presentatie, een creatieve opdracht, een vlog, een fotoverslag of een reflectietekst. De leerlingen denken hierbij na over welke plaatsen hen het meest zijn bijgebleven, welke verhalen hen geraakt hebben en hoe erfgoed verbonden is met identiteit en herinnering. Ook kunnen leerlingen zelf een mini-erfgoedwandelingen ontwerpen voor medeleerlingen voor hun eigen buurt.

¹⁵² Kazerne Dossin. (z.d.). *Kazerne Dossin | Memoriaal, museum en onderzoekscentrum*. <https://kazernedossin.eu/>

Een belangrijke meerwaarde van deze werkvorm is dat ze niet enkel historisch inzicht stimuleert, maar ook kan bijdragen aan *sense of belonging* binnen de klasgroep. Doordat leerlingen hun eigen omgeving en lokale geschiedenis beter leren kennen, ontstaat er vaak meer waardering voor de gemeenschap waarin zij leven. Bovendien biedt de werkvorm ruimte om verschillende culturele achtergronden en perspectieven zichtbaar te maken. Erfgoed wordt zo niet enkel een manier om over het verleden te leren, maar ook een middel om leerlingen met elkaar en hun omgeving te verbinden.

Bovendien blijkt uit de afgenomen enquête dat leerlingen het aangenaam vinden om buiten het klaslokaal te leren en actieve werkvormen zoals uitstappen en wandelingen als boeiend en motiverend ervaren.

The screenshot shows a website page for 'Erfgoed in de klas'. At the top left is a logo with 'Aa' on a book icon. To the right are navigation links: 'Home', 'Onderzoek', 'Werkvormen', and 'Externe bronnen'. The main title is 'Erfgoedwandeling' in a large, bold font, with a subtitle 'Geschikt voor de eerste en tweede graad secundair' below it. The text describes the activity as a way to learn history through the environment. A list of three benefits is provided: I) Historisch bewustzijn, II) Betrokkenheid en motivatie, and III) Verbondenheid met hun omgeving. A photograph of a street sign for 'RUE DE L'ENSEIGNEMENT' and 'ONDERWIJSSTRAAT' is shown on the right side of the page.

Figuur 39: De werkvorm erfgoedwandeling op erfgoedindeklas.be

STAP 1

BEGRIIP 'ERFGOED' UITLEGGEN

Vooraleer leerlingen naar buiten gaan is het van belang dat ze weten wat het begrip 'erfgoed' inhoudt. Daarbij moeten ze de drie verschillende vormen van erfgoed kunnen onderscheiden.

- Onroerend erfgoed
- Roerend erfgoed
- Immaterieel erfgoed

Tijdens de erfgoedwandeling zullen ze voornamelijk in contact komen met onroerend en immaterieel erfgoed. Tenzij er naar een museum wordt gegaan. Dan kan er ook gemakkelijk roerend erfgoed bijkomen.

Geef hierbij als leerkracht vooral zelf de voldoende voorbeelden van de verschillende vormen van erfgoed.

Voorbeelden:

Een muurschildering op een gebouw valt onder onroerend erfgoed.

Een mondeling verteld verhaal over de heksenvervolgingen op het stadsplein valt onder immaterieel erfgoed. Net zoals bijvoorbeeld een parade zoals de Zinnekeparade in Brussel.

Wat is erfgoed?

Erfgoed is datgene wat we als samenleving ontvangen uit het verleden en willen doorgeven aan de generaties die na ons komen. We kunnen het onderverdelen in drie subcategorieën.

Onroerend erfgoed

Tastbaar erfgoed dat niet verplaatst kan worden.

Denk aan gebouwen, reuzenstenen, landschappen, ...

Roerend erfgoed

Tastbaar erfgoed dat verplaatst kan worden.

Denk aan kunst, voorwerpen, sierstukken, ...

Immaterieel erfgoed

Erfgoed dat niet tastbaar is.

Denk aan tradities, ambachten, gewoonten, dialecten, ...

Cultureel erfgoed

Roerend en immaterieel erfgoed vormen samen het cultureel erfgoed.

Figuur 40: De werkvorm erfgoedwandeling op erfgoedindeklas.be

STAP 2

WANDELING UITZOEKEN

Afhankelijk van de locatie van de school ga je als leerkracht op zoek naar een geschikte erfgoedwandeling. Denk na welke wandeling het beste zou aansluiten bij de doelen en leerstof. Je kan ervoor kiezen om een erfgoedwandeling op verplaatsing te doen of in de schoolomgeving. Een erfgoedwandeling kan evengoed in kleinere gemeenten waar erfgoed ook zichtbaar is in monumenten, gebouwen en lokale verhalen, maar dan moet je als leerkracht misschien zelf wat harder zoeken naar materiaal. Voor de grotere steden zijn namelijk al enorm veel erfgoedwandelingen uitgestippeld.

Hieronder een korte opsomming van enkele interessante erfgoedwandelingen.

Brussel

De mogelijkheden qua erfgoedwandelingen in Brussel zijn tamelijk eindeloos. Als hoofdstad draagt ze natuurlijk een rijke geschiedenis met zich mee die je om elke hoek wel kan terugvinden in het erfgoed.

De erfgoedwandeling die ons het meest verwonderde is de nieuwe Podwalk van Bart Van Loo genaamd 'Stoute Schoenen'. Hij neemt je mee door het Bourgondische Brussel en leidt je langs verschillende musea zoals het Coudenbergpaleis, het KBR-museum, het Broodhuis en het stadhuis. De Podwalk is gratis te beluisteren in de app.

Extra:

Het concept van de 'Podwalk' waarin je gegidst wordt in een podcast en terwijl moet wandelen bestaat niet enkel in Brussel. Arnhout Hauben heeft er verschillende uitgewerkt langs historische plaatsen in Vlaanderen. Kijk daar zeker dus eens tussen als je school zich niet in Brussel bevindt en je toch graag een Podwalk wil doen.

'Stoute Schoenen' Podwalk van Bart Van Loo in Brussel

Dwars door de Lage Landen VRT Podwalks van Arnout Hauben

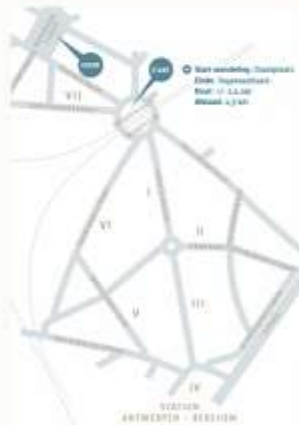
Figuur 41: De werkvorm erfgoedwandeling op erfgoedindeklas.be

Antwerpen

In Antwerpen kan een erfgoedwandeling gebeuren binnen verschillende buurten. Zelf vonden we de erfgoedwandeling in de Zurenborgwijk enorm leerrijk. De gebouwen op de Cogels-Osylei spreken ook tot de verbeelding en ademen geschiedenis. Dit is de ideale plek om het te hebben over erfgoed en kritisch over na te denken. Ga in gesprek met je leerlingen over het wonen in gebouwen die beschermd zijn.

Erfgoedwandeling: Wandelen langs villa's en paleizen

Andere wandelingen:

Erfgoedwandeling Antwerpen centrum

Erfgoedwandelingen Berendrecht, Zandvliet en Lillo

Erfgoedwandeling Het Zuid

Zelf gingen we aan de slag met een stadswandeling rond de Gouden Eeuw. Daarrond werkten we lesmateriaal uit dat kan gedownload worden via:

Stadswandeling bundel

Stadswandeling routes

Stadswandeling informatie

Figuur 42: De werkvorm erfgoedwandeling op erfgoedindeklas.be

Lier

Stad Lier biedt verschillende erfgoedwandelingen aan waarbij je leerlingen kunnen kennismaken met het rijke verleden van de stad. Tijdens deze wandelingen komen het begijnhof, religieus erfgoed, historische gebouwen en belangrijke gebeurtenissen aan bod. Daarnaast bestaan er in Lier ook thematische wandelingen zoals de heksentoeer en de Spaanse wandeling.

De heksentoeer laat je kennismaken met volksverhalen, bijgeloof en de heksenprocessen uit het verleden. Specifiek wordt daarbij het verhaal van Cathelyne Van den Bulcke behandeld. Een vrouw uit Nijlen die leefde in de 17e eeuw en geëxecuteerd werd op de Grote Markt van Lier onwille van vermoedens van hekserij.

Voor deze wandeling ontwikkelden we zelf ook lesmateriaal dat werd uitgetest met leerlingen. Hierbij werd er specifiek ingegaan op het venster van de Canon van Vlaanderen over Cathelyne van den Bulcke. Lees zeker eens het venster over Cathelyne Van den Bulcke via:

Canon van Vlaanderen: Cathelyne Van den Bulcke

Ons materiaal kan gedownload worden via:

Opdracht heksenvervolgving Cathelyne Van den Bulcke

Figuur 43: De werkvorm erfgoedwandeling op erfgoedindeklas.be

Mechelen

Ook Mechelen is een enorm interessante stad om een erfgoedwandeling te plannen met je leerlingen omwille van haar rijke geschiedenis. De koppeling met *sense of belonging* kan hierbij ook gemaakt worden aan de hand van Margaretha van Oostenrijk. Wat ook opmerkelijk is bij deze wandeling is dat het hierbij gaat om een toegankelijke erfgoedwandeling. Ook als je dus minder mobiel bent of in een rolstoel zit kun je de wandeling doen.

Je kan het dus hebben over maatschappelijke thema's zoals de rol van de vrouw in de samenleving of mensen met een beperking en hierover discussiëren met de leerlingen. Hoe voelen zij zich in de maatschappij? Hoe is het gesteld met hun *sense of belonging* en komt die in het gedrag?

De erfgoedwandeling van Mechelen kan geraadpleegd worden via:

Toegankelijke erfgoedwandeling Mechelen

Figuur 44: De werkvorm erfgoedwandeling op erfgoedindeklas.be

STAP 3 WANDELING UITVOEREN

Tijdens de wandeling gaan leerlingen actief aan de slag met opdrachten. Ze observeren, verzamelen informatie en leggen verbanden tussen verleden en heden. Mogelijke opdrachten die je de leerlingen tijdens de wandeling kan laten doen:

- Leerlingen laten onderzoeken waarom een monument geplaatst werd. Wat is bijvoorbeeld het belang van deze persoon geweest in de geschiedenis? Waarom krijgt die een standbeeld?
- Achterhalen welke functie een gebouw vroeger had. Misschien schuilt er wel meer geschiedenis achter een gevel dan je dacht, terwijl je er elke dag voorbij loopt!
- Foto's nemen erfgoedelementen documenteren
- Werken met QR-codes of digitale bronnen
- Laten luisteren naar een Podwalk en daarbij vragen invullen
- Interviews afnemen of lokale verhalen verzamelen
- Een video maken en de geschiedenis naspelen.

"De leerlingen worden zo geen passieve luisteraars, maar actieve onderzoekers van hun omgeving."

Figuur 45: De werkvorm erfgoedwandeling op erfgoedindeklas.be

STAP 4

REFLECTEREN & VERWERKEN

Na de wandeling moeten leerlingen hun inzichten ook verwerken en erover reflecteren binnen de klas. Zo kan jij als leerkracht de kwaliteit van hun werk beoordelen en nagaan of iedereen mee is met de leerstof rond erfgoed. Dit kan ook op verschillende manieren gebeuren, zoals:

- Een klasgesprek
- Een presentatie
- Een fotoverslag of vlog
- Een creatieve opdracht
- Een reflectietekst
- Een zelf ontworpen mini-erfgoedwandeling

Wie kiest voor deze laatste, mag ons altijd contacteren voor vragen of als dit goed is gelukt. We kijken ernaar uit om de website steeds verder uit te breiden met meer materiaal.

Figuur 46: De werkvorm erfgoedwandeling op erfgoedindeklas.be

EVALUATIEMATRIX

CRITERIUM	RUIM VOLDOENDE	VOLDOENDE	BIJNA VOLDOENDE	ONVOLDOENDE
Begrip van erfgoed	De leerling begrijpt wat erfgoed is en kan duidelijk onderscheid maken tussen onroerend, roerend en immaterieel erfgoed. De leerling past dit correct toe op erfgoedobjecten uit de wandeling en legt uit tot welke categorie ze behoren.	De leerling begrijpt wat erfgoed is en benoemt correct tot welke categorie elementen behoren, maar de uitleg is beperkt of niet volledig uitgewerkt.	De leerling toont een basiskennis van erfgoed maar maakt fouten bij het onderscheiden van de categorieën of is onzeker in de koppeling met de waargenomen elementen.	De leerling toont weinig of geen begrip van het concept erfgoed en kan de elementen uit de wandeling niet plaatsen binnen een categorie.
Uitvoeren opdrachten op de erfgoedwandeling	De leerling voert alle opdrachten actief en zorgvuldig uit. Hij/zij observeert gericht, verzamelt informatie, legt verbanden tussen verleden en heden en werkt enthousiast mee. De houding is respectvol tegenover de omgeving en medeleerlingen.	De leerling voert de opdrachten uit en werkt mee aan de wandeling. De observaties zijn correct maar blijven soms oppervlakkig. De houding is overwegend positief.	De leerling voert de opdrachten gedeeltelijk uit. De medewerking is wisselend en de observaties zijn onvolledig. De betrokkenheid is niet altijd zichtbaar.	De leerling voert de opdrachten nauwelijks of niet uit. Er is weinig interesse of medewerking tijdens de wandeling. De houding is storend voor de groep of de omgeving.

Plaknotit

Figuur 47: De werkvorm erfgoedwandeling op erfgoedindeklas.be

Verwerkingsopdracht in de klas	De leerling werkt de verwerkingsopdracht (bv. reflectietekst, fotoverslag, creatieve opdracht of klasgesprek) zelfstandig en correct uit. De opdracht toont een duidelijke verwerking van de wandeling en is creatief en volledig uitgewerkt.	De leerling werkt de verwerkingsopdracht grotendeels correct uit en integreert inzichten uit de wandeling, al zijn er kleine fouten of is de uitwerking niet volledig afgewerkt.	De leerling heeft een poging gedaan tot de verwerkingsopdracht, maar de uitwerking bevat fouten of is onvolledig. De link met de wandeling is niet altijd duidelijk.	De leerling heeft de verwerkingsopdracht niet of nauwelijks uitgewerkt. Er is geen zinvolle integratie van de ervaringen uit de wandeling.
Taal	De leerling presenteert vloeiend en gestructureerd, gebruikt een gepaste en gevarieerde woordenschat, en spreekt helder en verstaanbaar. De presentatie is goed opgebouwd en boeit het publiek.	De leerling presenteert begrijpelijk en gestructureerd. De woordkeuze is gepast, al zijn er soms aarzelingen of herhalingen. De boodschap komt duidelijk over.	De presentatie is begrijpelijk maar onvolledig of ongestructureerd. De leerling heeft moeite met woordkeuze of vloeiendheid, waardoor de boodschap niet altijd helder overkomt.	De leerling heeft grote moeite om zich verstaanbaar uit te drukken. De presentatie mist structuur en de boodschap is moeilijk te volgen.

Figuur 48: De werkvorm erfgoedwandeling op erfgoedindeklas.be

LESDOELEN

Aan te koppelen sleutelcompetenties: SC 8, 16

Aan deze werkvorm kan zelfs de sleutelcompetentie 9, rond ruimtelijk inzicht gekoppeld worden in samenwerking met het vak aardrijkskunde door leerlingen te laten navigeren aan de hand van een kaart

De leerlingen onderscheiden de 3 vormen van erfgoed met elkaar, namelijk onroerend, roerend en immaterieel erfgoed. (08.08)

De leerlingen reflecteren over de waarheid van historische verhalen aan de hand van bronnen die vallen onder immaterieel en onroerend erfgoed. (08.09. & 16.02.)

De leerlingen navigeren zich in hun eigen schoolomgeving aan de hand van een kaart. (09.07.)
*Extra uitdaging: (...) aan de hand van een **historische** kaart*

De leerlingen verwerken de verworven inzichten op een creatieve manier om zo hun eigen beleving rond het erfgoed te verwerken (16.03.)

Met dank aan AP Hogeschool en Vicky Colman © 2026 Erfgoed in de klas

Figuur 49: De werkvorm erfgoedwandeling op erfgoedindeklas.be

3.2.2 Mijn erfgoed in een object

Deze werkvorm is gemakkelijk te integreren binnen verschillende vakken en toont dus dat erfgoed ook buiten het vak 'geschiedenis' kan onderwezen worden. Hierbij wordt er aan de slag gegaan met roerend en cultureel erfgoed.

'Mijn erfgoed in een object' is een werkvorm die verspreid wordt over een langere periode. Hierbij wordt er een planning opgemaakt aan het begin van het schooljaar van alle objecten. Leerlingen brengen telkens om de beurt een object mee naar school dat hun erfgoed en cultuur representeert. Aan het begin van elke les worden er dus telkens een 2 tot 5-tal minuutjes tijd genomen voor een korte presentatie. Daarop worden leerlingen uiteraard ook geëvalueerd.

Zoals al vermeld werd hoeft dit dus niet elke geschiedenisles te gebeuren. Best moet de eerste les wel starten in de geschiedenisles, waarbij de leerkracht uitlegt wat erfgoed is. Bij een goed opgemaakte planning, kan dit erfgoed in elk vak aan bod komen en kunnen collega's dit dus ook (kort) evalueren.

Een leerling kan bijvoorbeeld een gerecht meebrengen tijdens de les gezondheidsopvoeding dat kan gedeeld worden met de klas. Daarbij horend vertelt de leerling dan over de culturele achtergrond van het gerecht. In de lessen muziek kan de leerling een muziekinstrument meebrengen dat typisch is voor zijn/ haar cultuur.

Om de *sense of belonging* niet in gevaar te brengen kan er best op voorhand een gesprek gebeuren over wat er mogelijk is en wat niet. Als leerlingen niet de middelen hebben om een object mee te brengen, kan het misschien met gewoon een afbeelding of kan de leerkracht of school helpen.

The screenshot shows a website page with a light orange background. At the top left is a logo with 'Aa' in a square. To its right is a navigation menu with 'Home', 'Onderzoek', 'Werkvormen', and 'Externe bronnen'. Below the logo is the text 'Erfgoed in de klas'. The main heading is 'Mijn erfgoed in een object' in a large, dark font, followed by 'Geschikt voor de eerste en tweede graad secundair' in a smaller, orange font. Below this is a paragraph of text: 'Mijn erfgoed in een object is een werkvorm die verspreid wordt over een langere periode. Hierbij wordt er een planning opgemaakt aan het begin van het schooljaar van alle objecten. Leerlingen brengen telkens om de beurt een object mee naar school dat hun erfgoed representeert en hun cultuur. Aan het begin van elke les worden er dus telkens een 2 tot 5-tal minuutjes de tijd genomen voor een korte presentatie. Daarop worden leerlingen uiteraard ook geëvalueerd.'

Figuur 50: De werkvorm erfgoed in een object op erfgoedindeklas.be

STAP 1

BEGRIIP 'ERFGOED'

UITLEGGEN

Vooraleer leerlingen een object kunnen meebrengen is het van belang dat ze weten wat het begrip 'erfgoed' inhoudt. Daarbij moeten ze de drie verschillende vormen van erfgoed kunnen onderscheiden.

- Onroerend erfgoed
- Roerend erfgoed
- Immaterieel erfgoed

Erfgoed in een object suggereert dus meteen al dat het zal gaan over roerend erfgoed. Als leerkracht stel je best voor dat ze breder mogen denken.

Geef hierbij vooral zelf heel veel voorbeelden. De beste tip is om zelf een voorbeeldpresentatie te geven, zodat leerlingen ook weten wat er van hen verwacht wordt.

Voorbeelden.

Een leerling die een foto meebrengt van een gebouw kan gebruikt worden om onroerend erfgoed te bespreken.

Kledij van een bepaalde cultuur kan worden gezien als roerend, maar ook als immaterieel erfgoed.

Wat is erfgoed?

Erfgoed is datgene wat we als samenleving ontvangen uit het verleden en willen doorgeven aan de generaties die na ons komen. We kunnen het onderverdelen in drie subcategorieën.

Onroerend erfgoed

Tastbaar erfgoed dat niet verplaatst kan worden.

Denk aan gebouwen, monumenten, landschappen, ...

Roerend erfgoed

Tastbaar erfgoed dat verplaatst kan worden.

Denk aan kunst, voorwerpen, voorlügen, ...

Immaterieel erfgoed

Erfgoed dat niet tastbaar is.

Denk aan tradities, ambachten, gewoonten, dialecten, ...

Cultureel erfgoed

Roerend en immaterieel erfgoed vormen samen het cultureel erfgoed.

Figuur 51: De werkvorm erfgoed in een object op erfgoedindeklas.be

Oefeningen in deze eerste les

Doe in deze eerste les eens een oefening waarbij leerlingen verdeeld worden in 3 groepen. Elke groep zoekt erfgoed op binnen hun categorie dat zich bevindt in de stad waar ze naar school gaan.

Laat hen daarnaast discussiëren over hoe erfgoed ook controversieel kan zijn. Je kan er ook voor kiezen om eens de Canon van Vlaanderen te bekijken en na te denken wat zij vinden dat er mist.

Figuur 52: De werkvorm erfgoed in een object op erfgoedindeklas.be

STAP 2

VOLGORDE OPSTELLEN VAN LEERLINGEN

Deze werkvorm hoeft dus niet elke geschiedenisles te gebeuren. Maak als leerkracht of als team een volgorde op van leerlingen waarbij ze al op voorhand moeten beslissen welk object ze willen meebrengen en over welk soort erfgoed het gaat. Bij een goed opgemaakte planning, kan de objectpresentatie quasi in elk vak aan bod komen en kunnen collega's dit dus ook (kort) evalueren.

Een leerling kan bijvoorbeeld een gerecht meebrengen tijdens de les gezondheidsopvoeding dat kan gedeeld worden met de klas. Daarbij horend vertelt de leerling dan over de culturele achtergrond van het gerecht. In de lessen muziek kan de leerling een muziekinstrument meebrengen dat typisch is voor zijn/ haar cultuur. Dit kan dan vervolgens geïntegreerd worden in het nummer dat ze zullen spelen. Tijdens een wiskundeles kunnen leerlingen een afbeelding meebrengen van een gebouw (immaterieel erfgoed dus) en kan er aan de slag gegaan worden met berekeningen over het gebouw.

Tip

Om de sense of belonging niet in gevaar te brengen kan er best op voorhand een gesprek gebeuren over wat er mogelijk is en wat niet. Als leerlingen niet de middelen hebben om een object mee te brengen, kan het misschien met gewoon een afbeelding of kan de leerkracht of school helpen.

Figuur 53: De werkvorm erfgoed in een object op erfgoedindeklas.be

STAP 3 PRESENTATIES

Leerlingen presenteren dan uiteindelijk hun erfgoed in de vorm van een object. Laat hen creatief zijn qua vormgeven. Ze brengen sowieso een object mee, maar voor hun presentatie kan dit in verschillende vormen. Het vertellen van een verhaal, een video, foto's in een presentatie, ...

Uitdaging

Je kan er dan als leerkracht ook voor kiezen om de leerlingen tijdens hun presentaties ook telkens een oefening te laten uitwerken voor het vak waarin ze aan de slag gaan. Zo gaan zij aan de slag als leerkracht en moeten ze (met hulp van de leerkracht eventueel) kort even lesgeven. Dit neemt dan wel meer tijd in beslag natuurlijk. In de les muziek leren ze zo bijvoorbeeld een lied aan in hun taal of van hun achtergrond. Bij wiskunde werken ze een oefening uit over de oppervlakte van het gebouw.

Figuur 54: De werkvorm erfgoed in een object op erfgoedindeklas.be

EVALUATIEMATRIX

CRITERIUM	RUIM VOLDOENDE	VOLDOENDE	BIJNA VOLDOENDE	ONVOLDOENDE
Begrip van erfgoed	De leerling begrijpt wat erfgoed is en kan duidelijk onderscheid maken tussen onroerend, roerend en immaterieel erfgoed. De leerling past dit toe op het meegebrachte object en legt uit tot welke categorie het behoort.	De leerling begrijpt wat erfgoed is en benoemt correct tot welke categorie het object behoort, maar de uitleg is beperkt of niet volledig uitgewerkt.	De leerling toont een basiskennis van erfgoed maar maakt fouten bij het onderscheiden van de categorieën of is onzeker in de koppeling met het eigen object.	De leerling toont weinig of geen begrip van het concept erfgoed en kan het object niet plaatsen binnen een categorie.
Link met culturele achtergrond	De leerling legt een rijke en persoonlijke link tussen het object en de eigen culturele achtergrond. De culturele betekenis wordt helder en enthousiast toegelicht met concrete voorbeelden of verhalen.	De leerling legt een duidelijke link tussen het object en de eigen cultuur, maar de uitleg blijft eerder oppervlakkig of algemeen zonder veel persoonlijke context.	De leerling maakt een link met de eigen cultuur, maar deze is vaag of niet overtuigend uitgelegd. De verbinding tussen het object en de culturele achtergrond is niet altijd duidelijk.	De leerling maakt geen of nauwelijks een link tussen het object en de eigen culturele achtergrond. De presentatie gaat niet in op de culturele betekenis.
Taal	De leerling presenteert vloeiend en gestructureerd, gebruikt een gepaste en gevarieerde woordenschat, en spreekt helder en verstaanbaar. De presentatie is goed opgebouwd en boeit	De leerling presenteert begrijpelijk en gestructureerd. De woordkeuze is gepast, al zijn er soms aarzelingen of herhalingen. De boodschap komt duidelijk over.	De presentatie is begrijpelijk maar onvolledig of ongestructureerd. De leerling heeft moeite met woordkeuze of vloeiendheid, waardoor de boodschap niet altijd helder overkomt.	De leerling heeft grote moeite om zich verstaanbaar uit te drukken. De presentatie mist structuur en de boodschap is moeilijk te volgen.

Figuur 55: De werkvorm erfgoed in een object op erfgoedindeklas.be

Taal	De leerling presenteert vloeiend en gestructureerd, gebruikt een gepaste en gevarieerde woordenschat, en spreekt helder en verstaanbaar. De presentatie is goed opgebouwd en boeit het publiek.	De leerling presenteert begrijpelijk en gestructureerd. De woordkeuze is gepast, al zijn er soms aarzelingen of herhalingen. De boodschap komt duidelijk over.	De presentatie is begrijpelijk maar onvolledig of ongestructureerd. De leerling heeft moeite met woordkeuze of vloeiendheid, waardoor de boodschap niet altijd helder overkomt.	De leerling heeft grote moeite om zich verstaanbaar uit te drukken. De presentatie mist structuur en de boodschap is moeilijk te volgen.
Extra: uitgewerkte oefening	<i>De leerling werkt een vakgebonden oefening zelfstandig en correct uit (bv. oppervlakteberekening, lied in eigen taal). De oefening is creatief ingevuld en goed geïntegreerd in de presentatie.</i>	<i>De leerling werkt de oefening grotendeels correct uit en integreert ze in de presentatie, al zijn er kleine fouten of is de uitwerking niet volledig afgewerkt.</i>	<i>De leerling heeft een poging gedaan tot de oefening, maar de uitwerking bevat fouten of is onvolledig. De link met de presentatie is niet altijd duidelijk.</i>	<i>De leerling heeft de oefening niet of nauwelijks uitgewerkt. Er is geen zinvolle integratie in de presentatie.</i>

LESDOELEN

Aan te koppelen sleutelcompetenties: SC 7, 8, 16

(Kan natuurlijk bijna gekoppeld worden aan elke sleutelcompetentie afhankelijk van welke vakken gekozen worden.)

De leerlingen onderscheiden de 3 vormen van erfgoed met elkaar, namelijk onroerend, roerend en immaterieel erfgoed. (bv. 08.08)

De leerlingen linken erfgoed aan hun eigen culturele achtergrond. (bv. 16.02 & 16.03)

De leerlingen gaan respectvol in dialoog over elkaars objecten en bijhorende culturele achtergrond. (bv. 07.02 & 07.03 & 07.04)

Figuur 56: De werkvorm erfgoed in een object op erfgoedindeklas.be

3.2.3 Erfgoedjournaal

Erfgoed is een enorm actueel onderwerp omdat het continu in verandering is. Om de leerlingen dit te laten ervaren hebben we de werkvorm *erfgoedjournaal* uitgewerkt.

De werkvorm is niet ingewikkeld en laat voor de leerlingen veel vrijheid en creativiteit toe. Als een leerkracht dit wil toepassen in de lessen moeten ze dit vroeg op het jaar introduceren. De leerlingen moeten uiteraard eerst in contact komen met erfgoed, de definitie ervan krijgen en echt aan het werk gaan met voorbeelden. Zodra dit duidelijk is voor de leerlingen kan de leerkracht deze werkvorm toepassen.

Elke maand vindt er een erfgoedjournaal plaats aan het begin van een geschiedenisles. Je kan dan steeds een vast moment afspreken zoals: Elke eerste les geschiedenis van de maand kijken we naar het erfgoedjournaal. De werkvorm laat je dus best verlopen gedurende vijf á zes maanden. Stel dat je twintig leerlingen in de klas hebt, dan maak je vijf groepjes van vier leerlingen. Elke maand presenteert één groep dan hun erfgoedjournaal.

Leerlingen kiezen daarbij zelf welk erfgoed ze gebruiken in hun erfgoedjournaal. Laat hen uitleggen in het journaal waarom ze kozen voor dit nieuws over erfgoed. Ze bespreken dan erfgoed dat de maand ervoor in de actualiteit kwam. Daarvoor is dus een goede planning nodig. De video zelf heeft een duurtijd van 5 á 10 minute. Denk op voorhand na hoeveel vormen van erfgoed je wil dat de leerlingen bespreken.

Om het journaal nog creatiever te maken kunnen de leerlingen bijvoorbeeld een video maken terwijl ze langs onroerend erfgoed fietsen waar ze elke dag voorbij komen. Zo wordt het nog tastbaarder en concreter. Net als in een echt journaal bevat de video ook fragmenten met concreet veldonderzoek door de leerlingen waarbij het erfgoed ook getoond wordt. Dit kan ook zijn door een museumbezoek bijvoorbeeld. Er kan nog een extra dimensie aan toegevoegd worden waarbij leerlingen aan het einde van het journaal moeten kunnen uitleggen of ze vinden dat het gekozen erfgoed wel erfgoed moet zijn en wat het (historisch) belang ervan is. Zo wordt hun kritisch denken aangewakkerd.

Erfgoedjournaal

Geschied voor de tweede graad secundair

Net zoals de werkvorm *Mijn erfgoed in een object* is dit er eentje die verloopt over een langere tijdspanne. Erfgoed komt regelmatig voor in de actualiteit. Dit kan in verschillende vormen zijn. Erfgoed is dan ook een nuttige manier om leerlingen de actualiteit te laten volgen. Ze kiezen zelf wat ze interessant en belangrijk vinden in hun eigen maandelijks journaal en delen dit met hun medeleerlingen. Hierbij moeten ze dus creatief aan de slag met erfgoed.

Figuur 57: De werkvorm erfgoedjournaal op erfgoedindeklas.be

STAP 1

BEGRIIP 'ERFGOED' UITLEGGEN

Leerlingen moeten weten wat het begrip 'erfgoed' inhoudt vooraleer ze dit kunnen herkennen en selecteren in de actualiteit. Daarbij moeten ze de drie verschillende vormen van erfgoed kunnen onderscheiden.

- Onroerend erfgoed
- Roerend erfgoed
- Immaterieel erfgoed

Het erfgoedjournaal kan dus gaan over elke vorm van erfgoed.

Geef hierbij vooral zelf heel veel voorbeelden van erfgoed in de actualiteit. De beste tip is om zelf een voorbeeldjournaal te geven, zodat leerlingen ook weten wat er van hen verwacht wordt.

Voorbeelden:

Onroerend erfgoed = De brand van de kathedraal van de Notre-Dame in Parijs

Roerend erfgoed = De restauratie van een bekend kunstwerk (vb. Het Lam Gods van Jan van Eyck)

Immaterieel erfgoed = De reuzenstoet in Bergerhout

Wat is erfgoed?

Erfgoed is datgene wat we als samenleving ontvangen uit het verleden en willen doorgeven aan de generaties die na ons komen. We kunnen het onderverdelen in drie subcategorieën:

Onroerend erfgoed

Tastbaar erfgoed dat niet verplaat kan worden.

Denk aan gebouwen, monumenten, landschappen, ...

Roerend erfgoed

Tastbaar erfgoed dat verplaat kan worden.

Denk aan kunst, voorwerpen, voertuigen, ...

Immaterieel erfgoed

Erfgoed dat niet tastbaar is.

Denk aan tradities, ambachten, gewoonten, dialecten, ...

Cultureel erfgoed

Roerend en immaterieel erfgoed vormen samen het cultureel erfgoed.

Figuur 58: De werkvorm erfgoedjournaal op erfgoedindeklas.be

STAP 2

VOLGORDE OPSTELLEN VAN LEERLINGEN

De werkvorm laat je best verlopen gedurende 5 à 6 maanden. Stel dat je 20 leerlingen in de klas hebt maak je dan groepjes van 4 leerlingen. Elke maand presenteert 1 groep dan hun *erfgoedjournaal*.

Leerlingen kiezen daarbij zelf welk erfgoed ze gebruiken in hun *erfgoedjournaal*. Laat hen uitleggen in het journaal waarom ze kozen voor dit nieuws over erfgoed. Ze kiezen dan erfgoed dat de maand ervoor in de actualiteit kwam. Daarvoor is een goede planning dus nodig.

Om het journaal nog creatiever te maken kunnen de leerlingen bijvoorbeeld een video maken terwijl ze langs het onroerend erfgoed fietsen waar ze elke dag langskomen. Zo wordt het nog tastbaarder en beter. Net als in een echt journaal zitten er dus fragmenten in waar de leerlingen ook effectief op veldonderzoek gaan. Ze moeten dus minstens één deel in de video hebben waarbij ze het erfgoed tonen. Dit kan ook zijn door een museumbezoek bijvoorbeeld.

Extra uitdaging: Je kan leerlingen in het journaal laten beargumenteren waarom het wel of niet van belang is dat dit erfgoed is. Zo wordt hun historisch denken geprikkeld.

Figuur 59: De werkvorm erfgoedjournaal op erfgoedindeklas.be

STAP 3

ERFGOEDJOURNAAL

Elke maand vindt er een *erfgoedjournaal* plaats van elke groep. Elke groep heeft dus een journaal gemaakt in de vorm van een video. Deze worden getoond aan het begin of einde van een les geschiedenis. Je kan dan steeds een vast moment afspreken zoals: Elke eerste les geschiedenis in de maand kijken we naar het *erfgoedjournaal*.

De video zelf moet tussen de 5 à 10 minuten duren. Denk op voorhand na hoeveel vormen van erfgoed je wil dat de leerlingen bespreken. Wil je dit verdelen zodat de groepen afwisselend werken rond één soort vorm van erfgoed? Of moet er juist in elk journaal van elke vorm van erfgoed één nieuwsfeit bijzitten? Het erfgoed moet wel sowieso de vorige maand in het nieuws zijn gekomen.

Er kan nog een extra dimensie aan toegevoegd worden waarbij leerlingen aan het einde van het journaal moeten kunnen uitleggen of ze vinden dat het gekozen erfgoed wel erfgoed moet zijn en wat het (historisch) belang ervan is. Zo wordt hun kritisch denken aangewakkerd.

Enkele voorbeelden van nieuwsfeiten over erfgoed die zouden kunnen verwerkt worden in het *erfgoedjournaal*:

Regio Lier
Zimmertoren in Lier krijgt restauratie voor 100e verjaardag: "Klaar maken voor de toekomst"
0 do 25 mei

Regio Zeven-Windesheim - Zeijndrecht
Arts uit Zwijndrecht geeft 'armenslaper' uit 1692 terug aan gemeente: "Verre voorloper van OCMW"
0 do 25 mei

Regio Sint-Truiden

Sint-Truiden haalt fruitreuzen van onder het stof: nieuwe Reuzengilde moet ze weer oplappen

0 do 25 mei

Figuur 60: De werkvorm erfgoedjournaal op erfgoedindeklas.be

EVALUATIEMATRIX

CRITERIUM	RUIM VOLDOENDE	VOLDOENDE	BIJNA VOLDOENDE	ONVOLDOENDE
Begrip van erfgoed	De leerling begrijpt wat erfgoed is en kan duidelijk onderscheid maken tussen onroerend, roerend en immaterieel erfgoed. De leerling past dit correct toe op het gekozen erfgoed en legt uit tot welke categorie het behoort.	De leerling begrijpt wat erfgoed is en benoemt correct tot welke categorie het gekozen erfgoed behoort, maar de uitleg is beperkt of niet volledig uitgewerkt.	De leerling toont een basiskennis van erfgoed maar maakt fouten bij het onderscheiden van de categorieën of is onzeker in de koppeling met het gekozen erfgoed.	De leerling toont weinig of geen begrip van het concept erfgoed en kan het gekozen erfgoed niet plaatsen binnen een categorie.
Keuze van het erfgoed	Het gekozen erfgoed is duidelijk erfgoed, kwam die maand in de actualiteit voor en heeft een duidelijke link met de eigen omgeving of leefwereld van de leerling. De keuze is goed verantwoord en relevant.	Het gekozen erfgoed is erfgoed en heeft een link met de actualiteit van die maand, maar de verbinding met de eigen omgeving of leefwereld is minder uitgewerkt.	Het gekozen erfgoed is twijfelachtig als erfgoed, de link met de actualiteit is niet duidelijk of de keuze is weinig relevant voor de eigen omgeving of leefwereld.	Het gekozen onderwerp is geen erfgoed, heeft geen link met de actualiteit van die maand of de keuze is niet verantwoord.

Figuur 61: De werkvorm erfgoedjournaal op erfgoedindeklas.be

Onderbouwing	De leerling legt duidelijk en overtuigend uit waarom het gekozen onderwerp erfgoed is en waarom zij hier specifiek voor kozen. De argumentatie is goed onderbouwd, persoonlijk en toont historisch inzicht.	De leerling legt uit waarom het gekozen onderwerp erfgoed is en motiveert de keuze, maar de argumentatie is niet altijd even overtuigend of volledig uitgewerkt.	De leerling geeft een beperkte of vage motivering waarom het onderwerp erfgoed is of waarom zij dit kozen. De onderbouwing is onvolledig of niet altijd overtuigend.	De leerling geeft geen of nauwelijks een motivering voor de erfgoedkeuze. Er is geen argumentatie waarom het erfgoed is of waarom zij dit kozen.
Taal	De leerling presenteert vloeiend en gestructureerd, gebruikt een gepaste en gevarieerde woordenschat, en spreekt helder en verstaanbaar. De presentatie is goed opgebouwd en boeit het publiek.	De leerling presenteert begrijpelijk en gestructureerd. De woordkeuze is gepast, al zijn er soms aarzelingen of herhalingen. De boodschap komt duidelijk over.	De presentatie is begrijpelijk maar onvolledig of ongestructureerd. De leerling heeft moeite met woordkeuze of vloeiendheid, waardoor de boodschap niet altijd helder overkomt.	De leerling heeft grote moeite om zich verstaanbaar uit te drukken. De presentatie mist structuur en de boodschap is moeilijk te volgen.

Figuur 62: De werkvorm erfgoedjournaal op erfgoedindeklas.be

Creativiteit	Het erfgoedjournaal is creatief en origineel vormgegeven (bv. een video met veldonderzoek, een museumbezoek of een originele invalshoek). De leerling toont duidelijk eigen initiatief en gaat verder dan het minimum.	Het erfgoedjournaal is verzorgd en toont enige creativiteit in de uitwerking. De vorm is gevarieerd maar blijft soms dicht bij het verwachte minimum.	Het erfgoedjournaal is beperkt creatief uitgewerkt. De vorm is eenvoudig en weinig origineel. Er is weinig eigen inbreng zichtbaar.	Het erfgoedjournaal is niet of nauwelijks creatief uitgewerkt. De vorm is zeer minimaal en toont geen eigen initiatief of originaliteit.
--------------	--	---	---	--

LESDOELEN

Aan te koppelen sleutelcompetenties: SC 7, 8, 16

De leerlingen onderscheiden de 3 vormen van erfgoed met elkaar, namelijk: onroerend, roerend en immaterieel erfgoed. (08.08)

De leerlingen linken erfgoed aan de actualiteit vanuit hun eigen interesse en leefwereld. (07.04, 16.01, 16.02, 16.03)

De leerlingen verwerken hun gekozen erfgoed op een creatieve manier in een erfgoedjournaal (08.01, 08.05, 16.01)

Figuur 63: De werkvorm erfgoedjournaal op erfgoedindeklas.be

3.2.4 Erfgoed in de Canon Van Vlaanderen

De Canon van Vlaanderen biedt veel mogelijkheden om aan de slag te gaan met erfgoed. Daarom werden er drie verschillende werkvormen uitgewerkt rond de canon om het kritisch historisch denken van leerlingen aan te wakkeren. De werkvormen bieden veel ruimte voor meerstemmigheid. De meeste geschikte vensters uit de canon bevinden zich op het niveau van de tweede graad secundair onderwijs.

Eerst en vooral begint de leerkracht met de leerlingen het begrip erfgoed grondig uit te leggen zodat de leerlingen begrijpen wat dit inhoudt. Geef een introductieles over de Canon van Vlaanderen. Leg als leerkracht de verschillende vormen van erfgoed uit en laat hun dit ook oefenen. Geef leerlingen een aantal vensters uit de canon waarover ze moeten zeggen of het om onroerend, roerend of immaterieel erfgoed gaat. Dit hoeft niet per se binnen de tijdsperiodes van de tweede graad. Discussieer alvast eens over de Canon van Vlaanderen. Wat vinden leerlingen van deze Canon van Vlaanderen? Is een canon iets dat nodig is? Welk venster sprak hen zelf het meest aan? Dit gaat het voor hun ook gemakkelijker maken om aan de slag te gaan met de canon.

Vervolgens kies je een van volgende besproken werkvormen.

Met de eerste werkvorm zullen de leerlingen zelf aan de slag gaan met de Canon van Vlaanderen in de vorm van presentaties.¹⁵³ De Canon biedt 60 vensters met bruikbare historische bronnen met telkens een duidelijke en leerlingvriendelijke tekst die uitleg geeft over de bron en het belang ervan. De bronnen zijn chronologisch geordend waardoor het navigeren van de site makkelijk is voor de leerlingen.

De leerlingen kiezen nu elk een venster uit de Canon van Vlaanderen dat past binnen de gegeven tijdsperiode. De leerkracht geeft de leerlingen volgende vragen waarmee ze individueel aan de slag moeten gaan:

- Wat staat er in het gekozen venster?
- Leg de link met de geziene relevante leerstof door te vertellen hoe het venster past binnen de tijdsperiode.
- Is dit onroerend, roerend of immaterieel erfgoed? Waarom?
- Vind je dit venster erfgoed-waardig? Waarom wel/niet?
- Past dit venster binnen de Canon van Vlaanderen? Waarom wel/niet?

De leerlingen gaan zelfstandig en individueel aan de slag met deze opdracht en verwerken hun antwoorden in een overzichtelijke presentatie. Ze volgen de gegeven

¹⁵³ Canon van Vlaanderen. (2023, 12 mei). *Canon van Vlaanderen*. <https://www.canonvanvlaanderen.be/>

volgorde bij hun presentatie. De laatste twee vragen hebben als doel om de leerlingen kritisch te laten nadenken over erfgoed. Het is de bedoeling dat de andere leerlingen in de klas die niet aan het presenteren zijn hier ook kritisch over nadenken. Een klasgesprek meteen na elke presentatie is daarom aangeraden. Laat de andere leerlingen bijvoorbeeld een kritische vraag opschrijven terwijl ze luisteren. Daarop kunnen zij dan beoordeeld worden. De leerkracht probeert hiermee ook duidelijk te maken hoe erfgoed niet een statisch iets is maar een veranderlijk gegeven is dat wordt bepaald door publieke opinie.

Voorbeeld het luik van de windmolen van Wormhout¹⁵⁴

De windmolen van Wormhout is een heel bruikbaar luik voor deze werkvorm. Het sluit perfect aan op de vernieuwingen in de landbouw van de late middeleeuwen. De windmolen is niet meteen een uitvinding waar in de werkboeken veel over gesproken wordt maar is wel voor veel leerlingen herkenbaar. Deze windmolen is een voorbeeld van onroerend materieel erfgoed en sluit heel goed aan op de leerstof. De site biedt informatie in bronteksten onder elk luik. Elk luik heeft ook de optie om de brontekst met standaard of eenvoudig Nederlands te tonen.

Figuur 64: Een venster van de Canon van Vlaanderen

¹⁵⁴ Canon van Vlaanderen. (2026b, februari 13). *De windmolen van Wormhout* - Canon van Vlaanderen. <https://www.canonvanvlaanderen.be/events/windmolen-van-wormhout/>

In de tweede werkvorm gaan leerlingen hun eigen canon maken. Iedereen wordt gehoord en moet dus zelf een venster toevoegen aan de canon. Je kan ervoor kiezen om deze werkvorm uit te voeren per klas, graad of schoolbreed. Bij het uitwerken per graad of schoolbreed bespreek je dit met je collega's geschiedenis en of PAV van andere graden. Dit laat ook de mogelijkheid toe om een eigen schoolcanon te maken die dan ook in één boek gegoten wordt.

Elke leerling moet een venster bedenken. Geef hen hiervoor voldoende handvaten en begin na de opdracht uit te leggen, meteen met het verwerken van deze opdracht tijdens de lessen. Zo krijgen leerlingen de kans om nog vragen te stellen. Laat hen eerst hun gekozen onderwerp indienen, zodat er geen overlappingsen zijn.

Wat moet er aanwezig zijn in het venster?

- Titel en inhoud over het gekozen erfgoedonderwerp
- Situering in tijd, ruimte en domein
- Wat voor soort erfgoed is het gekozen onderwerp? Onroerend, roerend of immaterieel erfgoed?
- Goede argumentatie waarom het gekozen onderwerp in de canon moet. Waarom is het onderwerp belangrijk in het verleden, heden en de toekomst?
- Een afbeelding van het gekozen erfgoeditem.

De derde werkvorm is 'De Canon van Vlaanderen aanpassen (?)'. Hierbij denken leerlingen kritisch na over de Canon van Vlaanderen. Ze kiezen ervoor om een venster te schrappen en te vervangen of om een venster toe te voegen. Alle leerlingen moeten dus, net zoals bij de school-of klascanon, een venster bedenken. Het verschil zit erin dat ze hierbij de canon aanpassen in plaats van een volledig nieuwe canon te bedenken. Ze moeten ook nadenken binnen welke tijdsperiodes er misschien onvoldoende erfgoed is binnen de Canon van Vlaanderen. De criteria van de vensters zijn hetzelfde als bij optie 2.

Het is van belang om er voor te zorgen dat alle stemmen aan bod komen in zowel de canon als in je klas.

Door deze werkvormen, zeker optie 2 en 3, wordt erfgoed een actueel onderwerp voor de leerlingen. Moedig leerlingen ook aan om ervoor te zorgen dat zij zich kunnen herkennen in de vensters en dat hun canon een representatie is van hun geschiedenis. Bij diverse klassen is het heel nuttig om een klasgesprek aan te gaan vooraleer ze individueel aan de slag gaan. Mogelijke vragen hierbij zijn:

- "Vind je dat er voldoende diversiteit aanwezig is in de canon?"

- "Wie mist er in de canon die er nu niet inzit? Denk je dat dit om politieke redenen is?"
- "Wie hoort er absoluut niet thuis in de canon? Waarom?"
- "Wat is er al goed aan de canon? Wat kan er beter?"
- "Moeten er ook controversiële onderwerpen staan in de canon?"

The screenshot shows a website page with a light orange background. In the top left corner, there is a logo consisting of a book icon with the letters 'Aa' on it, and the text 'Erfgoed in de klas' below it. In the top right corner, there is a navigation menu with the items 'Home', 'Onderzoek', 'Werkvormen', and 'Externe bronnen'. The main heading is 'Erfgoed in de Canon van Vlaanderen' in a large, dark font. Below the heading, there is a subtitle 'Geschikt voor de tweede graad secundair' in a smaller, orange font. At the bottom of the page, there is a paragraph of text in a dark font.

Home Onderzoek Werkvormen Externe bronnen

Erfgoed in de Canon van Vlaanderen

Geschikt voor de tweede graad secundair

De Canon van Vlaanderen biedt veel mogelijkheden om aan de slag te gaan met erfgoed. Daarom werkten we drie verschillende werkvormen uit rond de canon om het kritisch historisch denken van leerlingen aan te wakkeren. De werkvormen bieden veel ruimte voor meerstemmigheid. De meeste geschikte vensters uit de canon bevinden zich op het niveau van de tweede graad secundair onderwijs.

Figuur 65: De werkvorm erfgoed in de Canon van Vlaanderen op erfgoedindeklas.be

STAP 1

BEGRIIP 'ERFGOED' UITLEGGEN

Vooraleer leerlingen aan de slag kunnen met de canon is het van belang dat ze weten wat het begrip 'erfgoed' inhoudt. Daarbij moeten ze de drie verschillende vormen van erfgoed kunnen onderscheiden.

- Onroerend erfgoed
- Roerend erfgoed
- Immaterieel erfgoed

Geef een introductiefles over de Canon van Vlaanderen. Leg als leerkracht de verschillende vormen van erfgoed uit en laat hun dit ook oefenen.

Oefening: Geef leerlingen een aantal vensters uit de canon waarover ze moeten zeggen of het om onroerend, roerend of immaterieel erfgoed gaat. Dit hoeft niet per se binnen de tijdsperiodes van de tweede graad.

Voorbeelden:

Onroerend erfgoed = Begijnhoven

Roerend erfgoed = Het Mechels koorboek

Immaterieel erfgoed = De wereld in Vlaanderen

Tip

Discussieer alvast eens over de Canon van Vlaanderen. Wat vinden leerlingen van deze Canon van Vlaanderen? Is een canon iets dat nodig is? Welk venster sprak hen zelf het meest aan? Dit gaat het voor hun zelf ook gemakkelijker maken om aan de slag te gaan met de canon.

Wat is erfgoed?

Erfgoed is datgene wat we als samenleving ontvangen uit het verleden en willen doorgeven aan de generaties die na ons komen. We kunnen het onderscheiden in drie subcategorieën.

Onroerend erfgoed

Tastbaar erfgoed dat niet verplaatst kan worden.

Denk aan gebouwen, monumenten, landschappen, ...

Roerend erfgoed

Tastbaar erfgoed dat verplaatst kan worden.

Denk aan kunst, voorwerpen, stoffen, ...

Immaterieel erfgoed

Erfgoed dat niet tastbaar is.

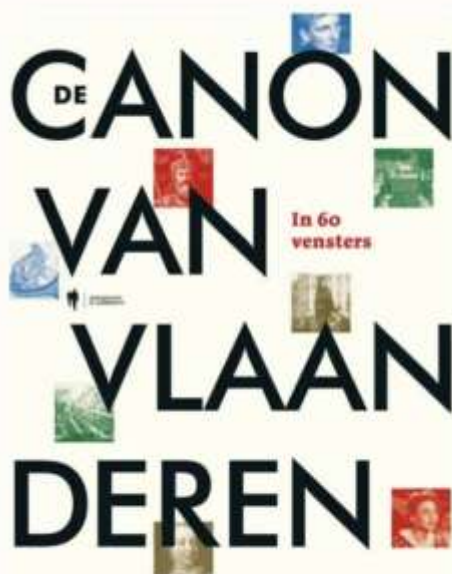
Denk aan tradities, ambachten, gewoonten, dialecten, ...

Cultureel erfgoed

Roerend en immaterieel erfgoed vormen samen het cultureel erfgoed.

Figuur 66: De werkvorm erfgoed in de Canon van Vlaanderen op erfgoedindeklas.be

STAP 2 KIES JE WERKVORM

Werken met de canon kan op verschillende manieren. We geven hieronder drie verschillende opties om aan de slag te gaan met de Canon van Vlaanderen binnen de lespraktijk.

Figuur 67: De werkvorm erfgoed in de Canon van Vlaanderen op erfgoedindeklas.be

Optie 1: Presentaties

Leerlingen kiezen een venster uit de canon dat ze presenteren. Hiervoor stel je eerst als leerkracht een volgorde op waarin de leerlingen moeten presenteren. Doe dit best in groep, aangezien er niet zo enorm veel vensters zijn per periode.

Laat leerlingen nadenken over volgende vragen en deze presenteren.

- Wat staat er in het gekozen venster?
- Wat is de link met de leerstof dit schooljaar? Vertel hoe dit venster past binnen de tijdsperiode die we dit jaar behandelen.
- Is dit een primaire of een secundaire bron?
- Is dit onroerend, roerend of immaterieel erfgoed? Waarom?
- Is de bron eerder objectief of subjectief? Waarom?
- Vind je dit venster erfgoed-waardig? Waarom wel/niet?
- Past dit venster binnen de Canon van Vlaanderen? Waarom wel/niet?

Het is sterk aan te raden om de andere leerlingen tijdens de presentaties bezig te houden door hun mee te laten nadenken. Laat hun bijvoorbeeld vragen bedenken die ze moeten stellen. Na de presentaties ontstaat er dan een klasgesprek waaruit moet blijken dat erfgoed iets veranderlijk is en bepaald wordt door publieke opinie.

Optie 2: Een klascanon/ een schoolcanon

In deze werkvorm gaan leerlingen hun eigen canon maken. Iedereen wordt gehoord en moet dus zelf een venster toevoegen aan de canon. Je kan ervoor kiezen om deze canon te behandelen per klas, graad of om een schoolcanon te maken. Dan wordt dit besproken met leerkrachten geschiedenis van andere graden en wordt dit in één boek gegoten.

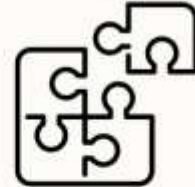
Alle leerlingen moeten dus een venster bedenken. Geef hun hiervoor voldoende handvaten en begin hieraan in de les na de uitleg van de opdracht. Zo kunnen leerlingen in de klas al beginnen aan hun venster en nog vragen stellen.

Wat moet er aanwezig zijn in het venster?

- Titel en inhoud over het gekozen erfgoedonderwerp
- Situering in tijd, ruimte en domein
- Wat voor soort erfgoed is het gekozen onderwerp? Onroerend, roerend of immaterieel erfgoed?
- Goede argumentatie waarom het gekozen onderwerp in de canon moet. Waarom is het onderwerp belangrijk in het verleden, heden en de toekomst?
- Een afbeelding van het gekozen erfgoeditem.

Laat hun eerst hun gekozen onderwerp indienen, zodat er geen overlappingen zijn.

Optie 3: De Canon van Vlaanderen aanpassen (?)

Hierbij denken leerlingen kritisch na over de Canon van Vlaanderen. Ze kiezen ervoor om een venster te schrappen en te vervangen of om een venster toe te voegen.

Je start dus als leerkracht sowieso met de Canon uitgebreid binnen de klas te bespreken. Laat leerlingen dus zeker discussiëren als je kiest voor deze werkvorm. Ze moeten al in klascontext aan kritische reflectie doen over erfgoed.

Alle leerlingen moeten dus, net zoals bij de school- of klascanon, een venster bedenken. Het verschil zit erin dat ze hierbij de canon aanpassen in plaats van een volledig nieuwe canon te bedenken. Ze moeten ook nadenken binnen welke tijdsperiodes er misschien onvoldoende erfgoed is binnen de Canon van Vlaanderen. De criteria van de vensters zijn hetzelfde als bij optie 2.

Het is vooral cruciaal dat leerlingen hierbij goed beargumenteren waarom ze iets vervangen of toevoegen.

Figuur 68: De werkvorm erfgoed in de Canon van Vlaanderen op erfgoedindeklas.be

Denk aan: Meerstemmigheid & *sense of belonging*

Het is van belang om er voor te zorgen dat alle stemmen aan bod komen in zowel de canon als in je klas. Door deze werkvormen, zeker optie 2 en 3, wordt het erfgoed steeds meerstemmiger. Moedig leerlingen hiertoe ook aan om ervoor te zorgen dat zij zich kunnen herkennen in de vensters en dat hun canon een representatie is van hun geschiedenis. Als je een diverse klas hebt is het heel nuttig om hierover eens te praten vooraleer ze individueel aan de slag gaan.

Vraag dan eens:

- "Vind je dat er voldoende diversiteit aanwezig is in de canon?"
- "Wie mist er in de canon die er nu niet inzit? Denk je dat dit om politieke redenen is?"
- "Wie hoort er absoluut niet thuis in de canon? Waarom?"
- "Wat is er al goed aan de canon? Wat kan er beter?"
- "Moeten er ook controversiële onderwerpen staan in de canon?"

STAP 3 REFLECTIE & EVALUATIE

Om de leerlingen hierop te evalueren stellen we voor om voor om echt bij elke optie duidelijke criteria op te stellen en ontworpen we voor elke optie een aparte evaluatiematrix.

Figuur 69: De werkvorm erfgoed in de Canon van Vlaanderen op erfgoedindeklas.be

EVALUATIEMATRIX: OPTIE 1

CRITERIUM	RUIJM VOLDOENDE	VOLDOENDE	BIJNA VOLDOENDE	ONVOLDOENDE
Begrip van erfgoed	De leerling begrijpt wat erfgoed is, onderscheidt de drie vormen correct en past dit toe op het gekozen venster.	De leerling benoemt correct tot welke categorie het venster behoort, maar de uitleg is beperkt.	De leerling toont basiskennis maar maakt fouten bij het categoriseren van het venster.	De leerling toont weinig begrip van erfgoed en kan het venster niet correct plaatsen.
Uitleg van het venster	De leerling geeft een grondige en duidelijke uitleg van het venster: inhoud, link met de leerstof, tijdsperiode, bronkritiek en erfgoedwaarde worden helder toegelicht.	De leerling legt het venster begrijpelijk uit en beantwoordt de meeste vragen, maar de toelichting is niet altijd volledig uitgewerkt.	De uitleg is oppervlakkig of onvolledig. Enkele vragen (bv. bronkritiek, erfgoedwaarde) komen nauwelijks aan bod.	De uitleg is onduidelijk of onjuist. Het venster wordt niet of nauwelijks toegelicht.
Actief luisteren en dialoog	De leerling luistert actief naar andere presentaties, formuleert een doordachte vraag of constructieve peer-feedback en gaat respectvol en inhoudelijk in gesprek.	De leerling stelt een vraag of geeft feedback, maar deze is beperkt of weinig diepgaand. De houding is respectvol.	De leerling participeert weinig actief. De vraag of feedback is oppervlakkig of de dialoog verloopt moeizaam.	De leerling luistert niet actief, stelt geen vraag en neemt niet respectvol deel aan het gesprek.
Taal (gesproken)	De leerling presenteert vloeiend en gestructureerd, met een gepaste woordenschat. De boodschap komt helder over en boelt het publiek.	De leerling presenteert begrijpelijk en gestructureerd, al zijn er soms aarzelingen. De boodschap komt duidelijk over.	De presentatie is begrijpelijk maar onvolledig of ongestructureerd. De boodschap komt niet altijd helder over.	De leerling heeft moeite om zich verstaanbaar uit te drukken. De presentatie mist structuur.

Figuur 70: De werkvorm erfgoed in de Canon van Vlaanderen op erfgoedindeklas.be

EVALUATIEMATRIX: OPTIE 2

CRITERIUM	RUIM VOLDOENDE	VOLDOENDE	BIJNA VOLDOENDE	ONVOLDOENDE
Begrip van erfgoed	De leerling begrijpt wat erfgoed is, onderscheidt de drie vormen correct en past dit toe op het gekozen venster.	De leerling benoemt correct tot welke categorie het venster behoort, maar de uitleg is beperkt.	De leerling toont basiskennis maar maakt fouten bij het categoriseren van het venster.	De leerling toont weinig begrip van erfgoed en kan het venster niet correct plaatsen.
Omschrijving van het venster	Het venster bevat een duidelijke titel en inhoud, een correcte situering in tijd, ruimte en domein, en een correcte aanduiding van het soort erfgoed. De omschrijving is volledig en informatief.	Het venster is grotendeels correct omschreven. De situering in tijd, ruimte en domein is aanwezig maar niet altijd volledig uitgewerkt.	De omschrijving is onvolledig. Tijd, ruimte, domein of erfgoedcategorie ontbreken gedeeltelijk of zijn onjuist.	Het venster is nauwelijks omschreven. Situering en erfgoedcategorie ontbreken grotendeels.
Onderbouwing van de keuze	De leerling onderbouwt overtuigend waarom dit venster thuishoort in de klas- of schoolcanon en legt het belang ervan voor het verleden, heden en de toekomst helder uit.	De leerling legt uit waarom het venster gekozen werd en verwijst naar het belang ervan, maar de argumentatie is niet altijd even sterk of volledig.	De motivering is aanwezig maar oppervlakkig. Het belang voor verleden, heden of toekomst wordt nauwelijks toegelicht.	De leerling geeft geen of nauwelijks een onderbouwing voor de keuze van het venster.
Taal (geschreven)	De tekst is vlot leesbaar, goed gestructureerd en correct geschreven. De woordkeuze is gepast en gevarieerd.	De tekst is begrijpelijk en gestructureerd, al zijn er enkele taalfouten of herhalingen. De boodschap komt duidelijk over.	De tekst is begrijpelijk maar bevat meerdere fouten of is onvoldoende gestructureerd.	De tekst is moeilijk leesbaar door fouten of een gebrek aan structuur.

Figuur 71: De werkvorm erfgoed in de Canon van Vlaanderen op erfgoedindeklas.be

EVALUATIEMATRIX: OPTIE 3

CRITERIUM	RUIM VOLDOENDE	VOLDOENDE	BIJNA VOLDOENDE	ONVOLDOENDE
Begrip van erfgoed	De leerling begrijpt wat erfgoed is, onderscheidt de drie vormen correct en past dit toe op het gekozen venster.	De leerling benoemt correct tot welke categorie het venster behoort, maar de uitleg is beperkt.	De leerling toont basiskennis maar maakt fouten bij het categoriseren van het venster.	De leerling toont weinig begrip van erfgoed en kan het venster niet correct plaatsen.
Omschrijving van het venster	Het venster bevat een duidelijke titel en inhoud, een correcte situering in tijd, ruimte en domein, en een correcte aanduiding van het soort erfgoed. De omschrijving is volledig en informatief.	Het venster is grotendeels correct omschreven. De situering in tijd, ruimte en domein is aanwezig maar niet altijd volledig uitgewerkt.	De omschrijving is onvolledig. Tijd, ruimte, domein of erfgoedcategorie ontbreken gedeeltelijk of zijn onjuist.	Het venster is nauwelijks omschreven. Situering en erfgoedcategorie ontbreken grotendeels.
Onderbouwing van de aanpassing	De leerling onderbouwt de keuze overtuigend: bij vervangen wordt duidelijk uitgelegd waarom het oorspronkelijke venster onvoldoende is; bij toevoegen wordt sterk beargumenteerd waarom niets geschrapt hoeft te worden maar het nieuwe venster wel een meerwaarde biedt.	De leerling legt de aanpassing uit en geeft argumenten, maar de redenering is niet altijd volledig of overtuigend uitgewerkt voor beide aspecten (vervangen of toevoegen).	De motivering is aanwezig maar oppervlakkig. Het onderscheid tussen vervangen of toevoegen wordt onvoldoende toegelicht.	De leerling geeft geen of nauwelijks een onderbouwing voor de aanpassing van de canon.
Taal (geschreven)	De tekst is vlot leesbaar, goed gestructureerd en correct geschreven. De woordkeuze is gepast en gevarieerd.	De tekst is begrijpelijk en gestructureerd, al zijn er enkele taalfouten of herhalingen. De boodschap komt duidelijk over.	De tekst is begrijpelijk maar bevat meerdere fouten of is onvoldoende gestructureerd.	De tekst is moeilijk leesbaar door fouten of een gebrek aan structuur.

Figuur 72: De werkvorm erfgoed in de Canon van Vlaanderen op erfgoedindeklas.be

LESDOELEN

Aan te koppelen sleutelcompetenties: SC 7, 8, 16

Algemeen

De leerlingen onderscheiden de 3 vormen van erfgoed met elkaar, namelijk: onroerend, roerend en immaterieel erfgoed en kunnen het venster ook correct categoriseren. (08.08)

De leerlingen reflecteren kritisch over de canonisering van erfgoed door erover op een respectvolle manier in gesprek te gaan om ervoor te zorgen dat erfgoed zo meerstemmig mogelijk wordt. (07.02, 07.03, 07.04, 08.08)

Optie 1. Presentaties

De leerlingen presenteren het gekozen venster uit de canon en situeren het in tijd, ruimte en domein. Ook leggen ze de link met de leerstof en beargumenteren ze waarom het gekozen venster wel/niet past binnen de Canon van Vlaanderen. (08.01, 08.05, 08.09)

De leerlingen luisteren actief naar elkaars presentatie en bedenken hierbij kritische vragen die ze opschrijven en gaan erna in gesprekken op een constructieve wijze (ze geven dus peer-feedback). (07.02, 07.04)

Optie 2. Een klascanon/ een schoolcanon

De leerlingen stellen een eigen venster op met correcte situering in tijd, ruimte en domein en onderbouwen het belang ervan voor verleden, heden en toekomst. (08.01, 08.05, 16.01, 16.02, 16.03)

De leerlingen beargumenteren waarom hun gekozen erfgoed een plaats verdient in de klas- of schoolcanon en gaan hierover in respectvolle dialoog met medeleerlingen. (07.02, 07.03, 16.02)

Optie 3. De Canon van Vlaanderen aanpassen (?)

De leerlingen onderbouwen kritisch waarom een venster uit de Canon van Vlaanderen vervangen of aangevuld moet worden, rekening houdend met diversiteit en meerstemmigheid. (07.03, 08.09, 16.02)

De leerlingen stellen een nieuw of aangepast venster op met een correcte situering in tijd, ruimte en domein, en verantwoorden hun keuze schriftelijk. (08.01, 08.05, 16.01)

Met dank aan AP Hogeschool en Vicky Colman

© 2026 Erfgoed in de klas

Figuur 73: De werkvorm erfgoed in de Canon van Vlaanderen op erfgoedindeklas.be

3.2.5 Emotienetwerken rond erfgoed

Deze werkvorm focust op de emotionele en persoonlijke betekenis van erfgoed. Waar leerlingen bij klassikale erfgoedlessen vaak vooral historische informatie verzamelen, leren zij bij emotienetwerken nadenken over de gevoelens, herinneringen en meningen die erfgoed kan oproepen. Deze werkvorm vertrekt vanuit het idee dat erfgoed niet neutraal is en dat verschillende mensen hetzelfde erfgoed op een andere manier kunnen ervaren. Het doel is niet om elkaar te overtuigen, maar om inzicht te krijgen in verschillende perspectieven en zo 'erfgoedwijsheid' te ontdekken.¹⁵⁵

Deze werkvorm is bijzonder bruikbaar bij erfgoed dat emoties of discussies oproept zoals standbeelden, religieus erfgoed, tradities, straatnamen of cultureel erfgoed dat verbonden is met identiteit, migratie of maatschappelijke verandering. Emotienetwerken helpt leerlingen kritisch nadenken over erfgoed en stimuleert tegelijk empathie, dialoog en burgerschap.¹⁵⁶

De werkvorm start met een introductie door de leerkracht over erfgoed en de basisprincipes van emotie die erfgoed kunnen oproepen. Er wordt toegelicht dat erfgoed niet enkel bestaat uit objecten of gebouwen, maar ook uit de gevoelens, herinneringen en betekenissen die mensen eraan geven. De leerkracht benadrukt dat er geen juiste of foute emoties bestaan en dat een veilige gespreksomgeving essentieel is. Binnen emotienetwerken staat luisteren centraal en proberen leerlingen elkaar te begrijpen zonder elkaar van mening te veranderen.¹⁵⁷

Vervolgens kiest de leerkrachten een erfgoeditem of thema dat aansluit bij de leefwereld van de klas. Dit kan lokaal erfgoed zijn, zoals een monument of traditie uit de buurt, maar ook een meer maatschappelijk thema, zoals straatnamen, carnaval, religieuze symbolen of controversieel erfgoed.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Publiq. (2025b, juli 23). *Emotienetwerken als methode om immaterieel erfgoed te laten voortbestaan*. Publiq. <https://www.publiq.be/nl/inzichten-en-praktijk/emotienetwerken-als-methode-om-immaterieel-erfgoed-te-laten-voortbestaan>

¹⁵⁶ Futurelab, W. (z.d.). *Waag | Emotienetwerken erfgoed & educatie*. Waag Futurelab. <https://waag.org/nl/project/emotienetwerken-erfgoed-educatie/>

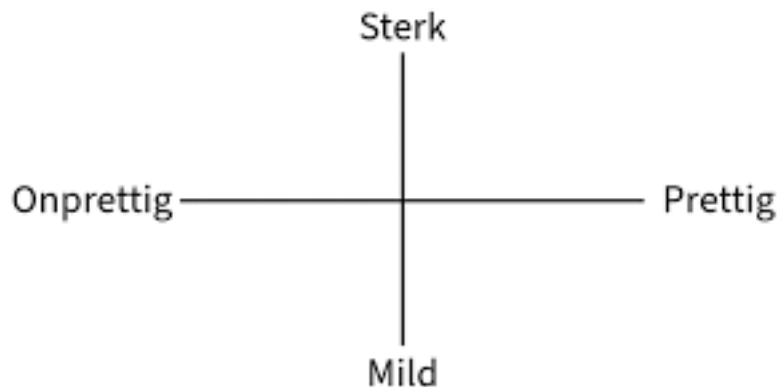
¹⁵⁷ *Emotienetwerken*. (z.d.-b). Reinwardt Academie. <https://www.reinwardt.ahk.nl/lectoraat-cultureel-erfgoed/emotienetwerken/>

¹⁵⁸ "Emotienetwerken helpen je om erfgoedwijzer te worden". (z.d.). Antwerpen.be.

<https://www.antwerpen.be/info/6697b04a22e7f500144693b0/emotienetwerken-helpen-je-om-erfgoedwijzer-te-wordsen>

In het midden van het lokaal of op een digitaal bord wordt het erfgoeditem geplaatst. Daarna werken leerlingen met een emotiekaart of emotie-as. Zij positioneren zichzelf individueel bij het erfgoeditem op basis van twee assen:

- prettig – onprettig
- mild – sterk

*Figuur 74: Handleiding - Emotienetwerken. (z.d.). Saxion Hogeschool.
<https://www.smartcitytools.nl/wp-content/uploads/2024/09/Handleiding-Emotienetwerken.pdf>.*

Hierdoor wordt het verschil in emoties dat hetzelfde erfgoed bij de leerlingen oproept visueel en dus duidelijker voorgesteld. Sommigen leerlingen voelen trots, herkenning of verbondenheid, terwijl andere onverschilligheid, ongemak of zelfs frustratie kunnen ervaren. Dit verschil vormt het vertrekpunt van het gesprek.

Na deze positionering volgt het eigenlijke emotienetwerk. Leerlingen leggen uit waarom zij zich op een bepaalde plaats positioneren. De leerkracht noteert kernwoorden, emoties, herinneringen, waarden en argumenten in een visueel netwerk of mindmap rond het erfgoeditem. Hierbij wordt niet enkel gekeken naar emoties zelf, maar ook naar de onderliggende redenen en ervaringen. Zo ontstaat een netwerk van betekenissen waarin zichtbaar wordt hoe erfgoed verschillende verhalen en belangen samenbrengt.¹⁵⁹

¹⁵⁹ *Emotienetwerken: erfgoeden burgerschapseducatie in de 21e eeuw. (z.d.). <https://www.lkca.nl/wp-content/uploads/2021/12/cultuur-plus-educatie-55-Emotienetwerken-erfgoed-burgerschapseducatie-Hester-Dibbitts.pdf>*

De leerkracht neemt tijdens dit gesprek een begeleidende en activerende rol op. Belangrijk is dat alle stemmen gehoord worden en de leerkracht actief doorvraagt zodat leerlingen hun gevoelens en standpunten leren verantwoorden en beargumenteren. Leerlingen worden aangemoedigd niet enkel een mening te geven, maar ook uit te leggen waar deze vandaan komt en kritisch na te denken over verschillende perspectieven. Mogelijke vragen voor de leerkracht zijn:

- Waarom roept dit erfgoed die emotie op?
- Welke herinneringen of ervaringen spelen mee?
- Voor wie heeft dit erfgoed betekenis?
- Welke verhalen worden zichtbaar en welke ontbreken?
- Kan hetzelfde erfgoed tegelijk positief én negatief ervaren worden?

Door deze vragen leren leerlingen erfgoed niet als een vaststaand gegeven te bekijken, maar als iets dat voortdurend betekenis krijgt door mensen en door de samenleving. Dit sluit aan bij het idee van erfgoed als participatief en dynamisch proces.¹⁶⁰

Na het gesprek volgt een korte reflectie. Leerlingen schrijven individueel of bespreken klassikaal wat hen verraste, of hun mening veranderde en welke emoties of standpunten ze beter begrijpen dan voordien. Het doel is niet om een consensus te bereiken, maar om inzicht te verwerven in de complexiteit van erfgoed en de verschillende manieren waarop mensen zich ertoe verhouden.¹⁶¹

Een belangrijke meerwaarde van deze werkvorm is dat deze rechtstreeks inzet op historisch denken, empathie en burgerschap. Leerlingen leren dat erfgoed niet enkel over het verleden gaat, maar ook over het heden en hoe samenlevingen omgaan met herinneringen, identiteit en verschil. Hierdoor kan de werkvorm bijdragen aan inclusie en sterkere *sense of belonging*, omdat meerdere stemmen en ervaringen ruimte krijgen binnen het klasgesprek.¹⁶²

¹⁶⁰ *Emotienetwerken: erfgoed- en burgerschapseducatie in de 21e eeuw*. (2020, 13 november). Openresearch.Amsterdam. <https://openresearch.amsterdam/nl/page/70040/emotienetwerken-erfgoed--en-burgerschapseducatie-in-de-21e-eeuw>

¹⁶¹ *Emotienetwerken bij gevoelige onderwerpen in de klas*. (z.d.).

https://geografie.nl/sites/default/files/paragraph/attachment/file/C08%20Emotienetwerken%20bij%20gevoelige%20onderwerpen%20-%20Eefje%20Smit%2C%20Caroline%20Matla%20%26%20Dorien%20Wijstma_0.pdf

¹⁶² *Emotienetwerken*. (z.d.). Reinwardt Academie. <https://www.reinwardt.ahk.nl/lectoraat-cultureel-erfgoed/emotienetwerken/>

Emotienetwerken

Geschied voor de eerste en tweede graad secundair

De werkvorm *emotienetwerken* focust op de gevoelens, herinneringen en meningen die erfgoed kunnen oproepen. Men vertrekt vanuit het idee dat erfgoed subjectief en veranderlijk is. Hierbij kun je aan de slag gaan met erfgoed dat emoties oproept en eventueel controversieel erfgoed, zoals de tradities carnaval en Sinterklaas of monumenten van omstreden figuren.

Figuur 75: De werkvorm emotienetwerken op erfgoedindeklas.be

STAP 1

BEGRIP 'ERFGOED' UITLEGGEN & KEUZE VAN HET ERFGOED

Vooraleer leerlingen kunnen praten over erfgoed moeten ze weten wat het begrip 'erfgoed' inhoudt. Daarbij moeten ze de drie verschillende vormen van erfgoed kunnen onderscheiden:

- Onroerend erfgoed
- Roerend erfgoed
- Immaterieel erfgoed

Het is belangrijk om als leerkracht goed na te denken welk erfgoed je selecteert voor deze werkvorm. Daarvoor moet je je klasgroep goed kennen.

Voorbeelden:
(Let op: niet per se voor de eerste en tweede graad!)

Onroerend erfgoed = Monumenten van Leopold II, gebouwen in de kolonie van 16e-eeuwse kolonisatie zoals kerken

Roerend erfgoed = Foto's van de Holocaust, kunst van de kolonisaties

Immaterieel erfgoed = Tradities zoals carnaval waar soms controversiële praalwagens zijn of Sinterklaas

Wat is erfgoed?

Erfgoed is datgene wat we als samenleving overlijden uit het verleden en willen doorgeven aan de generaties die na ons komen. We kunnen het onderverdelen in drie subcategorieën:

Onroerend erfgoed

Tastbaar erfgoed dat niet verplaatst kan worden

Denk aan gebouwen, monumenten, landschappen...

Roerend erfgoed

Tastbaar erfgoed dat verplaatst kan worden

Denk aan kunst, voorwerpen, vindingen...

Immaterieel erfgoed

Erfgoed dat niet tastbaar is.

Denk aan tradities, ambachten, gewoonten, dialecten...

Cultureel erfgoed

Roerend en immaterieel erfgoed vormen samen het cultureel erfgoed.

Figuur 76: De werkvorm emotienetwerken op erfgoedindeklas.be

STAP 2

EMOTIENETWERKEN: HET POSITIONEREN EN BESPREKEN VAN ERFGOED

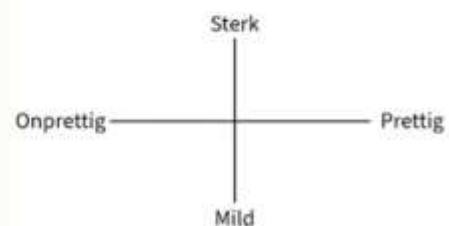
Het gekozen erfgoeditem wordt centraal geplaatst op een schema. De leerlingen moeten zich dan individueel positioneren op een emotie-as aan de hand van volgende dimensies.

- I) Sterk vs. mild
- II) Onprettig vs. prettig

Vervolgens leggen ze hun keuze uit en noteert de leerkracht de emoties, herinneringen en argumenten die ze benoemen in een visueel emotienetwerk of een mindmap. Zo wordt er zichtbaar hoe erfgoed verschillende verhalen samenbrengt.

De leerkracht neemt tijdens dit gesprek een begeleidende rol op. Het is belangrijk dat die de leerlingen blijft uitdagen om kritisch te denken door vragen te stellen zoals:

- Waarom roept dit erfgoed die emotie op?
- Welke herinneringen of ervaringen spelen mee?
- Voor wie dit erfgoed betekenis?
- Welke verhalen worden zichtbaar en welke ontbreken?
- Kan hetzelfde erfgoed tegelijk positief en negatief ervaren worden?

STAP 3

REFLECTEREN

De werkvorm eindigt met een korte reflectie waarin leerlingen noteren wat hen verraste en welke standpunten ze nu beter begrijpen. Het doel is niet om een consensus te begrijpen, maar om inzicht te krijgen in hoe erfgoed verschillende betekenissen en emoties kan oproepen. Zo draagt erfgoed bij aan historisch denken, empathie en burgerschap.

Je kan volgend reflectiedocument downloaden om hiervoor te gebruiken:

[Reflectiedocument voor leerlingen bij de werkvorm emotienetwerken](#)

Figuur 77: De werkvorm emotienetwerken op erfgoedindeklas.be

Meerstemmigheid & *sense of belonging*

De werkvorm *emotienetwerken* zorgt ervoor dat leerlingen leren hoe erfgoed niet enkel over het verleden gaat, maar ook over het heden en hoe samenlevingen omgaan met herinneringen, identiteiten en verschillen. Hierdoor kan de werkvorm bijdragen aan een sterkere *sense of belonging* door hierover in gesprek te gaan op een respectvolle manier, omdat er sprake is van meerstemmigheid. Iedereen komt aan het woord en verschillende stemmen worden gehoord.

EVALUATIEMATRIX

CRITERIUM	RUIM VOLDOENDE	VOLDOENDE	BIJNA VOLDOENDE	ONVOLDOENDE
Begrip van erfgoed	De leerling begrijpt wat erfgoed is en kan duidelijk onderscheid maken tussen onroerend, roerend en immaterieel erfgoed. De leerling past dit correct toe op het besproken erfgoed en begrijpt dat erfgoed subjectief en veranderlijk is.	De leerling begrijpt wat erfgoed is en benoemt correct tot welke categorie het besproken erfgoed behoort, maar de uitleg is beperkt of niet volledig uitgewerkt.	De leerling toont een basiskennis van erfgoed maar maakt fouten bij het onderscheiden van de categorieën of heeft moeite met het subjectieve karakter van erfgoed.	De leerling toont weinig of geen begrip van het concept erfgoed en kan het besproken erfgoed niet plaatsen binnen een categorie.
Medewerking en deelname aan het gesprek	De leerling neemt actief deel aan het gesprek, positioneert zich duidelijk op het emotienetwerk en licht de eigen keuze helder toe. De leerling verwoordt emoties, herinneringen en meningen over het erfgoed en draagt bij aan een rijke klasdiscussie.	De leerling positioneert zich op het emotienetwerk en licht de keuze toe, maar de bijdrage aan het gesprek is beperkt of blijft eerder oppervlakkig. De leerling luistert naar anderen maar reageert weinig.	De leerling positioneert zich op het emotienetwerk maar geeft weinig of geen toelichting. De deelname aan het gesprek is wisselend en de eigen mening wordt nauwelijks verwoord.	De leerling positioneert zich niet of nauwelijks op het emotienetwerk en neemt niet deel aan het gesprek. De leerling verwoordt geen emoties of meningen over het erfgoed.

Figuur 78: De werkvorm *emotienetwerken* op erfgoed in de klas. www.klas.be

Attitude	De leerling stelt zich respectvol op tijdens het gesprek en gaat constructief in dialoog met anderen. De leerling luistert actief naar verschillende standpunten zonder anderen te proberen overtuigen en erkent dat er goe verschillende betekenissen kan hebben.	De leerling stelt zich overwegend respectvol op en luistert naar anderen. De houding is positief, al is de leerling niet altijd even open voor andere standpunten of invalshoeken.	De leerling toont wisselend respectvol gedrag tijdens het gesprek. Er zijn momenten waarop de leerling moeite heeft om naar anderen te luisteren of om andere meningen te aanvaarden.	De leerling stelt zich weinig respectvol op tijdens het gesprek. De leerling luistert niet naar anderen, onderbreekt of reageert ongepast op andere standpunten.
Reflectiedocument	De leerling reflecteert kritisch en diepgaand over de eigen positie en het verloop van het gesprek. De leerling beschrijft wat hen verraste, welke nieuwe inzichten ze opdeden en hoe er goe verschillende betekenissen en emoties kan oproepen bij verschillende mensen.	De leerling reflecteert over de eigen positie en benoemt wat hen verraste of wat ze bijleerden, maar de reflectie is niet altijd even diepgaand of volledig uitgewerkt.	De leerling schrijft een beperkte reflectie. De leerling beschrijft de activiteit eerder oppervlakkig en gaat niet in op nieuwe inzichten of de meerstemmigheid van er goe.	De leerling heeft het reflectiedocument niet of nauwelijks ingevuld. Er is geen kritische terugblik op de eigen houding of op de inhoud van het gesprek.

Figuur 79: De werkvorm emotienetwerken op erfgoedindeklas.be

LESDOELEN

Aan te koppelen sleutelcompetenties: SC 7, 8

De leerlingen onderscheiden de 3 vormen van erfgoed met elkaar, namelijk onroerend, roerend en immaterieel erfgoed. (08.08)

De leerlingen beseffen dat erfgoed subjectief en veranderlijk is en positioneren zich dan op het emotienetwerk. (07.04)

De leerlingen verwoorden hun eigen emoties, herinneringen en meningen over erfgoed op een respectvolle manier en luisteren ook naar anderen zonder hen te proberen overtuigen. (07.04)

dank aan AP Hogeschool en Vicky Colman

Erfgoed in de klas

© 2026 Erfgoed in de klas

Figuur 80: De werkvorm emotienetwerken op erfgoedindeklas.be

3.3 Erfgoedwerkvormen uitgetest binnen de lespraktijk

3.3.1 Erfgoed binnen muziek op Perspectief (eerste graad)

Bij de lessen muziek op de school Perspectief kwam erfgoed gedurende het voorjaar van 2026 uitgebreid aan bod. Dit voornamelijk in de vorm van cultureel erfgoed, maar ook roerend erfgoed. Met dit voorbeeld kan worden aangetoond dat het werken rond erfgoed niet louter de taak is van de geschiedenisleerkracht. Leerkrachten van andere vakken kunnen ook de uitdaging aangaan om te werken rond erfgoed.

Specifiek gaat het hierbij om de leerkracht muziek die aan de slag ging met erfgoed. Dit uitgewerkte materiaal zou dus eventueel kunnen passen binnen de ontwikkelde werkvormen 3.2.2. Mijn erfgoed in een object, 3.2.3. Erfgoed in de actualiteit en 3.2.5. Emotienetwerken rond erfgoed. In dit geval werd er geen specifieke werkvorm gebruikt, maar koos de leerkracht muziek ervoor om te leren door erfgoed in plaats van te leren over erfgoed. Om hier nog een extra dimensie aan toe te voegen, kunnen verschillende werkvormen gebruikt worden die werden uitgewerkt in hoofdstuk 3.2. Aangezien de les werd gegeven in een stagecontext was het niet mogelijk om de werkvormen uit te testen. Dit kwam doordat er slechts beperkte tijd was om de klasgroep te leren kennen.

Tijdens een eerste les werd er aan de slag gegaan met de vraag: "Is de term 'wereldmuziek' nog van deze tijd?". Hierbij kwamen zowel sleutelcompetentie 8 als 16 aan bod. Leerlingen werden gevraagd om kritisch na te denken over de term en gingen er vervolgens mee aan de slag door een klasdiscussie. Ze maakten tijdens deze les kennis met verschillende muziekgenres, waarop in de lessen erna verder werd op ingegaan. Daardoor vormt het immaterieel erfgoed van de klasgroep een rode draad doorheen de hele lessenreeks van het voorjaar. Hierbij is het bijvoorbeeld aan te raden om als leerkracht in het begin van het schooljaar te polsen naar de culturele achtergrond van je klasgroep.

Figuur 81: Erfgoed in muziek

Eindtermen/Leerplandoelen					
<small>Ook de transversale doelen hier opnemen.</small>					
OVSG	leerplannummer of eindtermcluster	ET of LPD	nummer LPD/ET	LPD/ET (tekst letterlijk overnemen)	
	8	ET	08.03	De leerlingen vergelijken kenmerken van bestudeerde samenlevingen in eenzelfde periode en tussen periodes	
	8	ET	08.08	De leerlingen lichten de invloed toe van de eigen standplaatsgebondenheid op historische beeldvorming met betrekking tot de bestudeerde periodes.	
	16	ET	16.01	De leerlingen beschrijven kunst- en cultuuruitingen vanuit eigen waarneming.	
	16	ET	16.02	De leerlingen brengen kunst- en cultuuruitingen in verband met de context waarin ze voorkomen.	
	16	ET	16.05	De leerlingen doorlopen een artistiek-creatief proces vanuit verbeelding.	
Lesdoelen - Richtlijn: tussen de 3 tot 5 lesdoelen per 50 minuten <small>leerlinggericht - concreet - waarneembaar / minimumprestaties - voorwaardig</small>			Kennisniveau	Beheersingsniveau of attitude	Evaluatievorm
1. De leerlingen herkennen en benoemen kenmerken van muziek uit verschillende culturen (zoals ritme, instrumenten, zang en herkomst) aan de hand van luisterfragmenten. (08.08) + (16.01)			feitelijk	begrijpen	Oefeningen
2. De leerlingen reflecteren kritisch over de betekenis van de term 'wereldmuziek' en plaatsen muziek in een bredere culturele en maatschappelijke context (globalisering, westerse blik, kruisbestuiving). (08.03) + (08.08) +(16.02)			feitelijk	analyseren	Oefeningen
3. De leerlingen zingen en spelen samen een eenvoudig lied (<i>Me gustas tu</i>) en passen muzikale afspraken toe zoals tempo, herhaling en samenspel. (16.05)			conceptueel	toepassen	Oefeningen

Figuur 82: Relevantie les- en leerplandoelen bij dit praktijkvoorbeeld

Naast de typische popsongs werden ook veel liedjes in andere talen gespeeld, zoals *Decaportable*, *Papaoutai* en *Me gustas Tu*. Hierbij werd er uitgebreid over de achtergrond van de artiesten gesproken en ook gezongen in andere talen. Deze werden steeds vertaald naar het Nederlands zodat iedereen het begreep. Wel werd er uiteindelijk gezongen in een andere taal. Het roerend erfgoed dat daarbij aan bod kwam waren bijvoorbeeld de djembés in het klaslokaal waarop gespeeld werd tijdens *Decaportable*.

Me gustas Tú

Me gustan los aviones, me gustas tú
 Me gusta viajar, me gustas tú
 Me gusta la mañana, me gustas tú
 Me gusta el viento, me gustas tú
 Me gusta soñar, me gustas tú
 Me gusta la mar, me gustas tú

Ik hou van vliegtuigen, ik hou van jou.
 Ik hou van reizen, ik hou van jou.
 Ik hou van de ochtend, ik hou van jou.
 Ik hou van de wind, ik hou van jou.
 Ik hou van dromen, ik hou van jou.
 Ik hou van de zee, ik hou van jou.

¿Qué voy a hacer? Je ne sais pas
 ¿Qué voy a hacer? Je ne sais plus
 ¿Qué voy a hacer? Je suis perdu
 ¿Qué horas son, mi corazón?

Wat moet ik doen? Ik weet het niet. Wat
 moet ik doen? Ik weet het niet meer. Wat
 moet ik doen? Ik ben verward. Hoe laat is
 het, mijn liefste?

Figuur 83: Erfgoed in muziekteksten

DECAPOTABLE

ZOLNAIR SAHADI

INTRO/STROFE

LA DO MI LA DO MI SOL SI RE SOL SI RE FA LA DO FA LA DO SOL SI RE SOL SI RE

MI MI MI MI MI MI RE RE RE RE RE RE DO DO DO DO DO DO RE RE RE RE RE RE
 DO DO DO DO DO DO SI SI SI SI SI SI LA LA LA LA LA LA LA LA SI SI SI SI SI SI
 LA LA LA LA LA LA SOL SOL SOL SOL SOL SOL FA FA FA FA FA FA SOL SOL SOL SOL SOL SOL

0 0 0 0 0 0 3 3 3 3 3 3 1 1 1 1 1 1 1 3 3 3 3 3 3 3

PRECHORUS/REFREIN

DO DO SO RE SI SI SI LA SOL LA SI DO SI DO DO SO RE SI SI SI LA SOL LA SI DO SI

MI MI MI RE RE RE DO DO DO RE RE RE
 DO DO DO SI SI SI LA LA LA LA SI SI SI
 LA LA LA SOL SOL SOL FA FA FA SOL SOL SOL

0 0 0 3 3 3 1 1 1 3 3 3

K'OUNE SECHRAF K'IMA BRITI MENEX BEZEF OULA NSBITI. MENX BEZEF...
 S'OLLEEE RE'RI FEL 'TOI K'IMA BRITI. MENEX BEZEF OULA NSBITI. MENX BEZEF

WANA BAO B'UYA CHADDOO OH EH OH
 KWALI DAK CHMEL BAGED OH OH OH (HASTA LUEGO)
 WANA BAO B'UYA CHADDOO
 KWALI DAK CHMEL BAGED OH OH OH

FI HODIA DECAPOTABLE CHEFTEX HAZA L'PORTABLE SACH T'AN B'UYA F'STOY ZIDI MELI ZIDI ODBE
 FI HODIA A DECAPOTABLE CHEFTEX HAZA L'PORTABLE S'BIT MEN HAO STROY SI K'SIRI LALA ODBE

(INSTRUMENTALE...)

OU K'OLI S'ALDI L'NESS LI BRITI MENX BEZEF OULA NSBITI. MENX BEZEF
 S'OURI ANA M'ANCO LI BRITI MENX BEZEF OULA NSBITI. MENX BEZEF

WANA BAO B'UYA CHADDOO OH EH OH
 KWALI DAK CHMEL BAGED OH OH OH (HASTA LUEGO)
 WANA BAO B'UYA CHADDOO
 KWALI DAK CHMEL BAGED OH OH OH

FI HODIA DECAPOTABLE CHEFTEX HAZA L'PORTABLE SACH T'AN B'UYA F'STOY ZIDI MELI ZIDI
 FI HODIA A DECAPOTABLE CHEFTEX HAZA L'PORTABLE S'BIT MEN HAO STROY SI K'SIRI LALA ODBE

Figuur 84: Erfgoed in muziekteksten

Papaoutai

Strofe

Am G Am G Am G F# Dm

1. *ma ma ma re ma ma re ma ma re* *da da da re da da da re* *da da da re da da da re*

2. *la la la la la la la la la la la la la la* *la la la la la la la la la la la la la la* *la la la la la la la la la la la la la la*

Am Dm Am Dm F# Dm E

1. *ma ma ma re ma ma re ma ma re* *da da da re da da da re da da da re* *da da da re da da da re*

2. *la la la la la la la la la la la la la la* *la la la la la la la la la la la la la la* *la la la la la la la la la la la la la la*

Prechorus

1. *da la fa re re da la re re* *da la fa re re da la re re* *da la fa re re da la re re*

2. *da la fa re re da la re re* *da la fa re re da la re re* *da la fa re re da la re re*

Am F Dm G Am F Dm G

1. *ma da fa re re ma da fa re re* *da da da re da da da re da da da re* *da da da re da da da re*

2. *la la la la la la la la la la la la la la* *la la la la la la la la la la la la la la* *la la la la la la la la la la la la la la*

Où est ton papa?
 Dis-moi, où est ton papa?
 Sans même devoir lui parler
 Il sait ce qui ne va pas
 Ah, sacré papa
 Dis-moi, où es-tu caché?
 Ça doit faire au moins mille fois que j'ai
 Compté mes doigts, hé

Figuur 85: Erfgoed in muziekteksten

3.3.2 Erfgoed binnen geschiedenis Avant Jacob Jordaens (tweede graad)

Tijdens stagelessen op AVANT werd een stadswandeling uitgewerkt in Antwerpen voor de leerlingen van het vierde jaar MW (dubbele finaliteit) en MWW (doorstroomfinaliteit). De leerlingen behandelen in het vierde jaar de vroegmoderne tijd en hebben ook een lessenreeks over de Gouden Eeuw van Antwerpen gekregen. Dit creëerde dus de perfecte omstandigheden hen praktijkgericht in contact te brengen met erfgoed in de stad Antwerpen.

In een stad met veel geschiedenis zoals Antwerpen vind je bijna op elke straat een voorbeeld van erfgoed. Omdat de leerlingen in de lessenreeks over de Gouden Eeuw van Antwerpen het vooral hadden over de handel in Antwerpen, werd er gekozen om de wandeling rond het gebied van de kaaïen te laten verlopen. Dit gebied heeft verschillende voorbeelden van onroerend en immaterieel erfgoed. Zo gaan de leerlingen bijvoorbeeld langs de Kaaïen, het Vleeshuis, de Grote Markt, ... De leerlingen passeren tijdens de wandeling ook langs verschillende straten met namen die voortvloeien uit de rijke geschiedenis van Antwerpen. Zo gaan de leerlingen langs de Sint-Jansvliet, de Brouwersvliet, de Suikerrui, etc.

Met deze wandeling zien de leerlingen dus enkele voorbeelden van erfgoed in hun dagelijks leven. Jammer genoeg was het niet mogelijk om echt aan de slag te gaan met de *sense of belonging* of multiperspectiviteit tijdens deze stadswandeling.

Naam:		Klas: 4MW
Vak: Geschiedenis	Leerkracht: VMOS, DERR,..	Datum: 22/5/2026
Taak: Stadswandeling de Gouden eeuw in Antwerpen		/
Doelstelling		Behaald
(08.06) De leerlingen analyseren kritisch historische bronnen met betrekking tot de bestudeerde periodes in functie van een historische vraag.		
(08.01) De leerlingen bouwen een historisch referentiekader op met structuurbegrippen, scharnierpunten en kenmerken eigen aan de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.		
(08.02) De leerlingen lichten verbanden toe tussen de maatschappelijke domeinen voor westerse en niet-westerse samenlevingen uit de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.		

Stop 1: Het KMSKA (startpunt)

1. Neem de historische kaarten (A3 formaat) en los onderstaande vragen op met deze kaarten.
 - a. Zoek waar je momenteel staat op de kaarten. Wat stond er in de plaats van het KMSKA in..? Kies uit: Spaanse Citadel of stadsmuren/grachten.
 - i. 1568= _____
 - ii. 1657= _____
 - b. Wat zou het nut zijn van de Spaanse Citadel?

 - c. Zou dit positief of negatief zijn voor de Antwerpenaren? Waarom?

 - d. De Citadel is dicht tegen de Schelde gebouwd. Waarom zouden ze dit gedaan hebben?

Stop 2: zuidersluis en Scheldekaaien

e. Waarvoor werden de Scheldekaaien gebruikt in de Vroegmoderne tijd?

f. Worden ze vandaag nog voor hetzelfde gebruikt? Ja/nee

g. Waren de kaaien altijd zo recht? Ja/nee? Zo niet, waarom zou dit niet altijd zo geweest zijn?

h. Wat is een kaai? Leg het uit in je eigen woorden.

Stop 3: Sint-Jansvliet

2. Wat is een vliet? Leg uit in je eigen woorden en leg ook de functie ervan uit. Wees volledig.

Stop 4: Museum Plantin-Moretus

3. Bekijk de foto. Wat staat er op afgebeeld? Wat heeft dit te maken met het museum?

4. Welke ambacht gebruikte dit toestel?

5. Waarom zou dit beroep belangrijk zijn voor de Gouden eeuw van Antwerpen?

Stop 5: Suikerrui

De ruien in de 19de eeuw

De ruien vandaag

6. Kijk naar de foto links. Wat zie je allemaal?

7. Vergelijk de foto's met elkaar. Wat kan je zeggen over het gebruik van de ruien vroeger en nu?

Vroeger: _____

Nu: _____

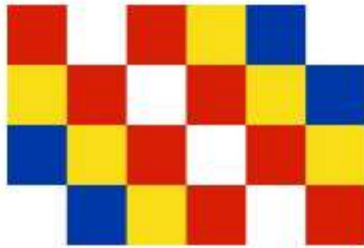
8. Het water in de ruïen was enorm vervuild. Waarom? (kijk zeker naar de foto's rechts.)

9. Wat kan dit vuil water met zich meebrengen?

Stop 6: Grote markt en Brabofontein

10. In welke kunststijl is het stadhuis van Antwerpen gemaakt?

11. Benoem de landen, gemeenten of gemeenschappen die op volgende vlaggen worden afgebeeld. Weet je het niet? Vraag het aan iemand!

12. Wie waren de eigenaren van de gildehuizen rond de grote markt?

13. Lees onderstaand verhaal over Druon Antigoon en Silvius Brabo en beantwoord de bijhorende vragen.

De mythe van Silvius Brabo en Druon Antigoon

Volgens de Antwerpse mythe die ontstaan is in de Middeleeuwen doolde er door Brabant een reus genaamd Druon Antigoon. Deze Druon leek, behalve zijn lengte, in niets op de latere mythische Grote Vriendelijke Reus die door Roald Dahl beschreven werd, want Druon Antigoon was het tegenbeeld van een vriendelijke reus. Hij terroriseerde de buurt rond Antwerpen door van schippers tol te eisen. Dit deed hij enkele kilometers voor de stad bij de bocht van Sint-Anneke. Als een schipper weigerde te betalen of geen geld had, hakte Druon Antigoon de hand van de schipper eraf en gooide die in de Schelde.

De Romeinse legionair Silvius Brabo die bevriend zou zijn met Julius Caesar was op een gegeven moment klaar met de reus Druon. Hij zocht hem op, vocht met hem, doodde hem en hakte vervolgens de hand van de reus eraf. Nu was het Silvius Brabo's beurt om de hand van de reus in de Schelde te slingeren. Vanwege Brabo's 'hand werpen' zou Antwerpen aan haar naam zijn gekomen. In meerdere Vlaamse dialecten wordt de letter 'h' namelijk niet uitgesproken, zodat 'Antwerpen' ontstaat.

Bron: <https://historiek.net/silvius-brabo-druon-antigoon/80323/>

a. Van waar komt de naam Antwerpen?

b. Wie staat er op het standbeeld op de grote markt afgebeeld?

c. Wat heeft die persoon vast? _____

- d. Dit is het oude wapenschild van Antwerpen. Verklaar de handen op het schild.

Stop 7: Vleeshuis

14. In welke stijl is het Vleeshuis gebouwd? Benoem minstens 1 element.

15. Van welke Gilde was het Vleeshuis eigendom? Wat deden ze daar?

16. Wat was het nut van een Gilde? Welke voordelen en nadelen heeft een Gilde?

Stop 8: Sint-Pietersvliet

Stop 9: Schipperskwartier

17. Wat is een schipper? _____

18. Wat is de link tussen schippers, matrozen en prostitutie. Waarom ligt de prostitutiebuurt van Antwerpen dus dicht tegen de plek waar veel boten vroeger aanmeerde?

Stop 10: Brouwersvliet

19. Waarom werd dit de Brouwersvliet genoemd?

Stop 11: Bonapartedok (eindstop)

20. Verklaar de namen Middelvliet en Timmervliet. Wat zou het nut kunnen zijn van de Timmervliet?

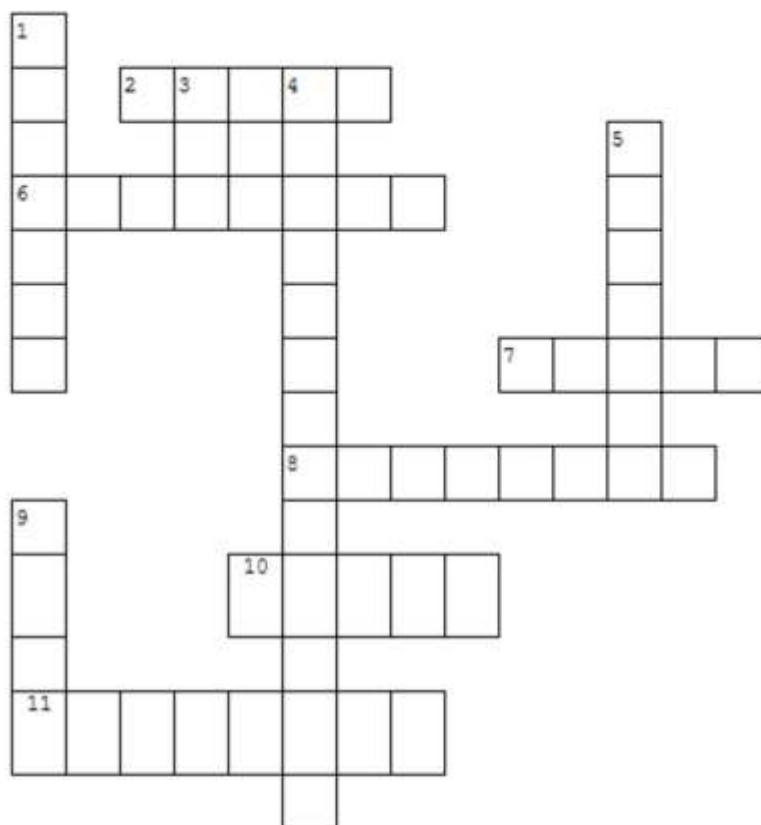
Algemene vragen

21. Benoem zo veel mogelijk straten met vliet en rui in de naam. Let dus goed op de straatnamen tijdens de wandeling.

22. Duidt de nummer van elke stop aan op onderstaande kaart van 1568.

Figuur 94: Werkbundel stadswandeling

Horizontaal

- 2. achternaam van de romein Silvius
- 6. naam van de reus die tol eiste
- 7. vereniging van mensen met één ambacht
- 8. persoon die de baas op een schip was
- 10. watergracht waar boten aanmeerde
- 11. toestel dat drukken toelaat

Verticaal

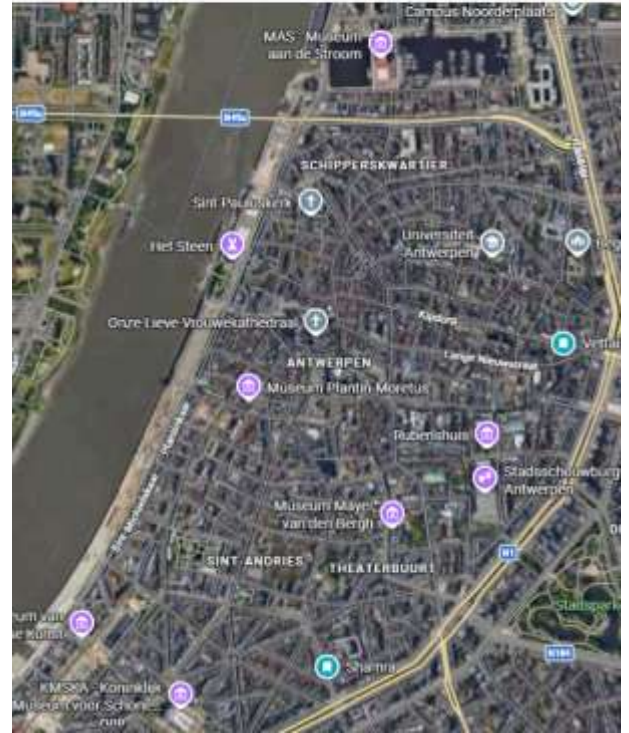
- 1. versterkt fort van de Spanjaarden
- 3. Open gracht gebruikt als riool en dok
- 4. grootste vliet van Antwerpen
- 5. naam van de rivier aan Antwerpen
- 9. in de Schelde geworpen door de reus

Bijlage kaarten voor LLN:

Antwerpen vandaag

Antwerpen 1657

Figuur 96: Werkbundel stadswandeling

Figuur 97: Werkbundel stadswandeling

Antwerpen 1568 voor de bouw van de Spaanse Citadel

Figuur 98: Werkbundel stadswandeling

3.3.3 Erfgoed binnen geschiedenis GO! Atheneum Lier campus Louis Zimmer (tweede graad)

Tijdens stagelessen werd er in het vierde jaar vaak rond erfgoed gewerkt. Het voordeel van les te mogen geven in Lier is dat de stad een rijke geschiedenis met zich meedraagt.

Zo vond in Lier bijvoorbeeld het huwelijk tussen Johanna van Castilië en Filips de Schone plaats. Op zo'n 200m van Campus Louis Zimmer bevindt zich de brug die instortte tijdens de huwelijksnacht van Johanna van Castilië en Filips de Schone.¹⁶³ De Aragonbrug maakt deel uit van de Spaanse wandeling die in Lier kan doen. Jammer genoeg hebben de leerlingen slechts één uur geschiedenis per week, dus om deze hele wandeling te doen met de klas was er niet genoeg tijd.

Ook tijdens de lessen over de heksenvervolgingen kwam de Canon van Vlaanderen aan bod om de casus van Cathelyne Van den Bulcke¹⁶⁴ te bespreken. Zij was de laatste 'heks' die verbrand werd op de Grote Markt in Lier. In 2021 kreeg ze een eerherstel en werd er een herdenkingscirkel geplaatst op de Grote Markt.¹⁶⁵

Tijdens deze les werden de leerlingen verdeeld in drie groepen (groep A, B en C), eerst beantwoordden ze dus de toegewezen vragen in hun eigen groepje, nadien werden ze opnieuw verdeeld, zodat elke groep een leerling van groep A, groep B en groep C bevatte. In deze nieuwe groep moesten ze hun gevonden antwoorden aan elkaar uitleggen.

Tijdens deze lessen werden ook steeds de uitgestippelde wandelingen die de stad Lier voorziet getoond en aangeraden aan de leerlingen om hopelijk hun interesse in geschiedenis en de stad waar ze naar school gaan te vergroten. De leerlingen leken steeds enthousiast wanneer ze te weten kwamen dat de geschiedenis die behandeld werd tijdens de les, zo dichtbij plaats heeft gevonden.

Werkbundel: [Werkbundel Cathelyne Van den Bulcke](#)

¹⁶³ Spaanse wandeling | Visit Lier. (z.d.). <https://www.visitlier.be/nl/spaanse-wandeling>

¹⁶⁴ Canon van Vlaanderen. (2026, 17 maart). *Cathelyne Van den Bulcke - Canon van Vlaanderen*. <https://www.canonvanvlaanderen.be/events/cathelyne-van-den-bulcke/>

¹⁶⁵ Locatie 1 - gedenksteen Grote Markt | Visit Lier. (z.d.). <https://www.visitlier.be/nl/doen/wandelen/heksentoer/locatie-1-gedenksteen-grote-markt>

20 januari 2021, Grote Markt in Lier

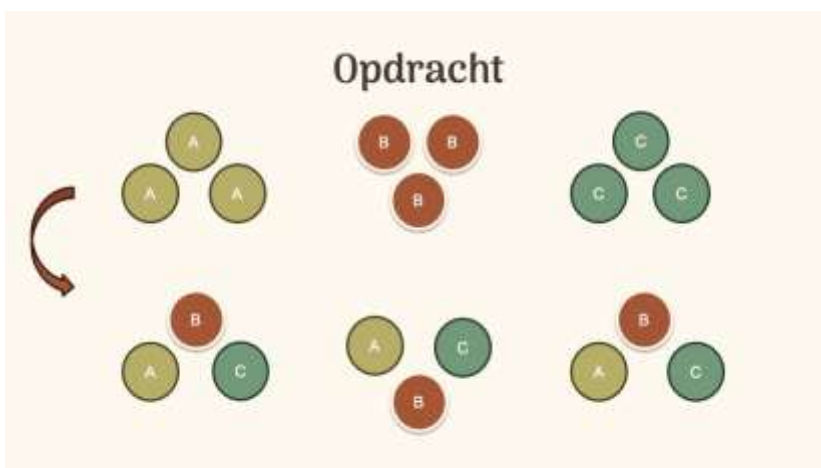
Drie vermeende heksen krijgen na meer dan 430 jaar eerherstel van de stad Lier

Het Lierse stadsbestuur zal drie vermeende heksen eerherstel geven op de Grote Markt. De drie werden in 1590 zwaar gefolterd en tot bekentenis van geschreeuwen. Eén van hen is ook op de brandstapel gestroefd, een eeuw later. Een gedenksteen op de Grote Markt herdenkt deze drie vrouwen. De vraag om de vrouwen te eer te herstellen kwam van een tweeledige vereniging. "Hi zijn krassen ook al vier nabestaanden ingekomen van de vrouwen", zegt schepen Erik Verweert (N-VA) in "Start je dag" op Radio 2 Antwerpen.

De Perslucht
17 okt 2019, 20:07:00

Figuur 99: Slide erfgoed in Lier

Figuur 100: Slide erfgoed in Lier – werkvorm tijdens de les

Heksenstoer
Afstand 3,4 km

- A. Heksensteen
Grote Markt, t.h.v. zitbank
- B. Vesten
Antwerpsstraat 150 (Kerndstad)
- C. Sion
Einde P.J. Denisstraat
- D. Maagdenhuys
Aragonstraat 6
(hotel Hof van Anagon)
- E. Bib De Fé
Kardinaal Merzlerplein 6
- F. Gevangenengoort
Zimmerplein - Begijnhofstraat
- G. Herberg Den Torst
Eikelstraat 16 (New Banana)

Figuur 101: Slide erfgoedwandering in Lier

Figuur 102: Slide erfgoed in Lier

- Spaanse wandeling**
Afstand 920 m
- A. Spaanse Kapel
Grote Markt 60
 - B. Hof van Santhoven
Aragonstraat 2
 - C. Aragonbrug
hoek Aragonstraat en Moudijk
 - D. Hof van Aragon
Aragonstraat 4
 - E. Sint-Gummaruskerk
Kardinaal Mercierplein
 - F. Spaanse Poort
Bil 6

Figuur 103: Slide erfgoedwandering in Lier

Conclusie

Deze bachelorproef onderzocht de samenhang tussen erfgoed en de *sense of belonging* bij leerlingen van de eerste en tweede graad secundair onderwijs. Daarbij werd nagegaan hoe erfgoed vandaag reeds aanwezig is binnen het Vlaamse onderwijs en welke rol het kan spelen in verbondenheid, identiteitsvorming en historisch bewustzijn.

Tijdens het onderzoek werd duidelijk dat er reeds materiaal bestaat rond erfgoed. Dit materiaal is vooral aanwezig binnen de geschiedenis-handboeken. Toch gaven leerkrachten aan nood te hebben aan gespecialiseerd lesmateriaal en bijscholingen over erfgoededucatie om aan de slag te gaan met erfgoed in hun lespraktijk. Het materiaal dat bestaat is te ingewikkeld voor leerlingen en er wordt te weinig tijd uitgetrokken voor de behandeling van erfgoed binnen de klas. Wel wordt erfgoed doorgaans gezien als waardevol.

Op erfgoedindeklas.be werden verschillende werkvormen uitgewerkt waarmee leerkrachten in de eerste en tweede graad aan de slag kunnen. Hierbij werd er niet enkel naar geschiedenisonderwijs gekeken, maar suggereren de werkvormen een geïntegreerde interdisciplinaire aanpak.

De enquêteresultaten toonden aan dat enerzijds sommige leerlingen erfgoed en culturele achtergrond beschouwen als iets dat binnen de thuiscontext besproken moet worden. Anderzijds is er ook een grote groep van leerlingen die erfgoed in het curriculum wel een meerwaarde vindt. Dit is echter heel afhankelijk per klasgroep.

Wanneer erfgoed op een goede, meerstemmige manier wordt ingezet, kan dit een positief effect hebben op de *sense of belonging* van de leerlingen. Dit werd duidelijk door onderzoek naar de beïnvloedende factoren op de *sense of belonging*.

Op basis van de bevindingen kan geconcludeerd worden dat er een relevante samenhang bestaat tussen erfgoed en de *sense of belonging* van leerlingen, al dient deze relatie genuanceerd benaderd te worden. Het onderzoek laat niet toe om een rechtstreeks causaal verband vast te stellen waarbij erfgoed automatisch leidt tot een verhoogde *sense of belonging*. Wel blijkt dat erfgoed, wanneer het op een inclusieve, kritische en meerstemmige manier wordt ingezet, kan bijdragen aan processen van erkenning, participatie en verbondenheid binnen de schoolcontext.

Het zou interessant zijn om een grootschaliger onderzoek te voeren om te weten te komen of erfgoed effectief de *sense of belonging* van de leerlingen in de meeste gevallen verhoogt. Dit aangezien deze resultaten voornamelijk gebaseerd zijn op observaties en bevragingen binnen een beperkte onderzoeksgroep van 109 leerlingen.

Daarnaast kan verder onderzoek zich richten op mogelijke samenwerkingen tussen scholen en externe erfgoedpartners om de integratie van erfgoed in de lespraktijk nog verder in kaart te brengen. De ontwikkelde website <https://www.erfgoedindeklas.be> vormt hierbij al de eerste aanzet.

Bibliografie

AfricaMuseum. (z.d.). *Koninklijk Museum voor Midden-Afrika*.

<https://www.africamuseum.be/nl>

Absilis, K., et al. (2023). *Canon van Vlaanderen*. <https://www.canonvanvlaanderen.be>

Allen, K. A., Kern, M. L., Rozek, C. S., McInerney, D., & Slavich, G. M. (2021).

Belonging: A Review of Conceptual Issues, an Integrative Framework, and Directions for Future Research. *Australian journal of psychology*, 73(1), 87–102.

<https://doi.org/10.1080/00049530.2021.1883409>

Allen, K.-A., Slaten, C. D., Arslan, G., Roffey, S., Craig, H., & Vella-Brodrick, D. A.

(2021). School belonging: The importance of student and teacher relationships. In M. L. Kern, & M. L. Wehmeyer (Eds.), *The Palgrave Handbook of Positive Education* (1st ed., pp. 525-550).

Banks, J. A. (z.d.). *An Introduction to Multicultural Education* (5de editie).

<https://ucarecdn.com/d82827b2-9e39-40fe-a717-a1aca81ce4a9/>

Baumeister, R., & Leary, M. (1995). The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation.

<https://psycnet.apa.org/record/1995-29052-001>

Bekers, K. (2022). *Storia HD classic: leerboek*.

Bekers, K. (2025). *Storia HD classic 1 A-stroom : leerboek*.

Bekers, K., Dillen, K., & Hendrickx, S. (2020). *Storia HD classic: Leerboek*.

Berings, G., Brackeva, J., Andries, A., & Van Braband, R. (2021b). *Memoria: Historische verhalen*.

Beunen, S., Siongers, J., & Lievens, J. (2016). *Cultuur leren smaken. Een onderzoek bij Vlaamse jongeren naar cultuurparticipatie en cultuureducatie*. Gent:

Onderzoeksgroep CuDOS - Vakgroep Sociologie - UGent.

<https://biblio.ugent.be/publication/8174446>

Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie, & Viaene, S. (Reds.). (2015). *Toetssteen herinneringseducatie*. <https://herinneringseducatie.be/wp-content/uploads/2020/10/Toetssteen-Herinneringseducatie.pdf>

Bourgondische wandeling door Brussel - Recreatieve wandelroute. (z.d.). RouteYou. <https://www.routeyou.com/nl-be/route/view/18577222>

Canon van Vlaanderen. (2026, 17 maart). Cathelyne Van den Bulcke - Canon van Vlaanderen. <https://www.canonvanvlaanderen.be/events/cathelyne-van-den-bulcke/>

Castricky, G. (2009). *Herinneringseducatie in het Vlaamse onderwijs: Een pleidooi voor Holocaustherdenking, geschiedenisonderwijs en vredesopvoeding?* Vlaams Vredesinstituut. <https://vlaamsvredesinstituut.eu/wp-content/uploads/2019/03/rapport-herinnering.pdf>

ClaSsID. (z.d.). *Doelenverdeler*. <https://pov.classid.io/website/sapo>

Consciencebibliotheek (z.d.). Onderwijs <https://consciencebibliotheek.be/nl/onderwijs>

Croes, F., Ducheyne, F., & Van Damme, P. (2022). *Memoria: Leerwerkboek*.

Cultureel erfgoed Antwerpen. (z.d.). <https://www.antwerpen.be/info/602a3b568be2ce04fd528c79/cultureel-erfgoed-antwerpen>

Cultuurkuur (z.d.). *Erfgoed in de klas*. <https://www.cultuurkuur.be/erfgoed-de-klas>

De Knijf, S., Flanagan, C., Haelbrecht, S., et al. (2024). *Memoria 1: leerwerkboek : editie 2024*.

De Saveur, D. (2024). *Sapiens 4 - doorstroomfinaliteit (domeingebonden) & dubbele finaliteit (1u): Leerwerkboek*.

De UNESCO 2003 conventie voor het borgen van immaterieel erfgoed. (2026). *Immaterieel erfgoed*. <https://immaterieelerfgoed.be/nl/kennis/unesco-conventie-2003>

Development Co-operation Report 2017. (2017). OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/development-co-operation-report-2017_dcr-2017-en.html

Doesselaere, E. (2019). *Aalst Carnaval wil zelf af van UNESCO-erkenning*. FARO <https://faro.be/blogs/elian-doesselaere/aalst-carnaval-wil-zelf-af-van-unesco-erkenning>

Doesselaere, E. (z.d.). *Hoe luisteren we beter?* FARO <https://faro.be/kennis/diversiteitsbeleid/hoe-maakt-u-uw-organisatie-meerstemmiger/kunnen-we-echt-luisteren>

Doesselaere, E. (z.d.). *Hoe maak je erfgoed meerstemmiger?* FARO <https://faro.be/kennis/diversiteitsbeleid/hoe-maakt-u-uw-organisatie-meerstemmiger>

D'Hamers, K. (z.d.). *Empathie als brug naar multiperspectiviteit?* FARO. <https://faro.be/blogs/katrijn-dhamers/empathie-als-brug-naar-multiperspectiviteit>

D'Hamers, K. (z.d.) *Hoe geven we verschillende stemmen structureel een plaats?* FARO <https://faro.be/kennis/diversiteitsbeleid/hoe-maakt-u-uw-organisatie-meerstemmiger/plaats-voor-verschillende-stemmen>

D'Hamers, K. (z.d.) *Hoe komt het dat groepen alternatieve stemmen niet horen?* FARO <https://faro.be/kennis/diversiteitsbeleid/hoe-maakt-u-uw-organisatie-meerstemmiger/alternatieve-stemmen>

D'Hamers, K. (z.d.) *Hoe maak je mensen bewust van hun individuele referentiekaders?* FARO <https://faro.be/kennis/diversiteitsbeleid/hoe-maakt-u-uw-organisatie-meerstemmiger/individuele-referentiekaders>

D'Hamers, K., Doesselaere, E., van Leeuwen, E. (2021). *Meerstemmigheidswaaier*. FARO <https://faro.be/sites/default/files/2021-06/Meerstemmigheidswaaier.pdf>

EDUbox (z.d.) *Historisch bewustzijn*. VRT <https://www.vrt.be/nl/edubox/catalogus#historisch-bewustzijn>

Emotienetwerken bij gevoelige onderwerpen in de klas. (z.d.). https://geografie.nl/sites/default/files/paragraaf/attachment/file/C08%20Emotienetwerken%20bij%20gevoelige%20onderwerpen%20-%20Eefje%20Smit%2C%20Caroline%20Matla%20%26%20Dorien%20Wijstma_0.pdf
f

Emotienetwerken. (z.d.). Reinwardt Academie.

<https://www.reinwardt.ahk.nl/lectoraat-cultureel-erfgoed/emotienetwerken/>

Emotienetwerken: erfgoed- en burgerschapseducatie in de 21e eeuw. (2020, 13 november). Openresearch.Amsterdam.

<https://openresearch.amsterdam/nl/page/70040/emotienetwerken-erfgoed--en-burgerschapseducatie-in-de-21e-eeuw>

Epic 1e graad: leerwerkboek deel A. (2025).

Epic 1e graad: leerwerkboek deel B. (2025).

Epic 1e graad: leerwerkboek deel C. (2025).

Erfgoed. (z.d.). Vlaanderen.be. <https://www.vlaanderen.be/cultuur-sport-en-vrijetijd/erfgoed>

Erfgoedsector? (z.d.). *Canon van Vlaanderen: een uitgestoken hand naar de erfgoedsector?* FARO Vlaams Steunpunt voor Cultureel Erfgoed vzw. <https://faro.be/blogs/gregory-vercauteren/canon-van-vlaanderen-een-uitgestoken-hand-naar-de-erfgoedsector>

Erfgoedwandeling: Wandelen langs villa's en paleizekes. (z.d.). Antwerpen. <https://www.antwerpen.be/info/5ef437f3d534d22620418a31/erfgoedwandeling-wandelen-langs-villa-s-en-paleizekes>

Fauconier, B., Nawaz, I., & Schelstraete, V. (2021). Epic: Geschiedenis.

Frijhoff, W. (2007). Dynamisch erfgoed.

Futurelab, W. (z.d.). Waag | Emotienetwerken erfgoed & educatie. Waag Futurelab. <https://waag.org/nl/project/emotienetwerken-erfgoed-educatie/>

Gallo-Romeins Museum (z.d.) <https://galloromeinsmuseum.be>

Goodenow, C. (1993). The psychological sense of school membership among adolescents: Scale development and educational correlates. *Psychology in the Schools*, 30(1), 79-90.

Heksentoer. (z.d.). Visit Lier. <https://www.visitlier.be/nl/doen/wandelen/heksentoer>

In Flanders Fields Museum. (z.d.). *Home*. <https://www.inflandersfields.be/nl>

Jakubovská, K., & Jakubovská, V. (2023). *Culture of reminiscence as a part of cultural education*. *The Journal of Education, Culture and Society*, 14(1), 33–52. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1167665>

Janssenswillen, P., Vinckx, E., Leenen, S. (2016). *Inspiratiegids Meerstemmig erfgoed* <https://meerstemmigerfgoed.pxl.be>

Janssenswillen, P., Vinckx., E. (2016-2018). *Meerstemmig erfgoed*. PXL <https://meerstemmigerfgoed.pxl.be>

Katholiekonderwijs Vlaanderen. (2024) <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/i-m-en-s-a/leerplan>

Katholiekonderwijs.Vlaanderen. (2024) <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/i-eng-a/leerplan>

Katholiekonderwijs.Vlaanderen. (2024) <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/i-eng-b/leerplan>

Katholiekonderwijs.Vlaanderen. (2024) <https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/i-fra-a/leerplan>

Katholiekonderwijs.Vlaanderen. (2024) <https://www.katholiekonderwijs.vlaanderen/over-kathondvla>

Kazerne Dossin. (z.d.). *Kazerne Dossin | Memoriaal, museum en onderzoekscentrum*. <https://kazernedossin.eu/>

KMSKA. (z.d.). *Een blik op de koloniale geschiedenis van het KMSKA*. <https://kmska.be/nl/onderzoek-naar-het-koloniale-verleden-van-het-kmska>

KU Leuven. (z.d.). *Sense of belonging op school* [Bijscholing]. <https://soe.kuleuven.be/limbo/nascholingen/limbo/sense-of-belonging-op-school>

Leerplan Maatschappelijke vorming. Katholiek onderwijs Vlaanderen. (2024). <https://linkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/4b053325-5a34-4353-9fee-780abf86fc70/doelenlijst>

Leerplandoelen geschiedenis. (2024). Katholiek onderwijs Vlaanderen.

<https://linkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/cc14bfe8-95c7-4dce-b356-95427ef20fb0/doelenlijst>

Leerplannen artistieke vorming. Katholiek onderwijs Vlaanderen.

<https://linkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/bf4f2b7d-4b38-4194-ae9b-04720983864e/doelenlijst>

Leerplannen GO! (2024). <https://pro.g-o.be/themas/leerplannen/eerste-graad-secundair-onderwijs/a-stroom/>

Leerplannen Katholiekonderwijs.Vlaanderen. (2024).

<https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/i-ned-a/leerplan>

Leerplannen KOV tweede graad. (2024). Katholiek onderwijs Vlaanderen

<https://pro.katholiekonderwijs.vlaanderen/vakken-en-leerplannen?tab=tweedegraad&secondGradeExpandedSections=40>

Lefevere, F. (2019). Historicus KU Leuven: “Vlaamse canon neigt naar superioriteitsdenken.”. VRT NWS <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/08/13/canon/>

Lezing Hogeschool Utrecht 2024 & Canon van Nederland. (z.d.). Canon van Nederland. <https://www.canonvannederland.nl/>

Llinkid. (z.d.). <https://linkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/9bbe3577-76ed-4c7d-8bd0-84cda6de3548/doelenlijst>

Llinkid. (z.d.). <https://linkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/b07ebe08-c6d5-4c82-a1ff-7f81ddee5f2d/doelenlijst>

Llinkid. (z.d.-b). <https://linkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/116ef5a4-b5db-455d-9fd9-3993a147798e/doelenlijst>

Llinkid. (z.d.-b). <https://linkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/d10fac50-9adc-4faa-9d4a-2a15c6aac84b/doelenlijst>

Llinkid. (z.d.-c). <https://linkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/51a91b0b-1ffe-45cf-86b8-b28bdccc9e2a/doelenlijst>

Llinkid. (z.d.-c). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/a9afa5ca-9d9e-4e7b-8534-02df2e516fbb/doelenlijst>

Llinkid. (z.d.-d). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/300c9545-08f7-4565-b133-041bb7d368fd/doelenlijst>

Llinkid. (z.d.-d). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/83d42dd9-5d55-4ad9-bb85-13096cc9fe63/doelenlijst>

Llinkid. (z.d.-e). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/4d003295-9350-4ecc-a806-fc54a032d974/doelenlijst>

Llinkid. (z.d.-f). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/50f5c18f-c972-42e5-9788-8955c726795b/doelenlijst>

Llinkid. (z.d.-g). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/e59e7ac6-f355-4751-8d75-73e9b7d4b4c6/doelenlijst>

Llinkid. (z.d.-h). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/02363be2-1506-4780-b9bf-d253e1bf3f01/doelenlijst>

Llinkid. (z.d.-i). <https://llinkid.katholiekonderwijs.vlaanderen/leerplan/f48dd16a-0339-4d35-801e-a57397bfaacc/doelenlijst>

locatie 1 - gedenksteen Grote Markt | Visit Lier. (z.d.).

<https://www.visitlier.be/nl/doen/wandelen/heksentoer/locatie-1-gedenksteen-grote-markt>

Macdonald, S. (2013). *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today*. In ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/287239780_Memorylands_Heritage_and_Identity_in_Europe_Today

Memoria 2: leerwerkboek. (2025b).

Nawaz, I. (2022). *Epic 4 – D/A-D/DG: Leerwerkboek*.

OECD. (2017). *PISA 2015 results (Volume III): Students' well-being*. OECD Publishing.

https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2017/04/are-students-happy_be0c101b/3512d7ae-en.pdf

Onderwijsdoelen voor tweede graad – doorstroomfinaliteit. (2026, 5 februari). OVSG. <https://www.ovsg.be/leerplannen-secundair-onderwijs/onderwijsdoelen-voor-tweede-graad-doorstroomfinaliteit>

Onderwijsdoelen. (2024). <https://onderwijsdoelen.be/>

Over erfgoedwerking aan KU Leuven. (25/2/2026). KU Leuven. <https://www.kuleuven.be/erfgoed/erfgoedwerking-aan-ku-leuven>

Over OVSG. (2024-2025). OVSG <https://www.ovsg.be/over-ovsg>

Paleis van Margareta van Oostenrijk. (z.d.). Visit Mechelen. <https://visit.mechelen.be/paleis-van-margareta-van-oostenrijk-2>

Publiq. (2025b, juli 23). Emotienetwerken als methode om immaterieel erfgoed te laten voortbestaan. Publiq. <https://www.publiq.be/nl/inzichten-en-praktijk/emotienetwerken-als-methode-om-immaterieel-erfgoed-te-laten-voortbestaan>

Rigney, A. (2018). Remembrance as remaking: Memories of the nation revisited. *Nations and Nationalism*, 24(2), 240–257. <https://doi.org/10.1111/nana.12388>

Roerend, onroerend en immaterieel erfgoed. (z.d.). Departement Cultuur, Jeugd Media. <https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/cultuur/cultureel-erfgoed/roerend-onroerend-en-immaterieel-erfgoed>

Sapiens 2 : leerwerkboek : editie 2025. (2025)

Smets, S. (2018). Belonging als universeel ontwerp: het fundament voor de diverse school. Een onderzoek naar belonging in een Vlaamse middelbare school. Van Arteveldehogeschool. <https://scriptiebank.be/scriptie/2019/belonging-als-universeel-ontwerp-het-fundament-voor-de-diverse-school>

Smets, W. (2025). *Sapiens 3 – doorstroomfinaliteit (2u): Leerwerkboek*.

Smets, W., De Saveur, D., & Vinckx, E. (2024). *Sapiens 1: Leerwerkboek*.

Smith, L. (z.d.). Uses of Heritage. In ResearchGate.

https://www.researchgate.net/publication/286919161_Uses_of_Heritage

Spaanse wandeling | Visit Lier. (z.d.). <https://www.visitlier.be/nl/spaanse-wandeling>

Storia CLASSIC HD 3 D DG D/A leerboek (incl. licentie) (editie 2025). (2025).

Studies in cultural memory. (z.d.). Calenda. <https://calenda.org/300702>

Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage - UNESCO Intangible Cultural Heritage. (z.d.). <https://ich.unesco.org/en/convention>

Tollebeek, J., Boone, M., & Van Nieuwenhuysse, K. (2022). Een canon van Vlaanderen: Motieven en bezwaren. <https://lirias.kuleuven.be/retrieve/701873>

Van den Branden, K. (2023, 15 september). De relatie tussen schoolverbondenheid, motivatie en schoolsucces. Duurzaam Onderwijs.

<https://duurzaamonderwijs.com/2023/09/15/de-relatie-tussen-schoolverbondenheid-motivatie-en-schoolsucces/>

Van Der Laarse, R. (2005). Erfgoed en de constructie van vroeger. University of Amsterdam.

https://pure.uva.nl/ws/files/62256824/63574_Laarse_R._van_de_Inleiding_BvV.pdf

Van der Laarse, R. (red.) (2005). Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering. Amsterdam: Het Spinhuis. https://www.researchgate.net/profile/Rob-Van-Der-Laarse-2/publication/344270252_Bezeten_van_vroeger_Erfgoed_identiteit_en_musealisering_Ed_Rob_van_der_Laarse/links/5f6221d4299bf1d43c08aa0f/Bezeten-van-vroeger-Erfgoed-identiteit-en-musealisering-Ed-Rob-van-der-Laarse.pdf?__cf_chl_tk=GwVAm.XVbRYQ9iexcG8m3R7nANaX858XIfEZhDI3uJ0-1780321322-1.0.1.1-.vGyAkBYNkxaZrJPbTqYef5AsIBFmXnzAzE60pGui_U

https://www.researchgate.net/profile/Rob-Van-Der-Laarse-2/publication/344270252_Bezeten_van_vroeger_Erfgoed_identiteit_en_musealisering_Ed_Rob_van_der_Laarse/links/5f6221d4299bf1d43c08aa0f/Bezeten-van-vroeger-Erfgoed-identiteit-en-musealisering-Ed-Rob-van-der-Laarse.pdf?__cf_chl_tk=GwVAm.XVbRYQ9iexcG8m3R7nANaX858XIfEZhDI3uJ0-1780321322-1.0.1.1-.vGyAkBYNkxaZrJPbTqYef5AsIBFmXnzAzE60pGui_U

Van Doorselaere, J. & Colman, V. (2024). Musea, erfgoed en geschiedenis. In S. Bollen et al. *Sleutels tot historisch denken: handboek vakdidactiek geschiedenis*, OWL press, p. 156–168

Van Doorselaere, J. (2020). Borgen van immaterieel cultureel erfgoed door formeel leren in Vlaanderen. VUB. p 169 -174. <https://scriptiebank.be/scriptie/2020/borgen-van-immaterieel-cultureel-erfgoed-door-formeel-leren-vlaanderen>

Van Doorselaere, J. (2022). Eén voor allen, ...? Omgaan met erfgoed en etnische diversiteit op school in het licht van de canonkwestie. Volkskunde <https://backoffice.biblio.ugent.be/download/8751710/8751711>

Van Doorselaere, J. (2023). Vlaamse cultuureducatie en het geschiedenisonderwijs: een geïntegreerde benadering? Cultuureducatie, 21(62). <https://backoffice.biblio.ugent.be/download/01H3BWWVY0MB3999FERBRJQWBV/01H3BWZYTZES4GPSB7ZTP4D34T>

Van Doorselaere, J. (2025). Erfgoed in geschiedenisonderwijs integreren. Antwerpen: Centrum nascholing Antwerpen <https://biblio.ugent.be/publication/01JSMNNQXV4KDKBY2GR4CCBNND>

Van Genechten., H. (2023). Erfgoededucatie. FARO <https://faro.be/taxonomy/term/303>

Van Oost, O. (2019). 'Ons' erfgoed? Minder onschuldig dan het lijkt. FARO <https://faro.be/blogs/olga-van-oost/ons-erfgoed-minder-onschuldig-dan-het-lijkt>

Vercauteren, G., (2023). Canon van Vlaanderen: een uitgestoken hand naar de Visit Mechelen. (z.d.). Visit Mechelen. <https://visit.mechelen.be/>

Vlaanderen – Motieven en bezwaren. <https://lirias.kuleuven.be/retrieve/701873>

World Heritage. (2026, 17 maart). UNESCO. <https://www.unesco.org/en/world-heritage>

“Emotienetwerken helpen je om erfgoedwijzer te worden”. (z.d.). Antwerpen.be. <https://www.antwerpen.be/info/6697b04a22e7f500144693b0/emotienetwerken-helpen-je-om-erfgoedwijzer-te-worden>

Bijlagen

Interview/ Vragenlijst leerkrachten

- Hoe lang geeft u al les?
- Welk vak geeft u?
- Behandelt u erfgoed binnen uw lessen? Zo ja, hoe gaat u om met erfgoed tijdens uw lessen?
- Welke sleutelcompetenties hangt u daar dan aan vast?
- Wat is volgens u het belang van bezig zijn met erfgoed binnen uw vak?
- Verhoogt het bezig zijn met erfgoed volgens u de *sense of belonging* van leerlingen?
- Wat zou u nodig hebben/ wat mist u om meer met erfgoed om te gaan binnen uw lespraktijk?

Enquête leerlingen¹⁶⁶

Ik voer samen met mijn medestudenten van de AP Hogeschool een onderzoek naar de betrokkenheid van leerlingen binnen de eerste en tweede graad. Hoe kunnen wij als toekomstige leerkrachten de betrokkenheid van leerlingen verhogen in de lespraktijk? Zou dat kunnen door erfgoed?

Erfgoed is datgene wat we als samenleving ontvangen uit het verleden en willen doorgeven aan de generaties die na ons komen.

Alle antwoorden zijn anoniem. Bedankt voor je eerlijkheid!

- Ben je...
 - o Vrouw
 - o Man
 - o Andere
 - o Dat zeg ik liever niet.
- Hoe oud ben je?
- Op welke school zit je?
- In welk jaar zit je?
- In welke richting zit je?
- Ben je geboren in België? Zo niet, hoe lang ben je al in België?

¹⁶⁶ https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScRyo2eTo681Z9Ez1uNywOugvxCyeGHZ_5c-VMuo79j3InRg/viewform?usp=header

- Zijn je beide ouders van Belgische origine?
Zo niet, van welke origine zijn ze? Vul in:
- Spreek je thuis een andere taal dan Nederlands? Zo ja, welke?
- Voel je je eerder verbonden met:
 - o België
 - o Het land van herkomst van je familie
 - o Beide
 - o Geen van beide
- Hoe belangrijk vind je je culturele achtergrond voor wie je bent? (1–5)

Stellingen aanduiden op schaal van:

Helemaal niet mee eens (1) – Niet mee eens (2) – Neutraal (3) – Mee eens (4) – Helemaal mee eens (5)

- Ik voel me gediscrimineerd door medeleerlingen omwille van mijn afkomst.
- Ik voel me gediscrimineerd door medeleerlingen omwille van mijn gender.
- Ik voel me gediscrimineerd door leerkrachten omwille van mijn afkomst.
- Ik voel me gediscrimineerd door leerkrachten omwille van mijn gender.
- Ik heb het gevoel dat ik mezelf kan zijn op school.
- Ik heb het gevoel dat mijn cultuur gewaardeerd wordt op school.
- Ik ben geïnteresseerd in de leerstof.
- Ik vind het belangrijk om over mijn eigen culturele achtergrond op school te leren.
- De leerstof is voldoende divers* op vlak van verschillende perspectieven. Er wordt lesgegeven over verschillende culturen/ mensen.
*vb. De leerstof binnen geschiedenis gaat ook over andere landen dan België, over vrouwen, over mensen met een beperking, ...
- Ik zou me meer interesseren in de leerstof als het vaker zou gaan over zaken/mensen waarin ik mezelf herken.
- Door wat ik op school leer, voel ik me meer deel van de samenleving.
- Ik vind het belangrijk dat iedereen zich kan herkennen in de leerstof.
- Door te leren over andere culturen begrijp ik anderen beter.

Open vragen:

- Waarover zou jij graag leren over jouw afkomst of achtergrond op school?
- Wat zou school kunnen doen om jou meer het gevoel te geven dat je erbij hoort?

Zie link:

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScRyo2eTo681Z9Ez1uNywOuGvxuCyeGHZ_5c-VMuo79j3lnRg/viewform?usp=header

Interview bachelorproef erfgoed

Hoe lang geeft u al les?

31 jaar

Welk vak geeft u?

Momenteel enkel historisch bewustzijn/geschiedenis, maar vroeger ook PAV.

Behandelt u erfgoed binnen uw lessen? Zo ja, hoe gaat u om met erfgoed tijdens uw lessen?

Ja, erfgoed maakt geschiedenis concreet, lokaal en zichtbaar voor mijn leerlingen. Ik probeer o.a. vanuit hun eigen leefwereld te vertrekken met lokale monumenten/gebouwen in de buurt, of met straatnamen en hun herkomst. Afhankelijk van welk leerjaar probeer ik eveneens erfgoed te koppelen aan de actualiteit, bvb. i.v.m. de koloniale periode (standbeelden, verheerlijking van kolonialisme..), of de restitutie van kunstwerken (holocaust...), of de vernietiging van erfgoed tijdens oorlogen...

Ik probeer een middeleeuwse stad te bezoeken, soms te werken rond migratiegeschiedenis van leerlingen. Ik heb al o.a. gewerkt rond industrieel erfgoed, WOI en/of WOII herinneringen, Holocaustherinnering, Koude Oorlog en monumenten, propaganda...

Welke sleutelcompetenties hangt u daar dan aan vast?

- *Historisch denken : In. situeren erfgoed in tijd en ruimte, analyseren continuïteit en verandering, onderzoeken historische beeldvorming en vergelijken perspectieven= dit is de kern van geschiedenis volgens het GO.*
- *Burgerschapseducatie : In. reflecteren over identiteit, omgaan met diversiteit, respecteren van cultureel erfgoed, en begrijpen maatschappelijke discussies.*
- *Identiteit en diversiteit*
- *Kritisch omgaan met verleden en herinnering*
- *Actualisering van geschiedenis*
- *Communicatieve competenties : presenteren, interviewen, argumenteren en reflecteren...*
- *Digitale competenties : digitale bronnen onderzoeken, online erfgoedbanken gebruiken, AI kritisch gebruiken...*

- *Sociale competenties : samenwerken, debat voeren, omgaan met verschillende meningen*

Wat is volgens u het belang van bezig zijn met erfgoed binnen uw vak?

Ik denk dat erfgoed leerlingen helpt om het verleden zichtbaar(der) te maken. Zo kunnen ze verbanden leren leggen tussen verleden en heden en kritisch nadenken over herinnering . De leerlingen moeten leren omgaan met meerdere perspectieven en proberen zo hun eigen identiteit te begrijpen en die van anderen.

Verhoogt het bezig zijn met erfgoed volgens u de sense of belonging van leerlingen?

Ik hoop van wel: in veel gevallen kan werken rond erfgoed de sense of belonging van leerlingen sterk verhogen. Maar het hangt af van hoe, op welke manier je erfgoed benadert.

Als geschiedenisleerkracht heb je eigenlijk een unieke positie: je kan je leerlingen tonen dat geschiedenis niet alleen iets van “grote (wereld)gebeurtenissen” is, maar ook van hun eigen omgeving, familie, cultuur en leefwereld.

Wat zou u nodig hebben/ wat mist u om meer met erfgoed om te gaan binnen uw lespraktijk?

Veel 😊 Aan motivatie geen gebrek, wel aan tijd, concrete handvaten, didactische voorbeelden, aansluiting bij de leerplannen, een goede ondersteuning bij gevoelige thema's en vooral praktische werkvormen.

-Concreet en bruikbaar lesmateriaal : ik moet na 30+ jaar nog altijd precies ‘het warm water uitvinden’ en op zoek gaan naar passend materiaal → erfgoedbronnen op leerling niveau (het bestaande materiaal is meestal te moeilijk voor de lln.), uitgewerkte (digitale)lesfiches, kant- en klare- opdrachten

-Meer tijd en ruimte in het curriculum: het is al moeilijk om de ‘verplichte’ leerstof rond te krijgen, een betere integratie in bestaande thema's (bvb. Ik combineer WO II met een effectief bezoek aan Breendonk of de Dossinkazerne)

-Praktijkgerichte nascholingen of extra opleiding in erfgoeddidactiek, herinneringseducatie, multi-perspectiviteit en hoe kan ik het beste omgaan met controversieel erfgoed.

-Een duidelijk en vindbaar overzicht van educatieve pakketten en de partners die ze aanbieden.

-Digitale tools, eenvoudige multimedialprojecten : lln. reageren vaak sterker op interactieve, visuele en digitale zaken.

Om erfgoed sterker te integreren in mijn lespraktijk heb ik nood aan concrete didactische materialen, tijd om verdiepend te werken en ondersteuning in het kritisch en inclusief benaderen van erfgoed. Erfgoed biedt heel veel kansen voor historisch denken en burgerschapseducatie, maar vraagt ook aangepaste werkvormen en evaluatievormen. En die zijn er (nog) niet.

Erfgoed in de klas

De samenhang tussen erfgoed en de sense of belonging van leerlingen binnen de 1e en 2e graad secundair onderwijs.

Wat is erfgoed?

Erfgoed is datgene wat we als samenleving ontvangen uit het verleden en willen doorgeven aan de generaties die na ons komen. We kunnen het onderverdelen in drie subcategorieën:

Onroerend erfgoed

Tastbaar erfgoed dat niet verplaatst kan worden.

Denk aan gebouwen, monumenten, landschappen, ...

Roerend erfgoed

Tastbaar erfgoed dat verplaatst kan worden.

Denk aan kunst, voorwerpen, voertuigen, ...

Immaterieel erfgoed

Erfgoed dat niet tastbaar is.

Denk aan tradities, ambachten, gewoonten, dialecten, ...

Cultureel erfgoed

Roerend en immaterieel erfgoed vormen samen het cultureel erfgoed.

Surf naar de website om meer te leren over werkvormen rond erfgoed in de klas:
Erfgoedindeklas.be

Erfgoed in de klas

Figuur 104: Poster onderwijsmarkt erfgoed in de klas

Erfgoed in de klas

De samenhang tussen erfgoed en de sense of belonging van leerlingen binnen de 1e en 2e graad secundair onderwijs.

Werkvormen

Emotienetwerken

Een werkvorm waarbij leerlingen op pad gaan door de stad waar ze naar school gaan en ontdekken welk erfgoed er allemaal te zien is.

Erfgoed in de Canon van Vlaanderen

Optie 1: Presentaties

Een werkvorm waarbij leerling een venster uit de canon kiezen en presenteren.

Optie 2: Een klascanon/ een schoolcanon

Een werkvorm waarbij leerlingen hun eigen canon zullen samenstellen. Iedereen stelt als taak één venster op dat zij belangrijk vinden voor verleden, heden en toekomst.

Optie 3: De Canon van Vlaanderen aanpassen(?)

Een werkvorm waarbij leerlingen kritisch nadenken over de Canon van Vlaanderen en beslissen of ze een venster vervangen (en dus ook één schrappen) of toevoegen.

Surf naar de website om meer te leren over werkvormen rond erfgoed in de klas:

Erfgoedindeklas.be

Erfgoed in de klas

Figuur 106: Poster onderwijsmarkt erfgoed in de klas